



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ.: Πηγές, Λατρεία και Διαπολιτισμικός Βίος της Μεσογείου

Εμμανουήλ – Φιλάρετος Ζαχαριουδάκης του Αριστείδη

A.M. 20211103

Οικο-Θεολογική διάσταση της προς Ρωμαίους επιστολή
(ερμηνευτική και θεολογική προσέγγιση)

Eco-Theological dimension of the Epistle to the Romans,
(interpretive and theological approach)



Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Σωτήριος Δεσπότης

Αθήνα 2023

Ημερομηνία υποστήριξης μεταπτυχιακής εργασίας : 20 Ιουνίου 2023

Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Σωτήριος Δεσπότης

Εξεταστική Επιτροπή: κ. Γεώργιος Φίλιας

κ. Αθανάσιος Αντωνόπουλος

Στον ομότιμο Καθηγητή
της Θεολογικής Σχολής Αθηνών
κ. Νικόλαο Τζιφάκη
ως αντίδωρο της καρδιακής του αγάπης.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Οικολογική Κρίση αποτελεί τη συνέπεια ενός άκρατου υλισμού μέσα στον οποίο ζει ο σύγχρονος άνθρωπος. Η αδυναμία του ανθρώπου να προστατεύσει τη φύση δείχνει ότι ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τη θέση του μέσα στην δημιουργία όχι ως θέση ευθύνης για την προστασία του ίδιου και του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά ως θέση εξουσίας της φύσης. Για τους Πατέρες της Εκκλησίας, η λύση του Οικολογικού προβλήματος βρίσκεται στη φιλική σχέση που πρέπει να αναπτύξει ο άνθρωπος με τη φύση. Με την έρευνα της Οικολογικής Κρίσης μέσα από την Αγία Γραφή, είναι δυνατόν να φωτιστούν πτυχές της διαφαινόμενης Οικολογικής καταστροφής, να αξιολογηθούν τα σχετικά προβλήματα και να βρεθεί η λύση των δεινών που απειλούν τον πλανήτη μας. Σύμφωνα, λοιπόν με τη θεώρηση της Ορθόδοξης Θεολογίας η Οικολογική Κρίση είναι πρώτιστα θεολογική. Ο απόστολος Παύλος διασώζει με πυκνό λόγο στην προς Ρωμαίους επιστολή του τη θέση του γύρω από τη σχέση του ανθρώπου και της Οικολογικής Κρίσης στον κόσμο. Η κτίση στο σύνολό της υφίσταται τις συνέπειες της ηθικής φθοράς και της αμαρτίας του ανθρώπου. Η οδυνηρή θέση της κτίσης περιγράφεται μέσα από την παρουσία των ωδίνων της που την κάνουν να στενάζει και να βιώνει, ως μη ώφειλε, συνέπειες τις οποίες η ίδια δεν δημιούργησε. Το κείμενο της προς Ρωμαίους επιστολής, αν και αναγνωρίζει ως υπαίτιο της Οικολογικής Κρίσης τον άνθρωπο, την ίδια στιγμή αναφέρεται στην ελπίδα ότι στο τέλος θα αλλάξουν όλα μέσα προς σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου.

Λέξεις Κλειδιά: Οικολογική Κρίση, Βιβλική Θεολογία, Βίβλος, Οικο-Θεολογία, Επιστολές Παύλου.

ABSTRACT

The ecological crisis is the consequence of an excessive materialism in which modern humans live. The inability of humans to protect nature shows that they perceive their position in creation not as a position of responsibility for the protection of themselves and the natural environment, but as a position of power over nature. According to the Church Fathers, the solution to the ecological problem lies in the friendly relationship that humans should develop with nature. By studying the Ecological Crisis through the Holy Scriptures, it is possible to shed light on aspects of the apparent ecological devastation, evaluate related problems, and find solutions to the dangers threatening our planet. Therefore, according to the perspective of Orthodox Theology, the Ecological Crisis is primarily theological. The apostle Paul, in his letter to the Romans, addresses the position of humans and the Ecological Crisis in the world through his dense discourse. The entire creation suffers the consequences of moral decay and human sin. The painful state of creation is described through the presence of its birth pangs, causing it to groan and experience consequences that it did not create itself. The text of the letter to the Romans acknowledges humans as responsible for the Ecological Crisis, while at the same time referring to the hope that everything will ultimately change towards the salvation of humans and the world.

Keywords: Ecological Crisis, Biblical Theology, Bible, Eco-theology, Pauline Epistles.

Περιεχόμενα	
Πρόλογος	11
Εισαγωγή.....	13
1. Το φυσικό περιβάλλον στην αρχαιότητα	14
2. Η Οικολογική κρίση ως φαινόμενο της εποχής μας.....	19
3. Ο ορισμός του φυσικού περιβάλλοντος.....	21
4. Οι αιτίες της Οικολογικής κρίσης.....	22
5. Οι συνέπειες της Οικολογικής καταστροφής για τον σύγχρονο άνθρωπο.....	31
6. Η Περιβαλλοντική Ηθική.....	33
7. Σύγχρονες μορφές Οικολογικής ανησυχίας.....	36
8. Το ερευνητικό ερώτημα	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'	46
ΒΙΒΛΙΚΗ, ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ	46
Εισαγωγή.....	46
1. Οικολογία και Βίβλος	47
1.1. Οικολογία και Παλαιά Διαθήκη.....	47
1.1.1. Η Οικολογική Κρίση ως συνέπεια της πτώσης του Αδάμ.....	57
1.1.2. Περιστατικά Οικολογικής Κρίσης στην Παλαιά Διαθήκη.....	61
1.2. Οικολογία και Καινή Διαθήκη.....	63
2.....	67
3. Οικολογία και Πατέρες της Εκκλησίας.....	67
4. Οι αρχές μιας Οικο-Θεολογίας	76
4.1. Η ύλη στη ζωή της Εκκλησίας	79
3.2. Το φυσικό περιβάλλον και η ευχαριστιακή του διάσταση.....	83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Η ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ.....	88
1. Βιογραφικά στοιχεία του Αποστόλου Παύλου.....	88
2. Διάταξη και περιεχόμενο της επιστολής.....	89
3. Ίδρυση και σύνθεση της Εκκλησίας της Ρώμης	93
4. Αιτία, σκοπός, τόπος και χρόνος συγγραφής.....	95
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'	100
ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ ΡΩΜ. 9,19-23	100
Εισαγωγή.....	100

1. Δομή της περικοπής.....	101
2. Ερμηνεία της περικοπής.....	102
2.1. Η «κτίσις» στην περικοπή Ρωμ. 8, 19-23.....	104
2.2. Η πατερική ερμηνεία του όρου «κτίσις» στο Ρωμ. 8, 19-23	109
2.3. Οι ωδίνες της κτίσης ως αποτέλεσμα της αμαρτίας του ανθρώπου 110	
2.4. Η κτίση θα σωθεί αν σωθεί και ο άνθρωπος.....	115
Συμπεράσματα.....	116
Βιβλιογραφία.....	122
Πηγές.....	122
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία.....	125
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	131

Πρόλογος

Χωρίς αμφιβολία ο σύγχρονος άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος πιο επιτακτικά με το πρόβλημα της οικολογικής κρίσης από ό,τι άλλες εποχές. Η αναγκαιότητα της αντιμετώπισης του προβλήματος καθιστά επιτακτική την ανάγκη της ενασχόλησης με το πρόβλημα ώστε τελικά να μπορέσει να ευαισθητοποιηθεί ο άνθρωπος και να απομειώσει τις συνέπειες για το Οικολογικό Περιβάλλον.

Με τον παραπάνω προβληματισμό θεώρησα αναγκαίο να ασχοληθώ με το διαχρονικό Οικολογικό Πρόβλημα. Η μελέτη των Βιβλικών κειμένων με ώθησε ώστε να μπορέσω να αναδείξω μέσα από τις επιστολές του Αποστόλου Παύλου και συγκεκριμένα την προς Ρωμαίους Επιστολή την διατυπωμένη Οικολογική Ηθική που ο απόστολος Παύλος διδάσκει στα μέλη της Εκκλησίας του Χριστού. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος που ανέλαβα την παρούσα εργασία.

Πρωτίστως, επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον σύμβουλο καθηγητή μου κ. Σωτήριο Δεσπότη Καθηγητή Ερμηνείας της Καινής Διαθήκης του τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας της Θεολογικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α., που με την στήριξη και τις υποδείξεις του μπόρεσα να ολοκληρώσω την μεταπτυχιακή μου μελέτη. Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελούς επιτροπής κ. Γεώργιο Φίλια Καθηγητή της Λειτουργικής του τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας της Θεολογικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α. και κ. Αθανάσιο Αντωνόπουλο Επίκουρο Καθηγητή Θεολογίας της Καινής Διαθήκης του τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας της Θεολογικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α., για την αποδοχή να συνθέσουν την επιτροπή και να με βοηθήσουν στην πορεία της μελέτης μου με τις προτάσεις και προσθήκες τους.

Ακόμα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και Πάσης Ελλάδος κ.κ. Ιερώνυμο για την αποδοχή της αποσπάσεώς μου από την Εκκλησία της Κρήτης στην Αποστολική Εκκλησία των Αθηνών. Με την άδεια αυτή μου δόθηκε η ευκαιρία να πραγματοποιήσω τη επιθυμία μου για ανώτερες ακαδημαϊκές σπουδές. Θα ήταν παράλειψή μου αν δεν ευχαριστήσω τον ηγούμενο της Ιεράς Μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πεντέλης Πανιερώτατο Επίσκοπο Θερμοπυλών κ. Ιωάννη. Η πνευματική του καθοδήγηση αποτέλεσε το έναυσμα για την πορεία μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα. Ενώ το ενδιαφέρον του για εμένα είναι η δύναμη που με βοηθά ώστε να συνεχίζω τον αγώνα μου.

Τέλος ευχαριστώ τον ομότιμο καθηγητή κ. Νικόλαο Τζιράκη που χωρίς να υπολογίσει κόπο, μου στάθηκε από την πρώτη στιγμή και με καθοδήγησε συμβουλευοντας με τόσο σε τεχνικά θέματα όσο και με την επιμέλεια της εν λόγω εργασίας.

I. M. Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πεντέλης
π. Φιλάρετος Ζαχαριουδάκης
Πάσχα 2023,
μνήμη αγίου ιερομ. Λεωνίδα
και τω συν αυτώ επτά διακονισσών

Εισαγωγή

Είναι κοινή διαπίστωση, κατά την κρίση μας, ότι ο άνθρωπος του 21^{ου} αιώνα βρίσκεται αντιμέτωπος με νέες προκλήσεις σε όλους σχεδόν τους τομείς της ζωής. Σ' αυτήν τη γενικότερη διαπίστωση εντάσσουμε και την εκκλησιαστικό – θεολογική θέση ότι ο εκκοσμικευμένος τρόπος ζωής οδηγεί αφενός στη σταδιακή απώλεια της «κατ' εικόνα και καθ' όμοίωσιν» (Γεν.1,26) δημιουργίας του ανθρώπου και αφετέρου στη δημιουργία πολλαπλών προβλημάτων τόσο στις διαπροσωπικές – κοινωνικές μας σχέσεις όσο και στη στάση μας απέναντι στο φυσικό περιβάλλον.¹ Είναι, επίσης, πικρή πλην αληθινή η διαπίστωση, ότι με το πέρασμα των ετών όλα εκείνα τα δεδομένα, τα οποία εξασφάλιζαν υγιή σχέση του ανθρώπου ως προσώπου τόσο με το «πλησίον»² του, όσο και με το φυσικό περιβάλλον έχουν κατά το μάλλον ή ήττον απολεσθεί με αποτέλεσμα το υπαρξιακό πρόβλημα του ανθρώπου να λαμβάνει διαστάσεις όχι μόνο κοινωνικές αλλά ως μη ώφειλε και οικολογικές.³

Το 1970 αποτέλεσε το έτος – αφετηρία όχι απλού προβληματισμού αλλά συνειδητοποίησης και προβληματισμού του μεγάλου κινδύνου ο οποίος απειλούσε την ανθρωπότητα και δεν ήταν άλλος από την Οικολογική κρίση. Ο συγκεκριμένος κίνδυνος αφορούσε μεγάλες περιβαλλοντικές αλλαγές, όπως: μόλυνση των υδάτων, εμφάνιση νέων ασθενειών και αμέτρητη σειρά άλλων κινδύνων, οι οποίοι προμήνυσαν ότι η Οικολογική

¹ K. Ware (μητρ. Διοκλείας), *Οικολογική κρίση κι ελπίδα*, (Αθήνα: εκδ. Ακρίτα, 2008), σ. 13: «Τα δάση που η Φιλοκαλία και ο Συναξαριστής περιγράφουν ως τόπους αγιοσύνης αντιμετωπίζονται ως δυνάμει οικόπεδα και χωματερές. Τα ποτάμια και οι λίμνες, τόποι καθαρισμού και βάπτισης αποξηραίνονται και ρυπαίνονται δίχως δισταγμό και αιδώ. Αρκεί να σκεφθεί κανείς πως από τη δεκαετία του '60 μέχρι σήμερα, η Βόρειος Ελλάδα έχασε περίπου το 60% των υδροτόπων της».

² Βλ. Μτθ.5,43· Μρκ.12,31· Ρωμ.13,9 κ.α.

³ Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική Θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1994), σ. 13.

κρίση μπορεί να οδηγήσει με βεβαιότητα σε Οικολογική καταστροφή και ασφαλώς άμεση απειλή του ανθρώπου.⁴

Στην προσπάθεια προσέγγισης του προβλήματος της Οικολογικής κρίσης με προοπτική να αντιμετωπισθεί αποτελεσματικά, αναπτύχθηκαν δύο θέσεις: α) Η ανθρωποκεντρική, η οποία θεωρεί τη φύση ως εργαλείο για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του ανθρώπου και β) η φυσιοκεντρική, η οποία αντιμετωπίζει τη φύση και το φυσικό περιβάλλον ως όρους εκ των «ων ουκ άνευ» για τη θετική ανάπτυξη του ανθρώπου ως προσωπικότητας και της ταυτότητάς του ως κορωνίδα της δημιουργίας του Θεού.⁵

1. Το φυσικό περιβάλλον στην αρχαιότητα

Η φύση ή άλλως το φυσικό περιβάλλον πάντα κατείχαν σημαντική θέση στη φιλοσοφία και τη ζωή όλων των λαών της αρχαιότητας. Ο τρόπος δημιουργίας της φύσης συνδεόταν με ιδιαίτερα θρησκευτικά χαρακτηριστικά, γεγονός που οφειλόταν στον σεβασμό που έτρεφαν οι άνθρωποι της αρχαιότητας στο φυσικό περιβάλλον.

Για να μπορέσει ο άνθρωπος να βρει λύση στο Οικολογικό πρόβλημα είναι ανάγκη να οριοθετήσει τι σημαίνει «φύση», «κόσμος», «κτίση» και «σύμπαν». Με τον όρο «φύση» εννοούμε τόσο την υπόσταση όσο και τις

⁴ N. Berdyaev, *Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο*, μτφρ. Ευτ. Γιούλτση (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1980), σ. 91: «Ο άνθρωπος δε ζει πια κοντά στη γη, ανάμεσα στα φυτά και τα ζώα. Κατοικεί μέσα σ' έναν καινούριο μεταλλικό κόσμο. Βρίσκεται μέσα σε μια νέα συνθετική ατμόσφαιρα και αναπνέει ένα δηλητηριασμένο αέρα. Η μηχανή ασκεί μια μοιραία επίδραση πάνω στην ανθρώπινη ψυχή. Πάνω απ' όλα καταστρέφει τη συναισθηματική ζωή και με τον τρόπο αυτό κλονίζει την ακεραιότητά της ανθρώπινης προσωπικότητας».

⁵ Αν. Μαρά, «Σύγχρονα ζητήματα οικολογίας και βιοηθικής», στο Αθανασοπούλου-Κυπρίου, Σπ. Γιαγκάζογλου, Αν. Μαρά, επιτ. έκδ., *Η ορθοδοξία ως πολιτιστικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου*, τόμ. Γ', *Ορθοδοξία και [Μετά-] Νεωτερικότητα*, (Πάτρα: εκδ. Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, 2008), σσ. 143-144.

κύριες ιδιότητες κάποιου πράγματος. Ταυτόχρονα με τον όρο «φύση» εννοούμε και το σύνολο των όντων που βρίσκονται μέσα στο φυσικό κόσμο. Από την άλλη με το όρο «σύμπαν» δηλώνουμε τα όσα περιλαμβάνονται μέσα στη φύση. Ενώ με τη λέξη «κτίση» θεωρούμε την υλική δημιουργία του Θεού που προέρχεται εκ του μη οντος. Οι αρχαίοι Έλληνες με τη λέξη «κόσμος» εννοούσαν την τάξη, την ευταξία και την ευκοσμία της δημιουργίας του Θεού.⁶

Για τους Βαβυλώνιους, π.χ. η δημιουργία του κόσμου ήταν αποτέλεσμα της διαμάχης μεταξύ θεοτήτων. Το καλό και το κακό, προσωποποίηση του θεού Μαρδούκ και της θεάς Τιαμάτ αντίστοιχα, ανταγωνίστηκαν μεταξύ τους με το καλό να νικά τελικά το κακό.⁷ Στη μυθολογία των Βαβυλωνίων παρατηρείται, επίσης ανάμιξη μυθικών στοιχείων στην προσπάθεια ερμηνείας του τρόπου δημιουργίας της κτίσης.

Στην αρχαία ελληνική σκέψη τα πράγματα διαφοροποιούνται. Η δημιουργία του κόσμου και ασφαλώς του φυσικού περιβάλλοντος είναι θέμα που απασχολεί όχι μόνο τη θρησκεία στο πλαίσιο καταρχάς της μυθολογίας αλλά και τη φιλοσοφία, η οποία με τη βοήθεια της λογικής προσπαθεί να εξερευνήσει τα θέματα της κοσμολογίας. Για τον αρχαίο Ελληνικό κόσμο, και ιδιαιτέρως για τη χορεία των Προσωκρατικών φιλοσόφων στην Έφεσο (θα τους αναφέρουμε πιο κάτω), οι οποίοι αναφέρονται και ως φυσικοί ή φυσιοκράτες, κύριο θέμα τους ήταν η αναζήτηση της προέλευσης του κόσμου, και βασική επιδίωξή τους να διεισδύσουν στη δομή της φύσης, να ερμηνεύσουν τα φυσικά φαινόμενα και εν γένει τα στοιχεία της φύσης τα οποία έχουν θεϊκές ιδιότητες. Ο Ησίοδος π.χ., αρχαιότερος Έλληνας ποιητής μετά τον Όμηρο και

⁶ Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικό όλης της ελληνικής Γλώσσας*, (Αθήναι: εκδ. Δομή Α.Ε., 1953), σ. 468, 4160, 6812, 7734

⁷ Ιω. Γαλάνη, *Άνθρωπος και κτίση στη βιβλική παράδοση*, Βιβλική Βιβλιοθήκη 44, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2009), σ. 14.

αρχηγέτης του διδακτικού έπους, πρώτος προσπάθησε με το έργο του Θεογονία να ασχοληθεί με τη δημιουργία της κτίσης, αφηγούμενος συγχρόνως περί της γέννησης των θεών και γράφοντας κατάλογο των διαφόρων θεοτήτων. Επίσης, σύμφωνα με τον Ησίοδο το χάος, η γη και ο έρωτας είναι τα πρώτα στοιχεία από τα οποία γεννιούνται όλα τα υπόλοιπα. Περαιτέρω, για να μπορέσει να ερμηνεύσει την κοσμογονία προσωποποιεί τα στοιχεία της φύσης εξηγώντας συγχρόνως τον τρόπο δημιουργίας της.⁸

Ενώ, όμως, ο Ησίοδος και οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι της Ιωνίας⁹ ασχολήθηκαν με βασικό θέμα την αναζήτηση της προέλευσης του κόσμου, δηλαδή κύριος στόχος τους ήταν η κοσμογονία, εντούτοις έθεσαν τις πρώτες βάσεις της γνωσιοθεωρίας με αφετηριακές αναφορές και προς την κατεύθυνση της Ηθικής, της Κοινωνιολογίας και γενικότερα της Ανθρωπολογίας και της φιλοσοφίας του Πολιτισμού. Αξίζει να μελετήσει κανείς, έστω και επιτροχάδην την προσφορά μεταξύ άλλων των Προσωκρατικών: Ηρακλείτου, Θαλή, Παρμενίδη και Πυθαγόρα, καθώς και των σοφιστών: Γοργία και Πρωταγόρα.

Κρίνουμε αναγκαίο να τονίσουμε στο σημείο αυτό, ότι η προσφορά των Προσωκρατικών φιλοσόφων βοήθησε αποφασιστικά, ώστε να τεθούν οι βάσεις της σημαντικής – στροφής από την καθαρά φυσική – μυθική ερμηνεία του κόσμου στη λογική – επιστημονική – ανθρωπολογική θεώρηση της οποίας κέντρο είναι ο άνθρωπος. Προς την κατεύθυνση αυτή σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε ο Αναξαγόρας. Πράγματι κατά το 460 π.Χ.

⁸ Π. Λεκατσά, *Ησίοδου Θεογονία, Αρχαίον κείμενον εισαγωγή, μετάφρασις, σχόλια*, (Αθήνα: εκδ. Πάπυρος, 1938), σ.36.

⁹ Αναφέρουμε τους κυριότερους εκπροσώπους των Προσωκρατικών φιλοσόφων (6^{ος} αι. π.Χ.) μεταξύ των οποίων: Θαλής, Αναξίμανδρος, Αναξιμένης και Πυθαγόρας· Ελεάτες: Παρμενίδης, Ξενοφάνης, Ζήνων, αλλά και Ηράκλειτος και ο Εμπεδοκλής και οι ατομικοί Λεύκιππος και Δημόκριτος.

ήλθε στην Αθήνα ο Κλαζομένιος φιλόσοφος Αναξαγόρας (500-428 π.Χ.), ο οποίος δεν δέχεται ότι η φύση υπάρχει γένεση και φθορά ούτε, ότι η ύλη χωρίζεται σε τέσσερα στοιχεία: γη, φωτιά, αέρα και νερό, όπως δεχόταν ο Εμπεδοκλής και πολλοί Προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Η ύλη κατά τον Αναξαγόρα αποτελείται από απειροελάχιστα σωματίδια («χρήματα» ή «σπέρματα»), τα οποία «διεκόσμησε [ό] νοῦς».¹⁰

Στο προσκήνιο έρχονται τώρα ο Σωκράτης, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης. Ο Πλάτων στον Τίμαιο (τον περίφημο διάλογο του, που έχει σχέση με τη δημιουργία) αναπτύσσει την ιδέα της αρχής στη δημιουργία, αλλά το γεγονός είναι ότι αυτή η αρχή, όπως όλες οι θεωρίες περί αρχής στην αρχαία ελληνική σκέψη, δεν ήταν απόλυτη, αφού προϋπέθετε πάντοτε κάτι, από το οποίο ο κόσμος (ή κάθε τι το υλικό) δημιουργήθηκε. Στον Τίμαιο¹¹ ο Πλάτων έδειξε πως είναι δυνατόν να έχει ο άνθρωπος μια ιδιαίτερα ευνοϊκή στάση για το περιβάλλον, να αποδέχεται τη μεταφυσική αρχή του αγαθού, αλλά παράλληλα να πιστεύει και στην ενύπαρξη της ωραιότητας στη φύση και να ενδιαφέρεται για αυτήν. Κατά τον Πλάτωνα, η δημιουργία του κόσμου οφείλεται στα πρότυπα - ιδέες που προϋπήρχαν και στον θεό Δία, ο οποίος ως «πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε» είναι, επίσης, ο διακοσμητής της ύλης όχι όμως και ο δημιουργός της.¹² Σύμφωνα με αυτήν την εκδοχή η δημιουργία είναι ανεξάρτητη του δημιουργού της, είναι αυθύπαρκτη, ενώ χαρακτηρίζεται από σχετική αρμονία.¹³ Ο άνθρωπος, επειδή φέρει μέσα του στοιχεία και από τη φύση και από τους θεούς

¹⁰ βλ. σχετικά: H. Diels και W. Kranz, *Οι Προσωκρατικοί, οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*, τομ. Α' και Β', μτφρ. Β. Κύρκος, (Αθήνα: εκδ. Παπαδήμα, 2007).

¹¹ Ο Τίμαιος είναι φιλοσοφικός διάλογος του Πλάτωνα, που εμφανίζεται ως συνέχεια κατά κάποιο τρόπο της Πολιτείας του Πλάτωνα.

¹² Πλάτων, *Φαίδρον* 264e: «[...] ό μὲν δὴ μέγας ἡγεμῶν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς, ἐλαύνων πτηνὸν ἄρμα, πρῶτος πορεύεται, διακοσμῶν πάντα καὶ ἐπιμελούμενος: τῷ δ' ἔπεται στρατιὰ θεῶν τε καὶ δαιμόνων...».

¹³ Πλάτων, *Τίμαιος* 33a.

ευλόγως έχει στενή σχέση και με τα δύο μεγέθη.¹⁴ Η ύλη και οι θεοί για την αρχαία Ελληνική σκέψη λειτουργούν τελείως ανεξάρτητα. Βέβαια δεν παρατηρείται καμία προτεραιότητα της φύσης έναντι του ανθρώπου ή και το αντίθετο.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο κόσμος είναι τυχαίος, αν και αιώνιος.¹⁵ Δέχεται, επίσης, ότι, αν και ο θεός δεν είναι δημιουργός του κόσμου, ο κόσμος προς τον θεό κατευθύνεται, χωρίς ο θεός να ενεργεί ή να μπορεί να επηρεάζει τον κόσμο. Αντίθετα, ο Επίκουρος δέχεται ότι ο θεός δεν επιβλέπει τα φυσικά φαινόμενα και ότι γενικά οι θεοί αδιαφορούν για τον κόσμο και τους ανθρώπους. Φυσικά για τη φιλοσοφική αντίληψη της αρχαιοελληνικής εποχής υπήρχε η παραδοχή ότι τα πάντα όφειλαν τη δημιουργία τους σε μια συγκεκριμένη αιτία. Με αυτό τον τρόπο συνδέθηκε η φιλοσοφική σκέψη με την επιστημονική έρευνα της δημιουργίας του κόσμου.¹⁶

Η φιλοσοφική σκέψη των Στωικών δεχόταν ότι ο άνθρωπος είναι ανάγκη να ζει σε απόλυτη αρμονία με τη φύση και το φυσικό περιβάλλον.¹⁷ Δέχονταν, επίσης, ότι ο Θεός είναι η μοναδική ουσία στη δημιουργία και ότι ταυτίζεται με τα πάντα.¹⁸ Ο Θεός δίνει τη μορφή σε κάθε δημιούργημα και από αυτόν προέρχεται η τάξη που συναντά ο άνθρωπος γύρω του. Οι Στωικοί, για να μπορέσουν να μιλήσουν περί της αρμονίας της φύσης, κατέφυγαν καταρχάς στην ερμηνεία του όρου φύση. Κατά τους Στωικούς, λοιπόν, τα πάντα έχουν υλική δομή, ενώ την πνευματική τους υπόσταση

¹⁴ Πλάτων, *Τίμαιος* 42e.

¹⁵ Αριστοτέλη, *Φυσικῆς ἀκροάσεως Β'* 195b: «Λέγεται δὲ καὶ ἡ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον τῶν αἰτίων, καὶ πολλὰ καὶ εἶναι καὶ γίνεσθαι διὰ τύχην καὶ διὰ τὸ αὐτόματον».

¹⁶ Α. Μπισμπίκη, *Οικολογική κρίση και φυσικό περιβάλλον. Η ευθύνη των θρησκειών στην επίλυση του προβλήματος*, (Πάτρα: 2021), σ. 5.

¹⁷ Αν. Μαρά, «Σύγχρονα ζητήματα οικολογίας και βιοηθικής», σ. 141-143.

¹⁸ Διογένη Λαέρτιου, VIII, 134.

την αποκτούν μέσω του αιωνίου πυρός¹⁹. Ο θεός και κόσμος ως ενιαίο σύνολο χαρακτηρίζονταν από την καθαρότητα του πυρός. Τα πάντα στον κόσμο έχουν συγκεκριμένο σκοπό, ο οποίος οριοθετείται από την παρουσία του θεού μέσα στην υλική δημιουργία. Ο θεός έχει τον ρόλο της ενεργητικής αρχής εντός του κόσμου.²⁰ Γί αυτό τα φυσικά δημιουργήματα διαφοροποιούνται σύμφωνα με τον τρόπο λειτουργίας του κοσμοπλαστικού πνεύματος μέσα σε κάθε δημιουργία ξεχωριστά.

Για την αρχαία Ελληνική φιλοσοφία ο άνθρωπος είναι ανάγκη να ζει αρμονικά μέσα στη φύση και να ενώνει τα στοιχεία της. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ο άνθρωπος θεωρείται «μικρός κόσμος».²¹ Εντός της υλικής δημιουργίας ο άνθρωπος κατέχει προφανώς την ανώτερη θέση ως κάτοχος λογικής ψυχής, η οποία γεννιέται με το υλικό σώμα κάθε ανθρώπου κατά τη γέννησή του. Η ύπαρξη λογικής ψυχής βοηθά τον άνθρωπο να ακολουθεί τους φυσικούς νόμους και να πειθαρχεί σ' αυτούς. Η πειθαρχία αυτή βοηθάει στη διατήρηση της παγκόσμιας αρμονίας, η οποία παραβιάζεται κάθε φορά που ο άνθρωπος παραβαίνει τους φυσικούς νόμους αντιστρατευόμενος στο πνεύμα του νομοθέτη, δηλαδή του Θεού.²²

2. Η Οικολογική κρίση ως φαινόμενο της εποχής μας

Ο τρόπος ζωής του ανθρώπου σήμερα είναι επηρεασμένος σχεδόν απόλυτα από την εκκοσμίκευση, η οποία αποτελεί την κυρίαρχη αιτία της εμφάνισης του οικολογικού προβλήματος. Ο άνθρωπος επεμβαίνει

¹⁹ Ν. Λούβαρη, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, (Αθήνα: εκδ. Νίκας, 2008), σσ. 108-109.

²⁰ Ed. Zeller και W. Nestle: *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Χ. Θεοδωρίδη, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Εστία, 2008), σ. 278.

²¹ Δημοκρίτου, *Απόσπασμα*. 27 (εκδ. Diels) · Αριστοτέλη, *Φυσικά* 252b.

²² βλ. σχετικά: Ρωμ.2,14-15 και 7,22-23.

συνεχώς στο φυσικό περιβάλλον κατά τρόπο σχεδόν πάντοτε αρνητικό αν όχι καταστρεπτικό.

Η Οικολογική κρίση αποτελεί το μείζον πρόβλημα της εποχής μας, το οποίο δεν απειλεί μόνο το φυσικό περιβάλλον αλλά τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος είναι ο τελικός αποδέκτης της Οικολογικής καταστροφής. Το γεγονός αυτό καθαυτό οδηγεί στο βέβαιο συμπέρασμα ότι η περιβαλλοντική κρίση οδηγεί με βεβαιότητα στη φυσική καταστροφή. Κύριες αιτίες που οδηγούν στην απευκταία αυτή διαπίστωση είναι μεταξύ άλλων τα φαινόμενα κοινωνικής ανισότητας,²³ η περιθωριοποίηση των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, ο πόλεμος μεταξύ κρατών για το αγαθό του πόσιμου νερού και η ορθολογική και δίκαιη «εκμετάλλευση» των υδάτινων πόρων. Αυτές και άλλες αρνητικές ενέργειες της εποχής μας αποδεικνύουν ότι η Οικολογική Κρίση είναι όντως δισεπίλυτο πρόβλημα, που όμως απαιτεί άμεση, υπεύθυνη και, κυρίως, αποτελεσματική αντιμετώπιση.

Θα ήταν, ωστόσο, άδικο να αποσιωπήσουμε ότι κατά τα τελευταία χρόνια όλο και πιο συχνά οι αρμόδιοι φορείς ανά τον κόσμο επιθυμούν να βρουν τρόπο επίλυσης του προβλήματος της Οικολογικής Κρίσης. Άλλωστε, μόνο έτσι μπορεί να δικαιολογηθεί η προσπάθεια παγκόσμιων οργανισμών και κινημάτων να ενημερώσουν και να ευαισθητοποιήσουν τους πολίτες ανά τον κόσμο.²⁴

Την παραπάνω ενημέρωση ανέλαβε η επιστήμη της Οικολογίας εκφράζοντας το αμέριστο ενδιαφέρον της για τα μέλη που απαρτίζουν ένα

²³ Οι φτωχότερες οικονομικά χώρες και κοινωνίες δεν ενδιαφέρονται άμεσα για την διασφάλιση του περιβάλλοντος δεδομένου ότι η επιβίωση ως άμεση ανάγκη έρχεται να επικαλύψει την προστασία του περιβάλλοντος στο οποίο ζούμε. Έτσι η υπερεκμετάλλευση φυσικών πόρων είναι ο τρόπος επιβίωσης αυτών των κοινωνιών, που αναγκάζονται από τις αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης να προβούν σ' αυτές τις ενέργειες.

²⁴Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική θεολογία*, σ. 111.

οικοσύστημα και κυρίως για τα προβλήματα που εμφανίζονται μέσα στα διάφορα οικοσυστήματα ώστε να βρεθούν και να εφαρμοσθούν οι ορθές λύσεις της Οικολογικής Κρίσης που ταλανίζει απ' άκρου σ' άκρο του πλανήτη μας.²⁵ Αν και με τις θέσεις της η επιστήμη της Οικολογίας α) εντοπίζει το πρόβλημα του Περιβάλλοντος και τους κινδύνους της Οικολογικής Κρίσης, β) καταβάλλει σύντονες προσπάθειες και γ) προτείνει λύσεις, υπάρχουν ανάλογες προτάσεις από ειδικούς επιστήμονες στο χώρο της θεότητας, οι οποίες συμπληρώνουν την καθολική προσπάθεια αντιμετώπισης του Οικολογικού προβλήματος ειδικά σε σχέση με τον Δημιουργό του κόσμου τον Θεό και τον άνθρωπο.²⁶

3. Ο ορισμός του φυσικού περιβάλλοντος

Στο πλαίσιο εύρεσης λύσης για το Οικολογικό πρόβλημα είναι απαραίτητη ανάγκη να οριοθετηθεί το Περιβάλλον, το οποίο απειλείται κατά κύριο λόγο από τις δραστηριότητες του ανθρώπου. Συνεπώς, ως Φυσικό Περιβάλλον θεωρείται συγκεκριμένος τόπος μέσα στον οποίο ζει ο άνθρωπος και ταυτόχρονα διέπεται από ορισμένες συνθήκες.²⁷ Έτσι, τόσο μια περιοχή με γεωγραφικό προσδιορισμό, όσο και οι συνθήκες που διέπουν διάφορες επιμέρους κλιματικές περιοχές ή ακόμα και ο θόρυβος

²⁵ Δ. Βερεσόγλου, *Οικολογία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Γαρταγάνη, 2010), σ. 3.

²⁶ Ηλ. Οικονόμου, *Θεολογική Οικολογία: Θεωρία και Πράξη*, (Αθήνα: εκδ. Δέσποινα Μαυρομάτη, 1994), σ. 48· Α. Νικολαΐδη, *Οικολογία και ειρήνη*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1996), σ. 4: «Κάτω από τον όρο οικολογία δεν εννοούμε εδώ τόσο την επιστήμη που εξετάζει τις σχέσεις των ζώντων όντων με το περιβάλλον τους, όσο αυτές τις συγκεκριμένες σχέσεις του ανθρώπου προς το φυσικό κόσμο που περιλαμβάνουν από τη μια πλευρά τη σημερινή αποκορύφωση της οικολογικής κρίσης και από την άλλη την αγωνιώδη προσπάθεια για την άρση της».

²⁷ P. Pryce, «Προσεγγίσεις στο θέμα Άνθρωπος και Περιβάλλον, στο *Άνθρωπος και περιβάλλον*, τόμ. Α', μτφρ. Χ. Ευθυμιάτου, (Αθήνα: εκδ. Κουτσουμπός, 1987), σ. 99.

αποτελούν στοιχεία που συνθέτουν την έννοια του όρου Περιβάλλον.²⁸ Επιπλέον, ως Περιβάλλον θεωρούνται και οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών μιας Οικο-Κοινότητας, «σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την Οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες» (Ν. 1650/1986, Άρθρο 2, §1/ ΦΕΚ 160 τ. Α/16-10-86).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ως Φυσικό Περιβάλλον θα ορίζαμε τον χώρο στον οποίο λαμβάνουν χώρα οι σχέσεις μεταξύ φυσικών έμβιων όντων και ως Κοινωνικό Περιβάλλον θα χαρακτηρίζαμε τον χώρο στον οποίο δραστηριοποιούνται άνθρωποι και αναπτύσσεται η ζωή τους στο πλαίσιο διαπροσωπικών συσχετισμών.²⁹

Για να μπορέσει ο άνθρωπος να εντοπίσει το Οικολογικό πρόβλημα και να οδηγηθεί σταδιακά στην επίλυσή του, είναι ανάγκη να οριοθετήσει την έννοια της Φύσης ώστε να γνωρίζει και να σέβεται το περιβάλλον μέσα στο οποίο δραστηριοποιείται. Καθ' ημάς ως Φύση νοείται οτιδήποτε συγκροτεί τον περιβαλλοντικό χώρο και περιέχει τους διάφορους έμβιους οργανισμούς. Ακριβώς γι' αυτό υπάρχει ο διαχωρισμός μεταξύ του Ανθρώπινου – Κοινωνικού Περιβάλλοντος από το αντίστοιχο Φυσικό Περιβάλλον με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που διέπουν τη διακριτή ταυτότητά τους.

4. Οι αιτίες της Οικολογικής κρίσης

²⁸ P. Collins, *Dictionary of Environment & Ecology*, (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2004), p. 74.

²⁹ Ρ. Καραντώνα, *Οικολογικά Κινήματα. Παρουσίαση και κριτική θεώρηση από άποψη ορθόδοξης οικολογικής ηθικής*, (Θεσσαλονίκη: 2016), σ. 12.

Είναι ανάγκη ο άνθρωπος να εντοπίσει τους λόγους που δημιούργησαν και δημιουργούν την Οικολογική κρίση. Καταρχάς θα θέλαμε να παρατηρήσουμε ότι την εμφάνιση του Οικολογικού προβλήματος δημιούργησε η αρνητική έως βλαπτική και ενίοτε εχθρική επέμβαση του ανθρώπου στο Φυσικό Περιβάλλον. Άλλωστε, είναι γνωστό και συμφωνούμε με την άποψη ότι η αλλοίωση του Φυσικού Περιβάλλοντος δεν οφείλεται στη θετική αλλά στην αρνητική επίδραση του ανθρώπου.³⁰ Οι αιτίες που προκαλούν το πρόβλημα δεν είναι μονοσήμαντες και γι' αυτό πρέπει να αναζητηθούν κυρίως στον τρόπο που βλέπει ο άνθρωπος τον εαυτό του μέσα στον κόσμο.

Στην επιδείνωση του Οικολογικού προβλήματος συνέβαλαν διάφορα φιλοσοφικά κινήματα από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Ο Γνωστικισμός ανήκει στα μεγάλα πνευματικά κινήματα της ιστορίας, το οποίο, λόγω του δυναμισμού και του συγκρητιστικού χαρακτήρα του, δεν οργανώθηκε σε σύστημα ενιαίο και σταθερό. Για το Γνωστικισμό η υλική δημιουργία δεν είναι αποτέλεσμα της θέλησης ενός τέλει αγαθού Θεού αλλά κατώτερων μεσαζόντων θεοτήτων «αἰῶνες» μεταξύ Θεού και κόσμου. Σε αυτή τη θέση τους οδήγησε η παρουσία του κακού, του πόνου και της θλίψης. Γι' αυτό και στην γνωστική αντίληψη ο κόσμος είναι κακός εξ ορισμού και άρα δεν υπάρχει λόγος να γίνει προσπάθεια να σωθεί.³¹ Μάλιστα για το Γνωστικισμό η πτώση του ανθρώπου οφείλονταν στην παρουσία του υλικού κόσμου. Η απαλλαγή από τον υλικό κόσμο είναι

³⁰ Σ. Μπάρδα, *Θρησκευτική Οικολογία & Παγκόσμιες Θρησκείες: ανάδειξη οικολογικών στοιχείων υπό το πρίσμα της περιβαλλοντικής ηθικής*, (Ρόδος: 2018), σ. 20.

³¹ S. Martin, *Γνωστικοί - Όλη η αλήθεια για τους Πρώτους «Αιρετικούς» του Χριστιανισμού*, μτφρ. Νάσ. Κυριαζόπουλου, εισ. Κων. Ζάρρα, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Αρχέτυπο, 2006), σ. 47.

αυτοσκοπός για τη φιλοσοφική σκέψη του Γνωστικισμού.³² Επομένως η φροντίδα για τον υλικό κόσμο ήταν το πλέον παράλογο και αμαρτωλό πράγμα που υπήρχε.³³ Η παραπάνω θέση δικαιολογεί την αδιαφορία του ανθρώπου για την δημιουργία.

Από την άλλη, για τον Διαφωτισμό ο υλικός κόσμος έχει καθαρά χρησιμοθηρικό χαρακτήρα. Μάλιστα κέντρο της δημιουργίας έχει τεθεί μια ανθρωποκεντρική οπτική σε σημείο ώστε να θεωρείτε πως ο υλικός κόσμος είναι μόνο για να καλύπτει τις απόλαυση του ανθρώπου. Σε αυτή την οπτική στηρίζεται και η ανάπτυξη της τεχνολογίας.³⁴ Η αδυναμία ανάδειξης των Οικολογικών προβλημάτων οφείλεται στη σύλληψη της λογικής της κυριαρχίας της φύσης, που επικράτησε στη γενικότερη λογική και τις αξίες της εποχής του Διαφωτισμού. Οι θεωρητικοί εκπρόσωποι του Οικολογικού Ουμανισμού, απέφυγαν να προχωρήσουν σε μια αυτόνομη γνώση και εμπειρία, περιορίστηκαν στην τάση, που έχουμε οι άνθρωποι, ν' αξιολογούμε πράγματα, όπως π.χ. τι είναι καλό, τι είναι κακό και όχι σχέσεις. Θεωρητικοί, όπως ο Locke και ο Kant προσπάθησαν να δομήσουν την Ηθική, αποκαλύπτοντας περιεκτικές και καθολικές έννοιες για την εξήγηση της ανθρώπινης σκέψης και απεικόνισαν τις ηθικές αντιλήψεις και την ανθρώπινη δράση μέσα σε συγκεκριμένο κοινωνικό, ιστορικό και πολιτικό πεδίο. Ο σύνδεσμος δικαιώματος προς το περιβάλλον και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έτσι όπως αυτά εκδιπλώνονται μέσα από τις εξατομικευμένες, αυτόνομες και αφηρημένες έννοιες του Φιλελευθερισμού

³² Μ. Γεωργιάδη, «Το Οικολογικό πρόβλημα υπό το πρίσμα των σχέσεων της χριστιανικής ηθικής και της σύγχρονης οικολογικής φιλοσοφίας», Διδακτορική Διατριβή, (Κόρινθος: 2016), σ. 33.

³³ J. Gray, *Αχυρένια Σκυλιά - Σκέψεις για τους ανθρώπους και άλλα ζώα*, μτφρ. Γ. Λαμπράκου, (Αθήνα: εκδ. Οκτώ, 2012), σσ. 174 - 175.

³⁴ Alexis de Tocqueville, *Το παλαιό καθεστώς και η Επανάσταση*, μτφρ. Μπάμπης. Λικούδης, (Αθήνα: εκδ. Στοχαστής, 2012), σσ. 28-29.

της εποχής του Διαφωτισμού, είναι -εδώ και χρόνια- εμφανής στην ανθρωποκεντρική Περιβαλλοντική Ηθική.

Η Θεοανθρωποκεντρική θεώρηση του προβλήματος, δηλαδή η σωτηρία του ανθρώπου και η αντίστοιχη του Οικοσυστήματος θα μας βοηθήσει να εντοπίσουμε τις κυριότερες αιτίες ύπαρξης και θεραπείας του Οικολογικού προβλήματος.

Μια από τις κύριες αιτίες ύπαρξης της Οικολογικής κρίσης είναι κατά την κρίση μας η αναζήτηση του οικονομικού κέρδους και η πεποίθηση ότι όλα αποτελούν «προϊόντα» εκμετάλλευσης. Αυτός είναι ένας από τους βασικούς λόγους που ο άνθρωπος αντιμετωπίζει ακόμα και τη φύση ως εκμεταλλεύσιμο στοιχείο. Η ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία οδηγεί στην αύξηση των βιοτικών αναγκών μέσω της εκμετάλλευσης της φύσης αποτελεί, τον σημαντικότερο παράγοντα παρουσίας της Οικολογικής κρίσης.³⁵

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να χάνει ο άνθρωπος τον φυσικό του προσανατολισμό και συγχρόνως να αδυνατεί να αναγνωρίζει τη σπουδαιότητα της παρουσίας του για την ισορροπία του Φυσικού Περιβάλλοντος.³⁶ Με την εν λόγω συμπεριφορά ο άνθρωπος της εποχής μας αποδεικνύεται ότι στερείται Οικολογικής Ηθικής, η οποία θα μπορέσει να του προσφέρει τα απαραίτητα δεδομένα για την προστασία των οικοσυστημάτων μέσα στα οποία ζει.³⁷ Βασική προϋπόθεση είναι να κατανοήσει ο άνθρωπος ότι δεν θα πρέπει να υπερκμεταλλεύεται τη φύση

³⁵ Π. Κυριακίδη, *Εναισθητοποίηση για το περιβάλλον: θεωρία και έρευνα*, (Ιωάννινα, 2003), σ. 88.

³⁶ Π. Κυριακίδη, «Εναισθητοποίηση για το περιβάλλον», σ. 88.

³⁷ Χ. Τσέκου, *Η περιβαλλοντική ηθική αντιμετώπιση με την πρόκληση της παγκόσμιας αλλαγής του Κλίματος*, τομ. 7^{ος}, (Ορεστιάδα: εκδ. Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2015), σ. 30.

σε βαθμό καταστροφής της.³⁸ Άλλωστε, είναι κοινός τόπος ότι το μέλλον του ανθρώπου στηρίζεται κι στον τρόπο συμπεριφοράς του απέναντι στη φύση.

Με τα ανωτέρω γίνεται αντιληπτό ότι η εμφάνιση της Οικολογικής κρίσης οφείλεται εγγενή πολλές φορές στην αδυναμία μας να αναγνωρίσουμε τις ευθύνες μας απέναντι στο Φυσικό Περιβάλλον. Οφείλεται, επίσης, στην απουσία ανεπτυγμένης Οικολογικής Ηθικής, η οποία είναι απαραίτητη να βοηθήσει στον σεβασμό της φύσης. Η ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία δεν βρίσκεται πάντοτε σε αρμονία με την επιβεβλημένη λειτουργία της φύσης γιατί έχει ως βασικό κίνητρό της το οικονομικό κέρδος, είναι η αιτία επιδείνωσης του προβλήματος της Οικολογικής κρίσης.

Από όσα εκθέσαμε ανωτέρω είναι πιστεύουμε σαφής η διαπίστωση ότι το πρόβλημα της Οικολογικής κρίσης είναι πολύπλοκο καθώς πέρα από τον άνθρωπο βρίσκεται κάτω από την επήρεια ποικίλων και ετερογενών παραγόντων. Γι' αυτό και χρειάζεται άμεση συστράτευση αρμόδιων φορέων σε παγκόσμιο επίπεδο, η αντιμετώπισή του ώστε να βρεθεί η κατά το δυνατόν αποτελεσματικότερη και κοινά αποδεκτή λύση. Μόνο έτσι θα αντιμετωπισθούν λάθη του παρελθόντος που αποτελούν βασικές αιτίες της παγκόσμιας Οικολογικής κρίσης και οδήγησαν σε άμεσο κίνδυνο εκατομμύρια ανθρώπων ιδιαίτερα των φτωχότερων χωρών του πλανήτη μας.

Θεωρούμε γι' αυτό χρήσιμη μια πολύ σύντομη ιστορική αναδρομή προς επιβεβαίωση της θέσης που μόλις διατυπώσαμε. Η βιομηχανική επανάσταση του 18^{ου} αιώνα αποτέλεσε έναν από τους κυριότερους παράγοντες εμφάνισης της Οικολογικής κρίσης. Στο πλαίσιο της

³⁸Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική θεολογία*, σ. 197.

βιομηχανικής επανάστασης θεωρήθηκε απαραίτητη η αξιοποίηση των φυσικών πόρων, η οποία με τον καιρό κατέληξε σε αλόγιστη εκμετάλλευση των γεωργικών και βιομηχανικών εκμεταλλεύσεων με συνέπεια τη βαθμιαία συν τω χρόνω καταστροφή του Περιβάλλοντος.³⁹ Οι προηγμένες οικονομικά και βιομηχανικά χώρες εκμεταλλεύτηκαν τη φύση με τη σπατάλη των φυσικών πόρων, προκειμένου να καλυφθούν οι αυξανόμενες ανάγκες της βιομηχανία.⁴⁰ Η στάση αυτή δεν δημιούργησε μόνο Οικολογικό πρόβλημα αλλά επιβάρυνε και επιβαρύνει οσημέραι το οικοσύστημα των φτωχότερων οικονομικά χωρών, οι οποίες και επωμίζονται, κατά το μέγιστο μέρος, τις συνέπειες της Οικολογικής καταστροφής.⁴¹ Συνεπώς, τα καταστροφικά αποτελέσματα της Οικολογικής κρίσης, τα οποία προέρχονται από τις πλούσιες βιομηχανικά και τεχνολογικά χώρες τα επωμίζονται οι φτωχότερες με τελικό συμπέρασμα να μη μιλάμε μόνο για Οικολογικό αλλά και για μεγάλο Κοινωνικό πρόβλημα.⁴²

Γίνεται κατανοητό, επομένως, ότι η Οικολογική κρίση δεν αποτελεί πρόβλημα των τελευταίων αιώνων με κορύφωσή του στις αρχές τις τρέχουσας 3^{ης} χιλιετίας. Θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι η αρχή της Οικολογικής κρίσης έχει την αφετηρία της στην παράβαση του θελήματος του Θεού από τους προπάτορες του ανθρωπίνου γένους, τον Αδάμ και την Εύα. Η εγκατάλειψη της «φύλαξης» του Παραδείσου από τους Πρωτοπλάστους, η οποία ήταν ρητή εντολή του Θεού, έχει τη συνέχειά της, τηρουμένων των αναλογιών, στην καταστροφή του οικοσυστήματος με

³⁹ Π. Κυριακίδη, *Εναισθητοποίηση για το περιβάλλον*, σ. 88.

⁴⁰ Π. Κυριακίδη, *Εναισθητοποίηση για το περιβάλλον*, σ. 88.

⁴¹ Σ. Μπαλατσούκα, *Οι άγιοι και το φυσικό περιβάλλον*, (Θεσσαλονίκη: 1996), σ. 115.

⁴² Ε. Στύλιου (επισκ. Αχελώου), *Ανθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1987), σ. 58.

κίνδυνο να μεταβάλει τη γη από παραδείσια κατοικία του ανθρώπου σε «κόλαση».

Η επεμβατική επίδραση του εκκοσμικευμένου ανθρώπου στη φύση είναι μια από τις κυριότερες αιτίες της Οικολογικής κρίσης μέσα στον κόσμο, ο οποίος κατά τη διδασκαλία της Αγίας Γραφής είναι δημιούργημα του Θεού «ἐξ οὐκ ὄντων». Ο άνθρωπος ως κακός διαχειριστής της Θείας δημιουργίας συγκρούεται με τη φύση ακριβώς γιατί την εκμεταλλεύεται στον βωμό των δικών του υλικών κυρίως συμφερόντων, αδιαφορώντας για τις συνέπειες των πράξεων του και για το μέλλον των επερχόμενων γενεών! Έτσι, και η αγροτική δραστηριότητα, π.χ. θεωρείται βασική προϋπόθεση για την επιβίωση του ανθρώπου, αυτή όμως δεν αποτελεί τελείως αθώα ενέργεια αφού η ad hoc χρήση του γήινου περιβάλλοντος δεν γίνεται με ορθολογικό, σεβαστικό και συγχρόνως ηθικό τρόπο, όταν οδηγεί τελικά σε άκρως επικίνδυνη κρίση τη σχέση μεταξύ του ανθρώπου και του φυσικού οικοσυστήματος, όπως αυτό εξήλθε από τη δημιουργία του Θεού.⁴³

Υπάρχουν βεβαίως και εκείνοι οι οποίοι θεωρούν ότι οι παρεμβάσεις του ανθρώπου στη φύση είναι αναγκαίες για την εξυπηρέτηση των διατροφικών και των ποικίλων υλικών αναγκών του ανθρώπου. Αναγκαίες αυτές δεν ήταν και δεν θα διαφωνήσουμε. Θα τονίσουμε, όμως, ότι η όποια αναγκαιότητα των όποιων παρεμβάσεων δεν πρέπει να οδηγεί με μαθηματική πολλές φορές ακρίβεια στην Οικολογική Κρίση.⁴⁴

Κρίνουμε αναγκαίο να τονίσουμε στην παρούσα συνάρτηση ότι ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε ιστορικά το σημείο έκρηξης της αλόγιστης χρήσης του φυσικού περιβάλλοντος από τον άνθρωπο. Οι

⁴³ Γ. Βοϊκλή, *Οικολογισμός, Εναλλακτικές*, (Αθήνα: εκδ. Οικολογική Σκέψη, 1992), σ. 31.

⁴⁴ Ε. Γαλυφιανάκη, *Το Δάσος ως Αντικείμενο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, (Θεσσαλονίκη: 2007), σ. 7.

ανάγκες του πολέμου αλλά και η μεταπολεμική περίοδος οδήγησαν μεταξύ άλλων στη χρήση του άνθρακα, η οποία σταδιακά προκάλεσε επικίνδυνη ατμοσφαιρική ρύπανση από την καύση του.⁴⁵ Επίσης, η χρησιμοποίηση του τρένου ως μέσου μεταφοράς με την αλματώδη ανάπτυξη σιδηροδρομικών γραμμών προκάλεσαν την καταστροφή δασών εξαιτίας της αλόγιστης εν πολλοίς ανθρώπινης παρέμβασης στη φύση.

Περαιτέρω, η αστικοποίηση και η αστυφιλία ως επακόλουθα της βιομηχανικής επανάστασης αποτελούν σημαντική αιτία της αλλοίωσης του περιβαλλοντικού πλούτου με την εξαφάνιση μεγάλου μέρους δασικών εκτάσεων, μεγάλης αύξησης της ατμοσφαιρικής ρύπανσης επικίνδυνης και εχθρικής προς τον άνθρωπο και φυσικών πόρων.⁴⁶ Είναι, επίσης, χρήσιμο να τονίσουμε ότι η αστυφιλία όχι μόνο απομάκρυνε τον άνθρωπο από το φυσικό περιβάλλον, αλλά τον παρότρυνε να αντιμετωπίσει τη φύση χωρίς μέτρο ως εκμεταλλεύσιμο μέγεθος.⁴⁷

Η εμφάνιση της αστυφιλίας, ως αιτία της Οικολογικής κρίσης, συνδυάστηκε επίσης με τη ραγδαία αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού.⁴⁸ Με τη συνακόλουθη αύξηση των υλικών αναγκών (τροφής, κατοικίας κ.τ.λ.) και ποικίλων άλλων απαιτήσεων που οδήγησαν στο φαινόμενο του υπερκαταναλωτισμού⁴⁹ ως στάσης ζωής, γεγονός που ωστόσο που έστρεψε

⁴⁵ Σ. Μπάρδα, *Θρησκευτική Οικολογία*, σ. 21.

⁴⁶ Ε. Στύλιου (επισκ. Αχελώου), *Το σύγχρονον αστικόν περιβάλλον ως ποιμαντικόν πρόβλημα*, (Αθήνα: εκδ. Επτάλοφος, 1980), σ. 72.

⁴⁷ Ε. Στύλιου (επισκ. Αχελώου), «Οι μεγαλουπόλεις ως οικολογικό πρόβλημα», στο *«Προβλήματα του τρόπου ζωής των κατοίκων των μεγάλων πόλεων»*. Ειδική επιτροπή Θείας και πολιτικής οικονομίας και οικολογίας, (Αθήνα: Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2006), σ. 19.

⁴⁸ Ηλ. Οικονόμου, *Θεολογική Οικολογία*, σ. 21.

⁴⁹ Ζ. Αγγελίδη, *Εισαγωγή στην περιβαλλοντική εκπαίδευση*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Art of Text, 1993), σ. 10. Π. Κυριακίδη, *Εναισθητοποίηση για το περιβάλλον: θεωρία και έρευνα*, Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, (Ιωάννινα: 2003), σ. 88-90.

και στρέφει τον άνθρωπο στη σχεδόν αναγκαία πλην όμως άμετρη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων για την κάλυψη των απαραίτητων αναγκών.⁵⁰ Βέβαια, η πληθυσμιακή αύξηση δεν απειλεί μόνο το οικοσύστημα στο σύνολό του ως φυσικό περιβάλλον. Απειλεί, δυστυχώς, την κορωνίδα της δημιουργίας του κόσμου, τον άνθρωπο.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η φύση δεν αποτελεί πλέον για τον άνθρωπο τον χώρο παραμυθίας του, τον παράδεισο, αλλά αντικείμενο υλικής εκμετάλλευσης και κερδοσκοπίας.⁵¹ Με αυτόν τον τρόπο, όμως δεν αποξενώνεται απλώς από το φυσικό του οικοσύστημα, αλλά δημιουργεί σοβούσα διαχρονικά κρίση σχέσεων μεταξύ του ιδίου, ως διαχειριστή της φύσης και του δημιουργού της, δηλαδή του Θεού.⁵²

Κλείνοντας την παρούσα ενότητα, με την παρατήρηση ότι από τον 18^ο αιώνα και εντεύθεν ο άνθρωπος δραστηριοποιείται έτσι, ώστε να διασαλεύεται η ισορροπία μεταξύ του ιδίου και της φύσης. Θα μπορούσαμε, τέλος, να πούμε, ότι η ανέρειστη και χωρίς ηθικούς φραγμούς οικονομική ανάπτυξη απειλεί επικίνδυνα το οικοσύστημα στο οποίο δραστηριοποιείται ο «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» (Γεν.1,26) του Θεού πλασθείς άνθρωπος με άμεσο κίνδυνο την οικολογική καταστροφή.⁵³

⁵⁰ Ρ. Καραντώνα, *Οικολογικά Κινήματα*, σ. 16.

⁵¹ Α. Μπισμπίκη, *Οικολογική κρίση και φυσικό περιβάλλον*, σ. 15.· Ζ. Αγγελίδη, *Εισαγωγή στην περιβαλλοντική εκπαίδευση*, σ. 10.

⁵² W. Jenkins, M-E. Tucker, και J. Grim, *Routledge Handbook of Religion and Ecology*, (London and New York: εκδ. Routledge, 2017), p. 316.

⁵³ Α. Μπισμπίκη, *Οικολογική κρίση και φυσικό περιβάλλον*, σ. 14.

5. Οι συνέπειες της Οικολογικής καταστροφής για τον σύγχρονο άνθρωπο

Ο άνθρωπος ως μέλος του γήινου οικοσυστήματος ζει και δρα μέσα σ' αυτό. Μαθαίνει να αναπτύσσει σχέσεις σεβασμού και συνεργασίας με τη φύση στο πλαίσιο μιας αρμονικής συνύπαρξης. Ωστόσο, με την πάροδο των ετών και με την παρουσία και τη χρήση της μηχανής, χάθηκε ο σεβασμός απέναντι στη φύση. Έτσι ο άνθρωπος από φίλος έγινε ο κύριος αίτιος καταστροφής του Οικολογικού συστήματος. Με άλλα λόγια από προστάτη της φύσης μετατράπηκε σε καταστροφέα της. Με την κρίση των σχέσεων ανθρώπου και φύσης επήλθε πλήρης σχεδόν αρνητικός επηρεασμός των διαφόρων οικοσυστημάτων. Η εξέλιξη αυτή δημιούργησε αλόγιστες συνέπειες για τον άνθρωπο καθ' εαυτόν και για την πορεία της επιβίωσής του.⁵⁴

Είναι λοιπόν, σαφές ότι, η Οικολογική κρίση συνδέεται με άμεσες αρνητικές συνέπειες για τον άνθρωπο. Ειδικότερα, η ατμοσφαιρική ρύπανση των μεγαλουπόλεων από την καύση βενζίνης και πετρελαίου, η εκβιομηχανοποίηση του περιβάλλοντος, η υπερεκμετάλλευση του υπέργειου και του ορυκτού πλούτου της γης και μια σειρά άλλων καταστροφικών επεμβάσεων του ανθρώπου έχουν καταστήσει τις κατοικημένες περιοχές άκρως επικίνδυνες για την ανθρώπινη υγεία.⁵⁵

Περαιτέρω, η ταυτόχρονη αύξηση του ανθρώπινου πληθυσμού με την ανοικοδόμηση τεράστιων νέων πόλεων οδηγεί στην καταστροφή των

⁵⁴ Γ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική*, τόμ. Α, (Αθήνα: εκδ. Πουρναρά, 2009), σ. 232.

⁵⁵ Π. Κυριακίδη, *Εναισθητοποίηση για το περιβάλλον*, σ. 92· Ν. Κωτσοβίνου, *Ρύπανση και Προστασία Περιβάλλοντος: Θέματα τεχνολογίας και περιβάλλοντος*, (Αθήνα: εκδ. Πλαίσιο, 1987), σ. 39.

δασών και στη σταδιακή εξαφάνιση του ζωϊκού κεφαλαίου διασαλεύοντας έτσι την Οικολογική ισορροπία του πλανήτη.⁵⁶ Όλα τα παραπάνω δημιουργούν ακραία φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα που ταλαιπωρούν και δυσχεραίνουν την ανθρώπινη ζωή.⁵⁷ Επίσης, η Οικολογική κρίση απειλεί την υγεία ενίοτε και το προσδόκιμο της ζωής του ανθρώπου μέσα από την τροφική αλυσίδα που είναι φορέας των συνεπειών της Οικολογικής καταστροφής.⁵⁸

Επιπλέον, η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη με το γνωστό πλέον φαινόμενο του θερμοκηπίου, επηρεάζει άμεσα τη ζωή κάθε έμβιου όντος πάνω στη γη. Το φαινόμενο του θερμοκηπίου μολύνει, επίσης, το υπέδαφος, ενώ μειώνει και την ποσότητα του πόσιμου νερού για τον άνθρωπο και τα ζώα.⁵⁹ Αυτή η δυσμενής εξέλιξη ωθεί πειστικά τους αρμόδιους φορείς του κόσμου για αναζήτηση λύσεων προς αντιμετώπιση του προβλήματος της μόλυνσης των υδάτινων πόρων και της παράλληλης υπεράντλησής τους για την κάλυψη των αυξανόμενων αναγκών των ανθρώπων και των ζώων.⁶⁰

Ακόμα η χρήση της πυρηνικής ενέργειας, αν και βοηθά τον άνθρωπο σε διάφορους τομείς της ζωής του, ωστόσο αποτελεί και μια επιπλέον στην περίπτωση πυρηνικής έκρηξης με τη δημιουργία ραδιενεργού νέφους, ραδιενεργού άνθρακα και ραδιενεργών καταλοίπων, τα οποία μεταφέρονται με τους ανέμους και μολύνουν όχι μόνο τον άνθρωπο αλλά και το Φυσικό Περιβάλλον. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο συζητείται το κλείσιμο των πυρηνικών εργοστασίων.

⁵⁶ Σ Τσιτσιγκου, *Ο άνθρωπος και το φυσικό περιβάλλον*, Γρ. Παλαμάς 747 (1993), σ. 209.

⁵⁷ Α. Μπισμπίκη, *Οικολογική κρίση και φυσικό περιβάλλον*, σ. 16.

⁵⁸ Ζ. Αγγελίδη, *Εισαγωγή στην περιβαλλοντική εκπαίδευση*, σ. 102.

⁵⁹ Σ. Μπαλατσούκα, *Οι άγιοι και το φυσικό περιβάλλον*, σ. 116.

⁶⁰ Ν. Κωτσοβίνου, *Ρύπανση και Προστασία Περιβάλλοντος*, σ. 167.

Συνεπώς, η Οικολογική κρίση επηρεάζει και απειλεί κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας με συνέπειες τόσο για τη σωματική όσο και για τη ψυχική υγεία του ανθρώπου.⁶¹ Αυτό διαπιστώνεται και από τη ραγδαία αύξηση των ασθενειών που απειλούν την ανθρώπινη ζωή με κύρια αιτία την αδυναμία του ανθρώπου να κατανοήσει ότι όλα οφείλονται στην δυσαρμονία των σχέσεών του με το περιβάλλον. Το ελπιδοφόρο παρά ταύτα είναι ότι ο άνθρωπος κατανοεί την ανάγκη εξεύρεσης λύσης των κινδύνων μιας Οικολογικής καταστροφής η οποία θα δοκιμάσει σκληρά το ανθρώπινο γένος.

6. Η Περιβαλλοντική Ηθική

Η εμφάνιση του Οικολογικού προβλήματος αναγκάζει τον άνθρωπο να κατανοήσει τη σχέση και τη θέση του μέσα στο Φυσικό Περιβάλλον, ότι οφείλει να ζει σε αρμονία με αυτό και ότι είναι ανάγκη να εφαρμόζεται ένας κώδικας αρχών Περιβαλλοντικής Ηθικής, απαραίτητη εφαρμογή του οποίου θα βοηθήσει όχι απλώς στον εντοπισμό του προβλήματος αλλά κυρίως στην επίλυσή του.

Με τον όρο Περιβαλλοντική Ηθική εννοούμε τους βασικούς κανόνες που θα οριοθετούν τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος θα κινείται μέσα στη φύση ως ο υπεύθυνος και κύριος διαχειριστής της λειτουργίας της. Οι κανόνες αυτοί θα βοηθούν τον άνθρωπο να εναρμονίζει τις ενέργειές του προς το Περιβάλλον διασώζοντάς το και να μη βλάπτει το «όλον» της δημιουργίας του Θεού και πρώτιστα, βεβαίως, τον εαυτό του.

⁶¹ Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική Θεολογία...*, σ. 87: «Η αλόγιστη υπαγωγή της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου στην ευδαιμονιστική χρήση της κτίσεως που συμβαδίζει με την εγκατάλειψη της ευχαριστιακής και ασκητικής θεωρήσεως της από τον παραδοσιακό χριστιανικό κόσμο, δημιουργεί μεγάλες ανησυχίες για την εξέλιξη της οικολογικής καταστάσεως».

Η Περιβαλλοντική Ηθική υπαγορεύει, θα λέγαμε, κανόνες, οι οποίοι είναι ικανοί και οπωσδήποτε χρήσιμοι να ελέγχουν τη σχέση των μελών του γήινου και όχι μόνο, οικοσυστήματος.⁶² Ταυτόχρονα αναπτύσσεται και το αναγκαίο θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο άνθρωπος μπορεί αφενός να προσδιορίσει τη θέση του μέσα στο Περιβάλλον και αφετέρου να βρει τρόπους αντιμετώπισης της Οικολογικής κρίσης. Η Περιβαλλοντική Ηθική οδηγεί τον άνθρωπο να τηρεί την ορθή στάση απέναντι στο φυσικό περιβάλλον και τελικά του εξασφαλίζει την ποιότητα ζωής του. Μέσω των αρχών της Περιβαλλοντικής Ηθικής ο άνθρωπος διαπιστώνει πώς και γιατί έχει υπερεκμεταλλευθεί το Φυσικό Περιβάλλον, «ανακρούει πρύμναν» και οριοθετεί διορθωτικά τη σχέση του προς τη φύση και το συγκεκριμένο περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει.⁶³

Με όσα αναφέραμε ήδη γίνεται φανερό ότι η εφαρμογή των κανόνων της Περιβαλλοντικής Ηθικής ορίζονται τα όρια της ανθρώπινης παρέμβασης στη φύση και προστατεύονται οι σχέσεις ανθρώπου και περιβάλλοντος. Ο άνθρωπος γίνεται οικολογικά υπεύθυνος και φροντίζει ως καλός οικονόμος της φύσης να δημιουργεί συνθήκες κατάλληλες για αρμονική συνεργασία μεταξύ των δύο μεγεθών, Φύσης και Ανθρώπου. Εν ολίγοις, Περιβαλλοντική Ηθική προσπαθεί μέσα από μια ολιστική αντιμετώπιση του Οικολογικού προβλήματος να βοηθήσει τον άνθρωπο έτσι, ώστε να δραστηριοποιείται εντός των ορίων ενός ισορροπημένου οικοσυστήματος.⁶⁴ Άλλωστε, η επιβίωση του ανθρώπου μέσα σε ένα οικοσύστημα επηρεάζεται προφανώς από την ύπαρξη και εφαρμογή κανόνων συμπεριφοράς των μελών του οικοσυστήματος.⁶⁵

⁶² Ν. Γεωργόπουλου, *Ηθική της Οικολογικής Συνείδησης*, (Αθήνα: εκδ. Θυμέλη, 1995), σ. 66.

⁶³ Ρ. Καραντώνα, *Οικολογικά Κινήματα*, σ. 25.

⁶⁴ Θ. Πελεγρίνη, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, (Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2005), σ. 465.

⁶⁵ Χ. Τσέκου, *Η Περιβαλλοντική Ηθική*, σ. 30.

Κυρίως όμως, θα το επαναλάβουμε, η Περιβαλλοντική Ηθική οριοθετεί τον επιβαλλόμενο τρόπο, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος θα συμπεριφέρεται φιλικά και γόνιμα απέναντι στη φύση.⁶⁶ Έτσι αποφεύγεται η χρήση της φύσης ως προϊόν της ανοίκειας εκμετάλλευσης και ο άνθρωπος ιεραρχεί τις ενέργειες του προς βλαπτικών ενεργειών στο οικολογικό σύστημα ως όλον. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η φιλελεύθερη οικολογική οπτική που αναγνωρίζει ότι δικαιώματα στο οικοσύστημα δεν έχει μόνο ο άνθρωπος αλλά και κάθε έμβιο ον. Άλλωστε, κάθε έμβιο ον και όχι μόνο έχει ξεχωριστή ηθική αξία την οποία ο άνθρωπος πρέπει να σέβεται συνεχώς.

Παράλληλα προς τη φιλελεύθερη οικολογική οπτική που υποστηρίζει τα δικαιώματα των έμβιων όντων, υπάρχει και η οικολογική θεωρία που εντάσσει τα πάντα στο πλαίσιο εκείνων των σχέσεων που βοηθούν ώστε ο άνθρωπος να θεωρεί την ύπαρξή του ως μέρος του όλου, άρα ως απαραίτητη τη σχέση του ανθρώπου με κάθε έμβιο ον.⁶⁷

Δεν πρέπει, ωστόσο, να παραθεωρείται και η τάση που θέλει τα πάντα να αντιμετωπίζονται ωφελμιστικά. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος σέβεται τη φύση όχι λόγω της αξίας που έχει αυτή καθ' εαυτήν, αλλά λόγω της χρησιμότητας που έχει για τη ζωή του.⁶⁸

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι ο άνθρωπος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο μέσα στη φύση γιατί είναι αυτός που ορίζει τους κανόνες λειτουργίας του οικοσυστήματος. Βέβαια, αυτό οδηγεί και στο γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι η γενεσιουργή αιτία του Οικολογικού προβλήματος επειδή αδυνατούσε ενδεχομένως να κατανοήσει ορθώς την αξία της φύσης

⁶⁶Α. Γεωργόπουλου, *Περιβαλλοντική Ηθική*, (Αθήνα: εκδ. Gutenberg, 2006), σ. 27.

⁶⁷ M. Allaby, *Basics of Environmental Science*, (London: Routledge, 2000), p. 6.

⁶⁸ Σ. Μπάρδα, *Θρησκευτική Οικολογία*, σ. 31.

για τον ίδιο.⁶⁹ Και για τον λόγο αυτό είναι αναγκαία η ύπαρξη Οικολογικής Ηθικής ώστε ο άνθρωπος να επανεύρει τον ρόλο του μέσα στη δημιουργία του Θεού.⁷⁰

Ως συμπέρασμα των ανωτέρω διαπιστώνουμε ότι για την ευθύνη ύπαρξης του Οικολογικού προβλήματος συντελούν πλην του ανθρώπου και ολόκληρη σειρά άλλων παραγόντων. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο άνθρωπος είναι η πρώτη αιτία γιατί με την έλλειψη σεβασμού απέναντι στο περιβάλλον και την αλόγιστη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων βοηθά στη διόγκωση του περιβαλλοντικού προβλήματος που καταλήγει τελικά να γίνεται απειλή για την ίδια την ανθρώπινη ζωή. Η αλλοίωση μέχρι καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος έφτασε σε τέτοιο σημείο ώστε τελικά ο άνθρωπος να μην μπορεί να αντιμετωπίσει τις καταστρεπτικές συνέπειες των πράξεων του.

7. Σύγχρονες μορφές Οικολογικής ανησυχίας

Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί, στο πλαίσιο της ανάπτυξης μιας Οικολογικής Ηθικής, η τάση εγκατάλειψης του ανθρωποκεντρισμού και στη θέση του διατυπώνεται μια έντονη Οικοκεντρική προσέγγιση. Σύμφωνα με την Οικοκεντρική προσέγγιση όλα τα έμβια όντα που ανήκουν μέσα στην βίοσφαιρα χαρακτηρίζονται από σχέσεις αλληλοεξάρτησης και άρα είναι δικαιολογημένος ο σεβασμός απέναντι σε κάθε ζωντανό οργανισμό.⁷¹ Η παραπάνω προσέγγιση μεταθέτει το κέντρο από την παρουσία του ανθρώπου και τις ανάγκες του στην έμφυτη αξία του περιβάλλοντος ώστε αυτό να μην αποτελεί μόνο το σημείο με το οποίο

⁶⁹ Α. Γεωργόπουλου, *Περιβαλλοντική Ηθική*, σ. 46.

⁷⁰ Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία*, σ. 197.

⁷¹ Α. Γεωργόπουλου, *Περιβαλλοντική Ηθική*, σ. 54.

καλύπτονται οι ανάγκες του ανθρώπου αλλά να αντιμετωπίζεται από τους ανθρώπους με σεβασμό και προσοχή.⁷²

Στο πλαίσιο της παραπάνω θέσης γίνεται προσπάθεια ο άνθρωπος να απομακρυνθεί από την εκμετάλλευση του περιβάλλοντος ως απόρροια ικανοποίησης των βιοτικών αναγκών του ανθρώπου. Γι' αυτό είναι ανάγκη η αλλαγή της οπτικής μέσα από την οποία αντιμετωπίζεται η Οικολογική Ηθική.

Ο Ηθικός Βιγκανισμός είναι απόλυτα συνυφασμένος με την Οικοκεντρική προσέγγιση του περιβάλλοντος. Με τον όρο Βίγκαν εννοούμε την αποχή από κάθε τροφή που είναι παράγωγο των ζώων.⁷³ Για το Βιγκανισμό είναι αδιανόητη η εκμετάλλευση των ζώων ώστε αυτά να εξυπηρετήσουν απλά τις ανάγκες των ανθρώπων. Για τους οπαδούς του Βιγκανισμού η αποχή από κάθε προϊόν ζωικής παραγωγής δεν είναι αποτέλεσμα απλά μιας συμπόνοιας αλλά κυρίως μιας οπτικής που θέλει τα ζώα να μην αντιμετωπίζονται ως εμπόρευμα.⁷⁴ Ταυτόχρονα ο Βιγκανισμός έχει έναν έντονο Οικολογικό χαρακτήρα γιατί ακριβώς στρέφεται εναντίον κάθε είδους εκμετάλλευσης και βίαιης καταπίεσης έμβιων όντων.⁷⁵

Μαζί με τον Ηθικό Βιγκανισμό εμφανίστηκε και ο Ειδισμός (speciesism) μέσα από τον οποίο ο άνθρωπος είναι ανάγκη να σεβαστεί τα δικαιώματα και τις ανάγκες και των άλλων ειδών που ζουν μέσα στο Οικολογικό

⁷² B. G. Norton, *Why Preserve Natural Variety*, (New Jersey: Princeton University Press, 1987), p. 130.

⁷³ G. Francione & A. Charlton, *Animal rights, the Abolitionist Approach*, (USA: Exempla Press, 2015), pp. 71-72.

⁷⁴ Κ. Ανδρουλιδάκη, *Καντιανή Ηθική, Θεμελιώδη ζητήματα και Προοπτικές*, (Αθήνα: εκδ. Σμίλη, 2018), σ. 88.

⁷⁵ G. Francione & A. Charlton, *Animal rights*, p. 73.

περιβάλλον.⁷⁶ Με τον Ειδισμό καταργείται η έννοια της διάκρισης ανάμεσα στον άνθρωπο και τα ζώα ως αποτέλεσμα μιας ιεράρχησης από τα σημαντικά στα ασήμαντα.⁷⁷ Για τους θεωρητικούς του Ειδισμού δεν είναι δυνατόν κάποιος να σέβεται τα ζώα και να τα αγαπάει αλλά την ίδια στιγμή να είναι κρεοφάγος. Γι' αυτό και η κρεοφαγία έρχεται αντιμέτωπη με την ιδέα του Ειδισμού.⁷⁸

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η φιλοσοφική στάση του Ωφελιμισμού την οποία και ανέπτυξε ο Peter Singer. Ο Singer υπερασπιζόμενος τα δικαιώματα των ζώων τόνισε πως τα ζώα αν και δεν ανήκουν στο ίδιο είδος με εμάς όμως είμαστε υποχρεωμένοι εμείς να υπερασπιζόμαστε τα δικαιώματά τους χωρίς φυσικά να προσπαθούμε μέσα από αυτά να προωθήσουμε τα δικά μας συμφέροντα. Μάλιστα ο Singer φτάνει μέχρι του σημείου να θεωρεί τα ζώα ως πρόσωπα που χρήζουν τον ίδιο σεβασμό με αυτό που δείχνουμε σε έναν άνθρωπο⁷⁹.

Επιπλέον με όλες τις παραπάνω θεωρίες έχει αναπτυχθεί τελευταία και η έννοια του Πανθεϊσμού. Σύμφωνα με αυτή την θεωρία ο Θεός συμπεριλαμβάνει τον κόσμο αν και φυσικά δεν ταυτίζεται με την ίδια τη φύση⁸⁰.

Όλες οι παραπάνω θεωρίες αποδεικνύουν το έντονο ενδιαφέρον για τα Οικολογικά θέματα που απασχολούν τον άνθρωπο κάθε εποχής.

⁷⁶ S. Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, (Oxford: Oxford University Press, 1996), p. 358.

⁷⁷ G. Francione, *Introduction to Animal rights: Your child or the Dog?*, (Philadelphia: Temple University Press, 2000), p. 152.

⁷⁸ O. Horta, *What is Speciesism*, *The Journal of Agricultural and Environmental Ethics* (23), p. 250.

⁷⁹ P. Singer, *Η απελευθέρωση των Ζώων*, (Αθήνα: εκδ. Αντιγόνη, 2010), σσ. 4-6.

⁸⁰ Α. Γεωργόπουλου., *Περιβαλλοντική Ηθική*, σ. 90.

8. Το ερευνητικό ερώτημα

Η παρούσα εργασία έχει στόχο να απαντήσει στο ερώτημα αν η Ορθόδοξη Θεολογία δια των Βιβλικών κειμένων της μπορεί να δώσει απάντηση στην σύγχρονη οικολογική αναζήτηση του ανθρώπου όπως αυτή τίθεται από τους κινδύνους που γεννά η Οικολογική κρίση.⁸¹ Το ερώτημα αυτό επικαιροποιεί στις μέρες μας και τη πρόταση πολλών ότι η Ορθόδοξη Θεολογία ασχολείται μόνο με θέματα πίστεως και άρα αδυνατεί να μπορεί να απαντήσει στα ζέοντα προβλήματα του ανθρώπου κάθε εποχής. Επίσης, δεν λείπουν και εκείνοι, οι οποίοι θεωρούν το Οικολογικό πρόβλημα ως ένα άκρως τεχνικό ζήτημα που μπορεί να λυθεί μόνο από εξειδικευμένες επιστήμες χωρίς η επιστήμη της Θεολογίας να μπορεί να συμβάλει καθοιονδήποτε τρόπο στην επίλυσή του.⁸²

Κατά το απώτερο αλλά και κατά το πρόσφατο παρελθόν υπήρξαν επιστήμονες και διανοητές, οι οποίοι παρερμηνεύοντας τη Βιβλική εντολή: «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἔρπετῶν τῶν ἔρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς...»⁸³, έκριναν ότι ο Χριστιανισμός στο πλαίσιο μιας ανθρωποκεντρικής αντίληψης περί του κόσμου βοηθά νομοτελειακά στην υποτίμηση της φύσεως και στην παρουσία της Οικολογικής κρίσης.⁸⁴

⁸¹ Ιω. Ζηζιούλα (μητρ. Περγάμου), «Η Ορθοδοξία και το πρόβλημα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος», στο *Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον*, (Θεσσαλονίκη: 3-4 Απριλίου 1997), σ. 25.

⁸² Θ. Μαυρίδου, *Η Μελέτη του Π.Σ.Ε. «Πλούτος -Φτώχεια-Οικολογία: Η σχέση τους» Μια ορθόδοξη προσέγγιση*, (Θεσσαλονίκη: 2012), σ. 68.

⁸³ Γεν.1,28.

⁸⁴ Α. Γεωργόπουλου, *Περιβαλλοντική Ηθική*, σ. 60.

Στην παρούσα συνάρτηση κρίνουμε χρήσιμο να παραθέσουμε σχετική τοποθέτηση του μακαριστού καθηγητή Κων/νου Ε. Παπαπέτρου: «Η θεολογία δὲν θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὰ πορίσματα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἐφ’ ὅσον εἶναι πορίσματα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ τὰ χρησιμοποιεῖ, ὡς ἔχουν, ἐὰν τὰ χρειάζεται... Ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν ὑπαγορεύει εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν κριτικὴν ἔρευναν «ἐπιστημονικὰ» πορίσματα ἀκριβῶς διότι δὲν ἔχει τοιαῦτα. Ἡ χριστιανικὴ πίστις ἐμπνέει τὸν λόγον τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἐπιστητοῦ, ὅπως ἐμπνέει καὶ τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὅλον ἄνθρωπον, εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεολογία δὲν ἀναμειγνύεται, ζητοῦσα νὰ ἐπιβάλη ἀντιλήψεις ξένας πρὸς τὴν οὐσίαν της, εἰς τὸν χῶρον τῆς αὐτονομίας τοῦ λόγου».⁸⁵

Σχετικὴ με το κείμενο της προηγούμενης παραγράφου εἶναι ἡ θέση του καθηγητῆ Γ. Μαντζαρίδη κατὰ τὴν ὁποία: «οἱ θέσεις της Ἐκκλησίας εἶναι φυσικὸ νὰ εκφράζουν τὴ δική της θεώρηση, ἀλλὰ καὶ τὴ δική της τοποθέτηση καὶ ἀποστολή μέσα στον κόσμο».⁸⁶ Ἡ βιβλικὴ παράδοση της Ἐκκλησίας προσπάθησε νὰ ἀνακαλύψει τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο θα ἀπαντούσε στα ἔντονα Οἰκολογικὰ προβλήματα κάθε ἐποχῆς καὶ κυρίως τοῦ 20^{ου} αἰῶνα.⁸⁷

Ἄλλωστε ὅπως ὅλα τὰ ζητήματα της ἀνθρώπινης ζωῆς ἔτσι καὶ τὸ θέμα της Οἰκολογικῆς κρίσης βρῖσκει τὸ στήριγμά του στὴ θεολογικὴ πτυχή της ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρώπος οφείλει νὰ διαπιστώσει τὴ δύναμη της μετάνοιας ὡς διαφορετικὴ πρόταση ζωῆς, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴν

⁸⁵ Κ. Παπαπέτρου, *Κυβερνητικὴ καὶ Θεολογία Β'*, Θεολογία 37 (1966) σσ.473-484, ἐδῶ σ.477.

⁸⁶ Γ. Μαντζαρίδη, *Ἡ ἐμπειρικὴ θεολογία*, σ. 111.

⁸⁷ Γ. Μαντζαρίδη, *Ἡ ἐμπειρικὴ θεολογία*, σ. 111: «Τὰ φυσικά, κοινωνικά, οικονομικά καὶ ἄλλα κακά, ποὺ συνεπάγεται, ἡ οἰκολογικὴ κρίση, εἶναι οδυνηρά ἢ καὶ τραγικά. Παράλληλα ὅμως ἔχουν ἀπὸ ἠθικὴ ἀποψη καὶ τὴν θετικὴ τους πλευρά: Ἐνοχλοῦν τὸν ἀνθρώπο καὶ τὸν πληροφοροῦν ὅτι δε συμπεριφέρεται σωστά. Ἐτσι τὸν παραπέμπουν σε μετάνοια καὶ διόρθωση».

επίλυση της Οικολογικής κρίσης μέσα από την απομάκρυνση της φιλαυτίας και του εγωισμού που δημιουργούν όλα σχεδόν τα δυσεπίλυτα προβλήματα του ανθρώπου.⁸⁸

Το Ορθόδοξο βίωμα βοηθά αποτελεσματικά στην επίλυση του Οικολογικού προβλήματος που οφείλεται στην λάθος αντίληψη της θέσεως του ανθρώπου μέσα στη φύση. Στο σύνολό της η διδασκαλία του Χριστιανισμού έχει ένα καθαρά Οικολογικό πρόσημο που χαρακτηρίζει τους χριστιανούς από σαφή Οικολογική ευαισθησία⁸⁹. Όσο ο άνθρωπος αποιεροποιεί τη ζωή του, τόσο περισσότερο εκμεταλλεύεται τη φύση και προκαλεί κρίση στη σχέση του με αυτήν.⁹⁰

Η Ορθόδοξη Θεολογία στην προσπάθειά της να απαντήσει στις αιτίες που προκαλούν την Οικολογική κρίση και στην αντιμετώπισή της επιστράτευσε επιχειρήματα τόσο από τον Βιβλικό όσο και από τον Εκκλησιαστικό – Πατερικό πλούτο της. Την ίδια στιγμή η ερώτηση πολλών είναι αν τα Βιβλικά κείμενα έχουν τη δυνατότητα να δώσουν απαντήσεις γύρω από το σύγχρονο Οικολογικό πρόβλημα. Στο πλαίσιο αυτό υπάρχει σειρά Βιβλικών μελετών που προσπαθούν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο της Οικολογικής κρίσης στηριζόμενες στον λόγο της Αγίας Γραφής.⁹¹

⁸⁸ Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική Θεολογία*, σ. 15.

⁸⁹ J. Carroll, *Catholicism and Deep Ecology*. In D. L. Barnhill & R. S. Gottlieb, (Eds.). *Deep ecology and world religions. New Essays on Sacred Grounds*. Albany, (New York: State University of New York Press, 2001). Available on

<https://ebookcentral.proquest.com/lib/aegeangr/reader.action?docID=3407883>, σ. 171, (ημερομηνία ανάκτησης: 10.10.2022).

⁹⁰ K. Ware (μητρ. Διοκλείας), *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, σ. 10.

⁹¹ βλ. ενδεικτικά, Ηλ. Οικονόμου, «η Θεία Βούληση και η Κρίση» στο *Ορθοδοξία και Φυσικό Περιβάλλον*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1992)· του ιδίου, *Θεολογική Οικολογία: Θεωρία και Πράξη*, (Αθήνα: εκδ. Μαυρομμάτη, 1994)· Ιω. Γαλάνη, *Άνθρωπος και κτίση στη βιβλική παράδοση*, Βιβλική Βιβλιοθήκη 44, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2009).

Η προκείμενη εργασία εξετάζει τη δυνατότητα αντιμετώπισης της Οικολογικής κρίσης μέσα από την ερμηνεία των επιστολών του αποστόλου Παύλου και κυρίως μέσα από την επιστολή του προς Ρωμαίους. Ο απόστολος των Εθνών, αν και στην εποχή του το πρόβλημα της Οικολογικής κρίσης ούτε κατά διάνοιαν είχε τις σημερινές διαστάσεις, όμως ο ίδιος διατυπώνει την Βιβλική αλήθεια ότι και η κτίση (ο φυσικός κόσμος) υφίσταται τις συνέπειες της αμαρτίας του ανθρώπου. Έτσι, αιώνες αργότερα και ιδιαίτερα σήμερα, μπορούμε να κάνουμε λόγο για τον όρο Οικο-Θεολογία και συγχρόνως για την προσπάθεια τόσο της Θεολογικής επιστήμης να δείξει πως ακόμα και το πρόβλημα της Οικολογικής καταστροφής είναι καθαρά θεολογικό, όσο και της Εκκλησίας της κιβωτού της σωτηρίας όχι μόνο του ανθρώπου ως «κατ' εικόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» δημιουργήματος του Θεού, αλλά και του σύμπαντος κόσμου, που αποτελεί το κατοικητήριο του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της ζωής του επί της γης.

Οι βασικές αρχές της Οικο-Θεολογίας διαγράφονται στην προς Ρωμαίους επιστολή του αποστόλου Παύλου, όπου ο απόστολος των Εθνών αναπτύσσει την Οικολογική συνείδηση της Εκκλησίας. Στην εν λόγω επιστολή ο άνθρωπος κάθε εποχής μπορεί να προσδιορίσει τη σχέση του έναντι της δημιουργίας και να αναδείξει τον ρόλο του έναντι «του σύμπαντος κόσμου». Στα κεφάλαια της εργασίας καταγράφεται συνοπτικά η πρόταση της Εκκλησίας για το Οικολογικό πρόβλημα όπως αυτή φαίνεται μέσα στην προς Ρωμαίους επιστολή.

Η εργασία δομείται σε τρία κεφάλαια.

Στο Α' Κεφάλαιο με τίτλο «Βιβλική και Πατερική Θεώρηση της Οικολογίας» εξετάζεται συνοπτικά η φύση επί τη βάση των κειμένων της Βίβλου και των Πατέρων. Από τη σχετική ανάλυση διαπιστώνεται ο τρόπος με τον οποίο η Εκκλησία εντοπίζει τις θέσεις που μπορούν να δώσουν

ερμηνεία και λύση στο πρόβλημα της Οικολογικής κρίσης. Από την εξέταση των κειμένων διαπιστώνεται ο σεβασμός που καλείται ο άνθρωπος να έχει απέναντι στη φύση ως δημιουργία του Θεού.

Στο Β' Κεφάλαιο με τίτλο «Η προς Ρωμαίους Επιστολή του αποστόλου Παύλου» γίνεται αναφορά γύρω από τα ιστορικά στοιχεία που συνθέτουν την επιστολή με σύντομες νύξεις και σχετικές αναφορές στο Οικολογικό πρόβλημα το οποίο μόνο «δυνάμει» μπορεί να περιγράψει.

Στο Γ' Κεφάλαιο με τίτλο «Οι αρχές της Οικο-Θεολογίας στην προς Ρωμαίους επιστολή» εξετάζεται λεπτομερώς και σε βάθος το απόσπασμα Ρωμ. 8, 19-23, όπου καταγράφεται η πρώτη αναφορά του Παύλου γύρω από οικολογική συνείδηση και αφήνει να νοηθεί «δυνάμει» ότι σήμερα αντιμετωπίζουμε «ενεργεία» με τους καθιερωμένους όρους: α) Οικολογική κρίση και β) Οικολογική καταστροφή. Η εργασία ερμηνεύει το σχετικό απόσπασμα και διαπιστώνει την ύπαρξη αρχικών υβριδικών θα λέγαμε, θέσεων με σκοπό τη συνειδητοποίηση των απαντήσεων της Βιβλικής Θεολογίας στο σύγχρονο πρόβλημα της Οικολογικής κρίσης.

Η εργασία κλείνει με τα τελικά συμπεράσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΒΙΒΛΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΒΙΒΛΙΚΗ, ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

Εισαγωγή

Η διδασκαλία της Εκκλησίας δεν έχει ως αποκλειστικό και μονοδιάστατο στόχο να κατευθύνει τον άνθρωπο στην πορεία του προς τα έσχατα. Προηγείται η προσπάθεια της να του δώσει τα μέσα και τα κατάλληλα εφόδια ώστε να μεταμορφώσει τη ζωή του προς το αρχέτυπο κάλλος. Για την Αγία Γραφή άνθρωπος και φύση δεν αποτελούν δυο διαφορετικούς απ' αλλήνων κόσμους ή αναφορές, αλλά συνεργαζόμενα μεγέθη που καλούνται να αποκτήσουν νέο περιεχόμενο μέσα από τη σχέση τους με τον Θεό, τον κοινό τους Δημιουργό. Άλλωστε από τις κύριες επιδιώξεις της Εκκλησίας είναι να συνδέσει ο άνθρωπος τη ζωή του με το φυσικό περιβάλλον.

Η Εκκλησία, ως το από των αιώνων αποκεκαλυμμένον μυστήριο του Θεού, γνωρίζει καλά ότι την ευθύνη για την Οικολογική Κρίση έχει ο άνθρωπος που έπαψε να λειτουργεί οργανικά σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον και τον Δημιουργό του, τον Θεό.⁹² Επίσης, ο άνθρωπος αδυνατεί να κατανοήσει ότι ως ύπαρξη ανακεφαλαιώνει μέσα του όλη τη δημιουργία και ότι έχει τη δυνατότητα να ενώσει την κτίση με τον Κτίσαντα.⁹³

Με την ερμηνεία και τη βαθύτερη κατανόηση των κειμένων της Αγίας Γραφής εύκολα διαπιστώνει ο πιστός άνθρωπος τη θέση της Εκκλησίας σε ζητήματα Οικολογικού ενδιαφέροντος. Η θέση αυτή είναι το αποτέλεσμα

⁹² Σ. Μπαλατσούκα, *Οι Άγιοι και το Φυσικό Περιβάλλον*, σ. 157.

⁹³ Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον, σπουδή στον Άγιο Συμεών το Νέο Θεολόγο*, (Αθήνα: εκδ. Δόμος, 1989), σ. 36.

της αποκάλυψης του Θεού μέσα στον κόσμο και έχει ως απώτερο σκοπό να βοηθήσει τον άνθρωπο να επαναπροσδιορίσει τη σχέση του με τη φύση και να επιστρέψει στον Παράδεισο από τον οποίο εξέπεσε, έπεσε λόγω της παρακοής των Πρωτοπλάστων. Μέσα από τη διδασκαλία της Εκκλησίας ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει την αυθεντική και γνήσια σχέση με τη φύση. Με αυτόν τον τρόπο επανευρίσκει την ορθή προοπτική που έχει άμεση σχέση με την οικολογική διάσταση της ύπαρξής του. Άλλωστε, η Οικολογική Κρίση δεν αντιμετωπίζεται ως μεμονωμένο και ανεξάρτητο πρόβλημα της ζωής του ανθρώπου αλλά ως στοιχείο λανθασμένης σχέσης του με τον Θεό και το φυσικό περιβάλλον.

1. Οικολογία και Βίβλος

1.1. Οικολογία και Παλαιά Διαθήκη

Για τη Βιβλική Θεολογία η Οικολογική Κρίση αντιμετωπίζεται πρώτιστα, βεβαίως με θεολογικό τρόπο. Η Παλαιά Διαθήκη διασώζει τις προϋποθέσεις για μια ισορροπημένη συνύπαρξη του ανθρώπου με τη φύση. Ο συγγραφέας της Γένεσης του πρώτου βιβλίου της Παλαιάς Διαθήκης, αναφέρει τις Οικολογικές αρχές, τις οποίες είναι ανάγκη να ενστερνίζεται ο άνθρωπος κάθε εποχής, ώστε να μπορεί να ζει αρμονικά με τη δημιουργία του Θεού.

Στο βιβλίο της Γένεσης ο αναγνώστης διαπιστώνει ότι η υλική δημιουργία οφείλει την ύπαρξή της στον Θεό: «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς

τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν»⁹⁴ και συγκεκριμένα «ἐξ οὐκ ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ...» (Β' Μακ. 7,28). Η συγκεκριμένη αυτή της Π. Δ. θέση δικαιολογείται από την προσπάθεια της Παλαιάς Διαθήκης να διαφοροποιηθεί από τους μύθους του γειτονικού της περιβάλλοντος. Στα προφητικά βιβλία της Π. Δ. είναι σαφής η θέση ότι το φυσικό περιβάλλον οφείλει την ύπαρξή του στον Θεό «οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πήξας αὐτόν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν...» (Ησ.42,5).

Ο συγγραφέας της Βίβλου εκτός από τον κοινό Δημιουργό των υλικών κτισμάτων διατυπώνει και τη θέση ότι τα πάντα στη δημιουργία του Θεού έχουν αρχή και άρα νομοτελειακά θα έχουν και τέλος.⁹⁵ Η «ἐν χρόνῳ» δημιουργία των κτιστῶν πραγματικοτήτων αποτελεί το σημείο μετοχής στη μακαριότητα του Δημιουργού Θεού⁹⁶ με μόνη διαφορά μεταξύ δημιουργίας και Δημιουργού τον τρόπο ύπαρξης.⁹⁷ Μέσα σ' αυτήν τη δημιουργία εντάσσεται και ο άνθρωπος, ο οποίος έχει οργανική σχέση με τη δημιουργία.

Η παραπάνω Βιβλική διήγηση δεν περιορίζεται στην περιγραφή της δημιουργίας των κτισμάτων αλλά προχωρεί και στην επισήμανση της αιτίας των όντων που δεν είναι άλλη από τον δημιουργικό λόγο του Θεού: «καὶ εἶπεν ὁ Θεός...καὶ ἐγένετο».⁹⁸ Η φράση «εἶπεν ὁ Θεός» δηλώνει το

⁹⁴ Γεν. 1,1· Κ. Ware (μητρ. Διοκλείας), *Ο ορθόδοξος Δρόμος*, (Αθήνα: εκδ. Επτάλοφος, 1984), σ. 53

⁹⁵ Μ. Βασιλείου, «Ὁμιλίας εἰς τὴν Ἑξαήμερον», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, στ. 16a: «τάχα δια τὸ ἀκαριαῖον καὶ ἄχρονον τῆς δημιουργίας εἴρηται το, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν, ἐπειδὴ ἀμερὲς τί καὶ ἀδιάστατον ἢ ἀρχή».

⁹⁶ Μ. Βασιλείου, «Ὁμιλία εἰς τὴν Ἑξαήμερον», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, στ. 33: «...Οὐχὶ γὰρ σχημάτων ἐστὶν εὐρέτης, ἀλλ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ὄντων δημιουργός...».

⁹⁷ Ιω. Δαμασκηνού, «Κατὰ Μανιχαίων Διάλογος», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 94, στ. 1545a.

⁹⁸ Γεν. 1,3.

γεγονός ότι οι άκτιστες ενέργειες του Θεού λαμβάνουν υλική υπόσταση. Ο Θεός δημιουργεί τα πάντα «ἐκ μὴ ὄντων». Η δημιουργία δεν έγινε «ἐκ τοῦ μηδενός» (ούτε *ex nihilo*), αλλά «ἐξ οὐκ ὄντων». Από το μηδέν παράγεται μηδέν! Στον χριστιανισμό η δημιουργική δύναμη του Θεού είναι ο Λόγος του Θεού, ως απόδειξη της ελεύθερης θέλησής και αγάπης Του⁹⁹. Γι' αυτό και ο κόσμος δημιουργείται από τον Θεό δια του Υιού: «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν» (Ιω. 1,3)¹⁰⁰ και δεν αποτελεί μια αυθύπαρκτη πραγματικότητα. Το Βιβλικό κείμενο της Γενέσεως διασώζει την αλήθεια ότι η αιτία των πάντων καθώς και η τελειώσή τους δεν είναι άλλη από το πρόσωπο του Θεού. Από αυτό κατανοούμε ότι η κτίση είναι αποτέλεσμα της θέλησης του Θεού και ότι δεν μεσολάβησε κανενός είδους αναγκαιότητα στην απόφαση του Θεού για τη δημιουργία του κόσμου.¹⁰¹

Ο τρόπος δημιουργίας του κόσμου από τον Θεό ερμηνεύει το γεγονός ότι ο Θεός όχι μόνο δημιούργησε ελεύθερα τον κόσμο αλλά φροντίζει και να τον συντηρεί μέσα από την αγάπη Του γι' αυτόν.¹⁰² Τα πάντα

⁹⁹ K. Ware (μητρ. Διοκλείας), *Ο ορθόδοξος Δρόμος*, σ. 52: «Σαν καρπός της ελεύθερης θέλησης και της ελεύθερης αγάπης του Θεού, ο κόσμος δεν είναι αναγκάιος, δεν είναι αυτάρκης, αλλ' είναι σχετικός και εξαρτημένος... ο Θεός είναι ο πυρήνας της ύπαρξής μας, διαφορετικώς παύομε να υπάρχομε».

¹⁰⁰ M. Αθανασίου, «Επιστολή Γ' πρὸς Σεραπίωνα», 45 *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 26, στ. 632bc.

¹⁰¹ Γρ. Νύσσης, «Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 45, στ. 48bc: «Ὁ γὰρ τῷ βουλήματι τὸ πᾶν συστησάμενος, καὶ τὸ μὴ ὄν ὑποστήσας ἐν μόνῃ τῇ ὁρμῇ τοῦ θελήματος...». Γρ. Νύσσης, «Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 46, στ. 121b: «Ἀλλ' ὅτι μὲν θελήματι θεῖῳ κατήρισταὶ αὐτὸς τε ὁ αἰὼν, καὶ πάντα ὅσα ἐν αὐτῷ γεγένηται (ὅστισοῦν ἂν εἴη οὗτος ὁ αἰὼν, ᾧ παραθεωρεῖται πᾶσα ὄρατὴ τε καὶ ἀόρατος κτίσις)».

¹⁰² K. Ware (μητρ. Διοκλείας), *Αρχὴ ἡμέρας*, (Ιωάννινα: εκδ. Ιερὸν Προσκύνημα Αγ. Γεωργίου του εν Ιωαννίνους, 2007), σ. 13-19: «Η δημιουργία θα πρέπει να ερμηνεύεται όχι ως γεγονός που συνέβη ἀπαξ δια παντός στο παρελθόν, αλλά ως συνεχιζόμενη σχέση στο παρόν [...] Εάν ο θεῖος Δημιουργός δεν χρησιμοποιούσε τη δημιουργική Του βούληση, κάθε κλάσμα του δευτερολέπτου, το σύμπαν θα χανόταν πάραυτα στο έρεβος της ανυπαρξίας».

δημιουργούνται επειδή ο Θεός το θέλει και όχι κατά τυχαίο τρόπο, γι' αυτό τα πάντα στη δημιουργία χαρακτηρίζονται «καλά λίαν».

Η δημιουργία του κόσμου χαρακτηρίζεται από μια διαδοχικότητα των κτισμάτων.¹⁰³ Έτσι, ο Θεός ξεκινά από τα ατελέστερα και οδηγείται σταδιακά στα τελειότερα δημιουργήματα με κορωνίδα της δημιουργίας το τελευταίο και τελειότερο δημιούργημά Του τον άνθρωπο.¹⁰⁴

Ο άνθρωπος δημιουργείται από τον Θεό με ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αγάπη «καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν» (Γεν.1,26,27 2,7)¹⁰⁵ το συγκεκριμένο αυτό γεγονός επιβεβαιώνει από ηθική σκοπιά θεωρούμε τη θέση ευθύνης που οφείλει να αναλάβει ο άνθρωπος τόσο απέναντι του Δημιουργού του, όσο και απέναντι στην υλική δημιουργία του Θεού.¹⁰⁶

¹⁰³ Γρ. Νύσσης, «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, 8», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 44, στ.145b: «Διὰ τοῦτο πρῶτον μετὰ τὴν ἄψυχον ὕλην οἶον ὑποβάθραν τινὰ τῆς τῶν ἐμψύχων ιδέας τὴν φυσικὴν ταύτην ζωὴν συστήναι λέγει ὁ νομοθέτης, ἐν τῇ τῶν φυτῶν βλάστη προϋποστᾶσαν· εἶθ' οὕτως ἐπάγει τῶν κατ' αἰσθησιν διοικουμένων τὴν γένεσιν. Καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τῶν διὰ σαρκὸς τὴν ζωὴν εἰληχότων τὰ μὲν αἰσθητικὰ, καὶ δίχα τῆς νοερᾶς φύσεως ἐφ' ἑαυτῶν εἶναι δύναται, τὸ δὲ λογικὸν οὐκ ἂν ἐτέρως γένοιτο ἐν σώματι, εἰμὴ τῷ αἰσθητῷ συγκραθεῖν διὰ τοῦτο τελευταῖος μετὰ τὰ βλαστήματα καὶ τὰ βοτὰ κατεσκευάσθη ὁ ἄνθρωπος, ὁδῶ τινι πρὸς τὸ τέλειον ἀκολουθῶς προϋούσης τῆς φύσεως».

¹⁰⁴ Μ. Βασιλείου, «Εἰς ΜΗ' ψαλμόν 8», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, στ.449 bc : «Μέγας ἄνθρωπος... βραχὺ μὲν ὑποβέβηκε τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν... ἐν τιμῇ ὦν τηλικαύτη ἐκ τοῦ δεδημιουργῆσθαι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ὑπὲρ οὐρανόν, ὑπὲρ ἥλιον ὑπὲρ τὰς τῶν ἀστέρων χορείας τετιμημένος».

¹⁰⁵ Γεν. 1,26,27 2,7.

¹⁰⁶ Ιω. Χρυσόστομος, «Εἰς Γένεσιν, Λογ. Β', 1», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 54, στ. 587: «Ἐν πρῶτον τοῦτο ἄξιον ζητῆσαι, τί δήποτε, ὅτε μὲν ὁ οὐρανὸς ἐγένετο, οὐδαμῶς τὸ, Ποιήσωμεν, εἴρηται, ἀλλὰ, Γενηθήτω οὐρανός, Γενηθήτω φῶς, καὶ καθ' ἕκαστον τῆς κτίσεως μέρος οὕτως· ἐνταῦθα δὲ τὸ, Ποιήσωμεν, πρόσκειται μόνον, βουλή καὶ σκέψις καὶ πρὸς ἕτερόν τινα ὁμότιμον ἀνακοίνωσις; Τίς ποτε ἄρα ἐστὶν ὁ δημιουργεῖσθαι μέλλων, ὅτι τοσαύτης ἀπολαύει τιμῆς; Ἄνθρωπός ἐστι, τὸ μέγα ζῶον καὶ θαυμαστόν, καὶ τῆς κτίσεως ἀπάσης τῷ Θεῷ τιμιώτερον, δι' ὃν οὐρανός καὶ γῆ καὶ θάλαττα καὶ τὸ λοιπὸν ἅπαν τῆς κτίσεως σῶμα· ἄνθρωπος, οὗ τῆς σωτηρίας οὕτως ὁ Θεὸς ἠράσθη, ὡς μηδὲ τοῦ Μονογενοῦς

Ο τρόπος δημιουργίας του ανθρώπου αναδεικνύει τον σκοπό της ύπαρξής του μέσα στο φυσικό περιβάλλον. Ο άνθρωπος δημιουργείται «κατ' εικόνα» Θεού και αυτό τον υποχρεώνει να ζει ελεύθερος και πάντα δημιουργικός, οδηγώντας την υλική κτίση προς τον Θεό και μεταμορφώνοντας τη φύση.¹⁰⁷ Η Αγία Γραφή αποδέχεται ότι ο άνθρωπος δημιουργήθηκε για να ζει σε αρμονία με το φυσικό περιβάλλον που είναι δημιουργημένο «...καλά λίαν...» (Γεν.1,31).¹⁰⁸ Η αρμονία της δημιουργίας αναδεικνύει την σοφία του Θεού και τη δυνατότητα ο άνθρωπος να προσεγγίζει τον Θεό μέσα από τη σχέση του με τη φύση: «Οί οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ, ποιήσιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα».¹⁰⁹

Η διήγηση της δημιουργίας του κόσμου δείχνει στον άνθρωπο και το όριο μέχρι του οποίου φτάνει η χρήση του κόσμου. Ο άνθρωπος δεν πρέπει να υπερβαίνει το όριο των δυνατοτήτων του, αν επιθυμεί να ζει σε αρμονία τόσο με τη φύση όσο και με τον Θεό. Η αρμονία εντός της οποίας πρέπει να ζει ο άνθρωπος είναι δικαιολογημένη και από το γεγονός ότι ο άνθρωπος αποτελεί μέρος της φύσης «...ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ

φείσασθαι δι' αὐτόν· οὐ γὰρ ἀπέστη πάντα ποιῶν καὶ πραγματευόμενος, ἕως αὐτὸν ἀναγαγὼν ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ ἑαυτοῦ».

¹⁰⁷ Χρ. Σταμούλη, *Ἐρως και θάνατος*, (Αθήνα: εκδ. Ακρίτας, 2009), σ. 337- 338: «Η ζωή του κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού ανθρώπου δεν είναι μια «αναίσθητη αγγελοειδεια», όπου απουσιάζει η ελευθερία και η δημιουργικότητα. Ο άνθρωπος, μόνος αυτός από όλα τα κτίσματα, έχει μαζί με το νοερό και το λογικό και το αισθητικό. Αυτό που τον κάνει δημιουργό του κόσμου του, του πολιτισμού του, των τεχνών και των επιστημών του, των σχέσεών του, των φιλιών του, των έργων τέχνης του, του συνολικού είναι του. Αυτό που τον κάνει υπεύθυνο για τον εαυτό του και για τους συνανθρώπους του, για την κτίση ολάκερη. Συνεπώς, ο άνθρωπος γίνεται Χριστοειδής όταν ενεργεί με τον ίδιο τρόπο που ενεργεί ο Χριστός. Ο άνθρωπος γίνεται πραγματικά άνθρωπος, τέτοιος δηλαδή που φτιάχτηκε για να είναι, όταν φανερώνει την ενέργειά του ως ενέργεια προσληπτική και μεταμορφωτική και ως εκ τούτου άκρως δημιουργική».

¹⁰⁸ Χ. Βάντσου, *Η Μέριμνα της Εκκλησίας για την Προστασία του Περιβάλλοντος*, (Θεσσαλονίκη: 2007), σ. 14.

¹⁰⁹ Ψλμ. 18,2.

τῆς γῆς...».¹¹⁰ Βέβαια, ο άνθρωπος είναι διαφορετικός από τη φύση, αν και εξαρτάται από αυτήν.¹¹¹ Ο τρόπος δημιουργίας του ανθρώπου καθώς και η ύπαρξη σ' αυτόν ψυχής: «καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν...», είναι στοιχεία που διαφοροποιούν τον άνθρωπο καθόσον αυτά δεν τα συναντούμε στη φύση ή στα ζώα. Η διαφορά στον τρόπο δημιουργίας του ανθρώπου είναι, επίσης, ένας επί πλέον λόγος, ο οποίος τον καθιστά υπεύθυνο για τη φύση και την προστασία της.¹¹²

Ο άνθρωπος δημιουργείται την ίδια μέρα κατά την οποία δημιουργούνται και τα ζώα. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι πρέπει ο ίδιος να αναπτύξει οριζόντια σχέση με τη φύση και το σύνολο της δημιουργίας του Θεού.¹¹³ Η εξουσία του ανθρώπου πάνω στη φύση διαπιστώνεται από το ότι ο Θεός εμπιστεύτηκε τα ζώα στον άνθρωπο, ώστε να δώσει στο καθένα το όνομά του: «καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ, ἰδεῖν, τί καλέσει αὐτά. Καὶ πᾶν, ὃ ἐὰν ἐκάλεσεν αὐτὸ Ἀδὰμ ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτῷ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι

¹¹⁰ Γεν. 2,7·Χ. Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της πίστες*, (Αθήνα: εκδ. Δόμος, 1999), σ. 86-87: «Κανένα άλλο πλάσμα στη βιβλική διήγηση δεν το «πλάθει ο Θεός». Το υλικό για την πλάση του ανθρώπου δεν είναι άλλο από το χώμα της γης και αυτή η ιδιότητα του χοϊκού θα είναι και το όνομα του πρώτου ανθρώπου: Αδάμ (= χοϊκός). Αλλά η χοϊκή ανθρώπινη φύση κατασκευάζεται με μια ξεχωριστή θεία ενέργεια, πλάθεται από τον Θεό. Για να δεχθεί στη συνέχεια το εμφύσημα της πνοής του Θεού και να αναδειχθεί ο άνθρωπος σε «ψυχὴ ζῶσα.»

¹¹¹ Σ. Μπάρδα, *Θρησκευτική Οικολογία*, σ. 69.

¹¹² Μ. Βασιλείου, «Ὅροι κατὰ πλάτος, Ἀπόκρισις εἰς ἐρωτ. Β',3», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 31, στ. 913b: «Ἄλλ' ἐκεῖνο οὐδὲ βουλομένοις παρέλθειν δυνατόν καὶ σιωπῆσαι μὲν τὴν χάριν τῷ γέ νοῦν ὑγιᾶ καὶ λόγον ἔχοντι παντελῶς ἀμήχανον εἰπεῖν δὲ τί πρὸς ἀξίαν πλέον ἀδυνατωτερον ὅτι κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν ποιήσας τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός».

¹¹³ Μ. Κωνσταντίνου, *Ρῆμα Κυρίου Κραταῖόν*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2005), σ. 92.

καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ· τῷ δὲ Ἀδὰμ οὐχ εὐρέθη βοηθὸς ὅμοιος αὐτῷ». ¹¹⁴

Ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ ἔχει καθαρὰ οικολογικὸ χαρακτήρα γιατί ἀναδεικνύει τὴν ἀνάγκη ὁ ἄνθρωπος νὰ σχετίζεται με τὰ υπόλοιπα δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ με τὰ οποία ἦρθε στὴν ὑπαρξὴ τὴν ἴδια στιγμῇ. ¹¹⁵ Ὁ Θεὸς καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο υπεύθυνο γιὰ τὴν ἀρμονία τῆς φύσης τοῦ Παραδείσου μέσα δια τῆς ἐντολῆς «...ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν...». ¹¹⁶ Ἡ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἐπιταγὴ προστασίας τῆς φύσης, ὥστε ἐργαζόμενος μέσα στὴ φύση νὰ διαπιστώνει τὴν ὀργανικὴ σχέση τοῦ με αὐτὴν καὶ τελικὰ νὰ τὴν ὀδηγεῖ πρὸς τὴν τελείωση. ¹¹⁷

Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη δὲν δικαιολογεῖ στὸν ἄνθρωπο ἀπλᾶ μιὰ θέση διαχειριστῆ μέσα στὴν δημιουργία ἀλλὰ τὸν θεωρεῖ ἱερέα τῆς με τὴν υποχρέωση νὰ ὀδηγεῖ τὴ φύση στὸν Δημιουργό τῆς. ¹¹⁸ Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται δια τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ: «καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεός, λέγων· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς». ¹¹⁹

¹¹⁴ Γεν.2,19-20.

¹¹⁵ Μ. Κωνσταντίνου, *Ρῆμα Κυρίου Κραταῖόν*, σ. 78.

¹¹⁶ Γεν.2,15.

¹¹⁷ Ἰω. Γαλάνη, *Ἀνθρωπος καὶ κτίσις στὴ βιβλικὴ παράδοση*, σ. 39.

¹¹⁸ Ἰω. Χρυσόστομος, «Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν 12,4», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, ἐπιμ. ἐκδ., τόμ. 53, στ. 103: «Καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ πᾶσαν παρέδωκε τῶν ὀρωμένων... διὰ γὰρ ταύτην καὶ τὸ λογικὸν εἶναι, καὶ τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν ἐδέξατο»· Χ. Μπουράντα, *Τὸ οικολογικὸ πρόβλημα ἐξ ἐπόψεως Κοινωνιολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ*, (Θεσσαλονίκη: 2012), σ.17.

¹¹⁹ Γεν.1,28.

Το ανωτέρω χωρίο της Γενέσεως αποτέλεσε την αιτία ώστε να παρερμηνευθεί η σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Για πολλούς, δηλαδή, θεωρήθηκε ότι η Αγία Γραφή δικαιολογεί την καταστροφή της φύσης από τον άνθρωπο. Αυτή η παρερμηνεία οφείλεται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος αγνοεί το σύνολο της Αγίας Γραφής και ερμηνεύει τα χωρία αποσπασματικά.¹²⁰

Ο Βιβλικός συγγραφέας δέχεται την ανθρωποκεντρική διάσταση της δημιουργίας κατανοώντας πως η θέση του ανθρώπου μέσα στη φύση του δίνει δικαιώματα απέναντί της τα οποία απορρέουν από την κυριαρχία που του παρέχει ο τρόπος δημιουργίας του. Η κυριαρχία αυτή δεν είναι εξουσιαστικής μορφής αλλά κηδεμονίας και αγάπης απέναντι στο φυσικό περιβάλλον. Ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για τη φύση και υποχρεωμένος να την διατηρεί όπως ακριβώς τη δημιούργησε ο Θεός. Αυτό σημαίνει, να την βοηθάει ώστε να βρίσκεται σε άριστη σχέση με τον Δημιουργό της, τον Θεό.¹²¹ Γι' αυτό, προφανώς, ο άνθρωπος θεωρείται κορωνίδα της δημιουργίας ως μεθόριος και μεσάζων μεταξύ του πνευματικού και του υλικού κόσμου.¹²² Όμως, φαινομενικά, θα λέγαμε, ο άνθρωπος αποτελεί την κορωνίδα της δημιουργίας, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από το ακόλουθο παράθεμα του βιβλίου της Γενέσεως: «καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἧν ἐποίησε. καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην καὶ ἡγίασεν αὐτήν· ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι» (Γεν.2,2-3).

¹²⁰R. Bauckham, *Living with other creatures. Green Exegesis and Theology*. Wako 2011, TX, USA: Baylor University Press, Available on <https://ebookcentral.proquest.com/lib/aegeangr/reader.action?docID=1037005>., σ.6, (ημερομηνία ανάκτησης: 10.10.2022).

¹²¹ Σ. Μπαλατσούκα, *Οι άγιοι και το φυσικό περιβάλλον*, σ. 17.

¹²² Ιω. Δαμασκηνού, «Περὶ τῶν ἐν Χριστῷ δύο θελημάτων», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 95, 147b· Π. Χρήστου, *Το μυστήριον του Θεού*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Κυρομάνος, 1991), σ. 14.

Η Παλαιά Διαθήκη στα κείμενά της περιλαμβάνει βασικές αρχές Οικολογικής συνείδησης που στηρίζονται στην προστασία και τη φύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος. Ειδικότερα:

Το «Σαββατικό έτος» αποτελεί πρόταση Οικολογικής προστασίας του περιβάλλοντος, ιδού το κείμενο: «Ἐξ ἔτη σπερεῖς τὴν γῆν σου καὶ συνάξεις τὰ γενήματα αὐτῆς· τῷ δὲ ἑβδόμῳ ἄφεσιν ποιήσεις καὶ ἀνήσεις αὐτήν, καὶ ἔδονται οἱ πτωχοὶ τοῦ ἔθνους σου, τὰ δὲ ὑπολειπόμενα ἔδεται τὰ ἄγρια θηρία. οὕτω ποιήσεις τὸν ἀμπελῶνά σου καὶ τὸν ἐλαιῶνά σου. ἕξ ἡμέρας ποιήσεις τὰ ἔργα σου, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀνάπαυσις, ἵνα ἀναπαύσῃται ὁ βοῦς σου καὶ τὸ ὑποζύγιόν σου, καὶ ἵνα ἀναψύξῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης σου καὶ ὁ προσήλυτος. πάντα, ὅσα εἴρηκα πρὸς ὑμᾶς, φυλάξασθε».¹²³

Η καθιέρωση της αγρανάπαυσης και η παύση κάθε αγροτικής δραστηριότητας κάθε επτά χρόνια βοηθούσε ώστε η φύση να ανανεώνεται. Με αυτόν τον τρόπο ο Εβραῖος της εποχής αλλά και ο αναγνώστης της Παλαιάς Διαθήκης αναπτύσσει Οικολογική συνείδηση, η οποία απορρέει από τον σεβασμό της φύσης ως δημιουργίας του Θεού. Η γη σύμφωνα με το βιβλίο της Εξόδου ανήκει στον Θεό και ο άνθρωπος οφείλει να τη σέβεται αναλογιζόμενος την ευθύνη απέναντι στον ίδιο τον Δημιουργό.

Οι Προφῆτες θεωρούν ότι η στέρηση της βροχής ως σημείου Οικολογικού προβλήματος οφείλεται στην αμαρτία των ανθρώπων: «μὴ ἔστιν ἐν εἰδώλοις τῶν ἐθνῶν ὑετίζων; καὶ εἰ ὁ οὐρανὸς δώσει πλησμονὴν αὐτοῦ, οὐχὶ σὺ εἶ αὐτός; καὶ ὑπομενοῦμέν σε, Κύριε, ὅτι σὺ ἐποίησας πάντα ταῦτα» (Ιερ.14,22). Επιπλέον, ο προφήτης Ιωὴλ συνδέει την ύπαρξη Οικολογικού προβλήματος με την αμαρτία, όταν γράφει: «ἔσκίρτησαν δαμάλεις ἐπὶ ταῖς φάτναις αὐτῶν, ἠφανίσθησαν θησαυροί, κατεσκάφησαν ληνοί, ὅτι ἐξηράνθη σῖτος. Τί ἀποθήσομεν ἑαυτοῖς; Ἔκλαυσαν βουκόλια βοῶν, ὅτι οὐχ

¹²³ Εξ.23,10-13.

ὑπῆρχε νομὴ αὐτοῖς, καὶ τὰ ποιμνία τῶν προβάτων ἠφανίσθησαν. πρὸς σέ, Κύριε, βοήσομαι, ὅτι πῦρ ἀνήλωσε τὰ ὠραῖα τῆς ἐρήμου, καὶ φλόξ ἀνήψε πάντα τὰ ξύλα τοῦ ἀγροῦ· καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου ἀνέβλεψαν πρὸς σέ, ὅτι ἐξηράνθησαν ἀφέσεις ὑδάτων καὶ πῦρ κατέφαγε τὰ ὠραῖα τῆς ἐρήμου.» (Ιωήλ 1,17-20). Ο ἴδιος Προφήτης θεωρεῖ ὅτι ἡ λύση βρίσκεται στὴ μετάνοια τῶν ἀνθρώπων: «καὶ νῦν λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν· ἐπιστρέφητε πρὸς με ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ὑμῶν καὶ ἐν νηστείᾳ καὶ ἐν κλαυθμῷ καὶ ἐν κοπετῷ· καὶ διαρρήξατε τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ μὴ τὰ ἱμάτια ὑμῶν καὶ ἐπιστρέφητε πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν, ὅτι ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων ἐστὶ, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις. Τίς οἶδεν εἰ ἐπιστρέψει καὶ μετανοήσει καὶ ὑπολείπεται ὀπίσω αὐτοῦ εὐλογίαν καὶ θυσίαν καὶ σπονδὴν Κυρίῳ τῷ Θεῷ ὑμῶν;» (Ιωήλ 2,12-14).

Ἡ τιμητικὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ δημιουργία τοῦ Θεοῦ τὸν φέρνει ἀντιμέτωπο με τὴν εὐθύνη τοῦ να προστατεύει καὶ να σέβεται τὴ φύση ὡς οἰκονόμος τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ.¹²⁴ Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐξουσιάζει τὴ φύση ὡς δυνάστης τῆς δημιουργίας ἀλλὰ ὡς υπεύθυνος καὶ προστάτης τῶν δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ.¹²⁵ Αὐτὴν τὴν υποχρέωση τοῦ ἀνθρώπου να φροντίζει π.χ. τὰ ζῶα, τὴν διαπιστώνουμε ἀπὸ τὸ γεγονός τοῦ κατακλυσμοῦ ἐξαιτίας τοῦ οὐοίου, ἀν καὶ ὁ Θεὸς εἶχε ἀποφασίσει τὴν καταστροφή τοῦ κόσμου, τὴν ἴδια στιγμή ὁ Νῶε ἀναλαμβάνει τὴ σωτηρία καὶ φροντίδα τῶν ζῶων.

Με βάση τὰ ἀνωτέρω, μποροῦμε να συμπεράνουμε ὅτι ὁ ἀρμονικὸς τρόπος λειτουργίας τῆς φύσης στηρίζεται στους νόμους που ὁ ἴδιος ὁ Δημιουργὸς ἔχει θέσει για τὴν προστασία τῆς φύσης. Ἡ τήρηση αὐτῶν τῶν νόμων συντηρεῖ τὴν ἀρμονικὴ σχέση μεταξύ ἀνθρώπου καὶ φυσικοῦ

¹²⁴ R. Bauckham, *Living with other creatures. Green Exegesis and Theology*, p.3.

¹²⁵ Μ. Κωνσταντίνου, *Ρῆμα Κυρίου Κραταῖόν*, σ.92.

περιβάλλοντος. Όλα τα παραπάνω, λοιπόν, που αναφέρονται στο κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης μας βεβαιώνουν για τη θετική στάση της απέναντι στην αρμονική συμβίωση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον.

1.1.1. Η Οικολογική Κρίση ως συνέπεια της πτώσης του Αδάμ

Η παρακοή των Πρωτοπλάστων στην εντολή του Θεού προς αυτούς αποτελεί, κατά την άποψή μας, το ερμηνευτικό κλειδί στην προσπάθειά μας να προσεγγίσουμε ερμηνευτικά τη διαχρονική ύπαρξη πολύμορφων και πολυποίκιλων κρίσεων μέσα στη Θεία δημιουργία.

Σε πολλούς ύμνους της Εκκλησίας περιγράφεται με σαφήνεια ότι ο αμαρτωλός άνθρωπος αποτελεί την κύρια αιτία, αν όχι την πηγή της Οικολογικής καταστροφής¹²⁶. Από τη στιγμή της πτώσης του ανθρώπου στην αμαρτία έκαναν την εμφάνισή τους τα πρώτα σημάδια ρήξης στις σχέσεις μεταξύ του ανθρώπου και της δημιουργίας με τη μορφή Οικολογικών κρίσεων και αντίστοιχων καταστροφών. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί ομολογία πως τελικά η όποια Οικολογική Κρίση είναι βαθύτερο πρόβλημα από αυτό που φαίνεται ή περιγράφεται.¹²⁷

Η «κατ' εικόνα και καθ' όμοίωσιν» δημιουργία του ανθρώπου αποτελούσε το λόγο της ελευθερίας του, με την οποία μπορούσε να ζει

¹²⁶ βλ. μεταξύ άλλων: Παρακλητική (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1976), ήχος βαρύς, β' Στιχηρόν Εσπερινού Δευτέρας, σ.314: «Γέγονα τῶν δαιμόνων μὲν γέλωσ, τῶν ἀνθρώπων δὲ ὄνειδος, τῶν Δικαίων θρήνος, τῶν Ἀγγέλων πένθος, μολυσμὸς ἀέρος, καὶ γῆς καὶ ὑδάτων· σῶμα γὰρ ἐμίανα, ψυχὴν καὶ νοῦν ἐσπίλωσα, παραλόγοις πράξεσι, Θεῷ ἐχθρὸς πέφυκα· οἴμοι! Κύριε, ἤμαρτόν σοι, ἤμαρτον συγχώρησον».

¹²⁷ Β. Γιούλτση, «Δημιουργία και οικολογικό πρόβλημα στην Ορθόδοξη Θεολογία», στο *Άνθρωπος και Περιβάλλον*, (Πάφος: 1994), σ. 12 (11-23) Γ. Μαντζαρίδη, *Εκκλησία και οικολογική κρίση*, *Άνθρωπος και Περιβάλλον*, (Πάφος: 1994), σ. 53 (51-62).

μέσα στον κόσμο. Η ελευθερία αυτή του έδινε και το δικαίωμα να συναντά πνευματικά τον Θεό και να επικοινωνεί μαζί του μέσω μια εκατέρωθεν σχέσης αγάπης. Ο άνθρωπος αμέσως μετά τη δημιουργία του υπό του Θεού ήρθε αντιμέτωπος με τις ευθύνες του ως διαχειριστής της κτίσης. Η πρώτη εντολή που του δόθηκε από τον Θεό είναι η ακόλουθη: «καὶ ἐνετείλατο Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ λέγων· ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγεσθε ἀπ’ αὐτοῦ· ἢ δ’ ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ’ αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε».¹²⁸ Με την εν λόγω εντολή, ο Αδάμ εκαλείτο να δημιουργήσει άμεση σχέση και με το φυσικό περιβάλλον.¹²⁹

Με την ανωτέρω εντολή του Θεού ο άνθρωπος κλήθηκε να δοκιμάσει την ελευθερία του καθώς μάλιστα ανέλαβε την ευθύνη της διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος. Η τήρηση της εντολής του Θεού είναι ο όρος εκείνος, ο οποίος θα αποδείκνυε άμεσα με την αξιοπιστία της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό και συνακόλουθα τη στάση του απέναντι στο φυσικό περιβάλλον.

Η διαπίστωση ότι η παρακοή της εντολής του Θεού, όσον αφορά την ομαλή λειτουργία και συντήρηση της δημιουργίας του κόσμου, έχει συνέπειες τόσο για τη φύση όσο και για τον άνθρωπο «...θανάτῳ ἀποθανεῖσθε», και δηλώνει προφανώς ότι μέσα στον κόσμο υπάρχουν όρια τα οποία αν παραβιαστούν μπορεί να οδηγήσουν σε συνθήκες που δεν είναι φυσιολογικές ούτε για τον άνθρωπο ούτε και για τη φύση στην οποία ζει. Η παραβίαση της εντολής του Θεού δεν διαρρηγνύει μόνο τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπου και Θεού αλλά και μεταξύ ανθρώπου και φύσης. Ο

¹²⁸ Γεν.2,17.

¹²⁹ Χρ. Βάντσου, «Ποιμαντική και παιδαγωγική προσέγγιση του οικολογικού προβλήματος», στα πρακτικά του διατμηματικού συμποσίου *Ορθοδοξία και Φυσικό Περιβάλλον*, (Θεσσαλονίκη: 1997), σ. 207.

βιβλικός συγγραφέας επιθυμεί να απομακρύνει κάθε μανιχαϊκή υποψία περί διαρχίας μέσα στον κόσμο, ώστε το κακό δεν είναι γι' αυτόν τίποτα παραπάνω από την παρακοή του λόγου του Θεού, που δηλώνει την απουσία της παρουσίας Του.

Με άλλους λόγους, ο άνθρωπος μέσα από την παρακοή επιλέγει ελεύθερα να μην έχει προσωπική σχέση με τον Θεό και το γεγονός αυτό τον μεν άνθρωπο οδηγεί στην αλλοτρίωσή του από τον Θεό, το δε φυσικό περιβάλλον στην Οικολογική καταστροφή. Η αμαρτία αμαυρώνει το «κατ' εικόνα» Θεού του ανθρώπου με συνέπεια την αδυναμία του να διαχειριστεί σωστά και τα πράγματα της υλικής ή περιβαλλοντικής δημιουργίας¹³⁰. Η λάθος χρήση της αρετής της ελευθερίας από τον άνθρωπο μας οδηγεί στον λόγο του Θεού: «μή καταμείνη τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα διὰ τὸ εἶναι αὐτούς σάρκας, ἔσονται δὲ αἱ ἡμέραι αὐτῶν ἑκατὸν εἴκοσιν ἔτη» (Γεν.6,3). Η αμαρτία είναι ο λόγος που οδηγεί τον άνθρωπο έξω από το φυσικό περιβάλλον, το οποίο δημιουργήθηκε από τον Θεό γι' αυτόν: «καὶ ἐξέβαλε τὸν Ἀδὰμ καὶ κατώκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς καὶ ἔταξε τὰ Χερουβὶμ καὶ τὴν φλογίνην ῥομφαίαν τὴν στρεφομένην φυλάσσειν τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς» (Γεν.3,24).

Συνεπώς η αμαρτία συμπαρέσυρε τη φύση προς τη φθορά με την εμφάνιση γεγονότων Οικολογικής καταστροφής. Αλλά και ο άνθρωπος έχασε την παραδείσια μακαριότητα και έτσι βρέθηκε αντιμέτωπος με σειρά περιβαλλοντικών καταστροφών. Η ζωή του μακριά από τον Θεό, ως αποτέλεσμα της επιλογής του να μην τηρήσει τη Θεία εντολή, τον οδήγησε στην άμεση διάσπαση των σχέσεων του και με τη φύση.¹³¹ Η αμαρτία προσέβαλε πλέον την ισορροπία που χαρακτήριζε τη φύση και τελικά το

¹³⁰ Ph. Sherrard, *Ο βιασμός του ανθρώπου και της φύσεως, διερεύνηση των αρχών και των συνεπειών της σύγχρονης επιστήμης*, μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης, (Αθήνα: εκδ. Δόμος, 1994), σ. 123.

¹³¹ Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, σ. 117-133.

φυσικό περιβάλλον μετατράπηκε σε εχθρική συνθήκη για τον άνθρωπο.¹³² Ο ίδιος δεν μπορεί πλέον ελεύθερα να απολαμβάνει τα αγαθά της φύσης. Αντιθέτως, πρέπει πολύ να κοπιάσει ώστε να μπορεί να ζει μέσα στο φυσικό περιβάλλον που μέχρι πρότινος ήταν φιλικό απέναντί του.¹³³

Με την πτώση του ανθρώπου στην αμαρτία αλλοιώνεται η δυνατότητα του να βλέπει τη φύση αγαπητικά. Ο ρόλος αμφοτέρων αντιστρέφεται. Ο άνθρωπος από φροντιστής της φύσης γίνεται δυνάστης και εκμεταλλευτής του φυσικού περιβάλλοντος. Ο άνθρωπος πλέον απολυτοποιεί τις ανάγκες του. Φθάνει σε σημείο να απολυτοποιεί τις φυσικές του ανάγκες για ζωή, με αποτέλεσμα να εκμεταλλεύεται απρεπώς τη φύση προκειμένου να ικανοποιήσει τις διατροφικές και άλλες φυσικές του ανάγκες για αυτοσυντήρηση. Αυτή η συμπεριφορά του ανθρώπου είχε ως συνέπεια να αναπτυχθεί μέσα στην δημιουργία του Θεού ένας άκρατος ανθρωποκεντρισμός, ο οποίος προβαίνει σε καταστροφική εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος η οποία δαιμονοποιεί αντί να αγιάζει τη φύση. Αυτή η μεταβολή έχει οδηγήσει τελικά σε δυσαρμονία τις σχέσεις ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος με κατίσχυση όχι απλώς της Οικολογικής Κρίσης αλλά της Οικολογικής καταστροφής.¹³⁴

Η οικολογική κρίση φαίνεται ακόμα και στις διατροφικές συνήθειες του ανθρώπου. Προ της πτώσεως στην αμαρτία, ο άνθρωπος είχε τη

¹³² Θ. Ζήση, *Ηθικά Κεφάλαια*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βρυέννιος, 2002), σ. 15.

¹³³ Γεν.3,17-20: «τῷ δὲ Ἀδὰμ εἶπεν· ὅτι ἤκουσας τῆς φωνῆς τῆς γυναικὸς σου καὶ ἔφαγες ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετείλάμην σοι τούτου μόνου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες, ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου· ἐν λύπαις φαγῆ αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου· ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, καὶ φαγῆ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ. ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου, ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης, ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύση· καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ζωή, ὅτι αὕτη μήτηρ πάντων τῶν ζώντων».

¹³⁴ Σοφρ. Σαχάρωφ (ιερομ.), *Ο ἅγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης*, (Εσσεξ Αγγλίας: εκδ. Ιεράς Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου, 1999), σ. 560.

δυνατότητα να τρώει «πάντα χόρτον σπόριμον σπειρον σπέρμα, ὃ ἐστιν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπὸν σπέρματος σπορίμου...».¹³⁵ Μετά την αμαρτία και τη διάσπαση της σχέσης του με τη φύση, ο άνθρωπος αλλάζει τον τρόπο διατροφής του και τρώει «καὶ πᾶν ἔρπετόν, ὃ ἐστι ζῶν».¹³⁶ Η εξέλιξη αυτή δείχνει ότι ο άνθρωπος από φιλικός προστάτης και διαχειριστής της φύσης γίνεται πλέον δυνάστης και εξουσιαστής με στόχο την ικανοποίηση των προσωπικών του επιδιώξεων.

Θα θέλαμε να κλείσουμε την παρούσα συνάρτηση με μια νότα αισιοδοξίας. Ο Θεός, ως Δημιουργός του σύμπαντος και «Κύριος πάντων ὧν» ελέγχει προφανώς την πορεία των πραγμάτων, έτσι ώστε ο άνθρωπος να μη φθάσει μέχρι του σημείου να αποβεί ολετήρας και εξολοθρευτής της Θείας δημιουργίας. Άλλωστε, η ίδια η Παλαιά Διαθήκη γνωρίζει την εμπιστοσύνη όχι μόνο του ανθρώπου αλλά όλων των ζώντων οργανισμών προς τον Θεό,¹³⁷ αποδεικνύοντας έτσι ότι ο Θεός ως δημιουργός του κόσμου προστατεύει ολόκληρη τη φύση.¹³⁸

1.1.2. Περιστατικά Οικολογικής Κρίσης στην Παλαιά Διαθήκη

Στην Παλαιά Διαθήκη περιγράφονται περιστατικά Οικολογικής Κρίσης που οφείλονται στην αμαρτία του ανθρώπου. Πρώτο μεταξύ αυτών αναφέρουμε τον κατακλυσμό του Νώε. Προσεγγίζοντας ερμηνευτικά τη σχετική διήγηση της Παλαιάς Διαθήκης, (Γεν.6,5-εξ), κατανοούμε ότι η

¹³⁵ Γεν.1,29.

¹³⁶ Γεν.9,2-3.

¹³⁷ Ψλμ.103,27.

¹³⁸ Χρ. Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστης*, σ.117-118.

καταστροφή του κόσμου οφείλεται εξ ολοκλήρου στην αμαρτία του ανθρώπου που εκδηλώνεται ως εχθρική στάση απέναντι στο φυσικό περιβάλλον: «Ίδὼν δὲ Κύριος ὁ Θεός, ὅτι ἐπληθύνθησαν αἱ κακίαι τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς καὶ πᾶς τις διανοεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ πάσας τὰς ἡμέρας, καὶ ἐνεθυμήθη ὁ Θεὸς ὅτι ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ διενόηθη. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἀπαλείψω τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἐποίησα ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους καὶ ἀπὸ ἔρπετῶν ἕως πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι μετεμελήθην ὅτι ἐποίησα αὐτούς» (Γεν.6,7).

Σε ἄλλο σημεῖο της Παλαιάς Διαθήκης (Γεν.18,20-εξ), καταχωρίζεται η βιβλική διήγηση για την καταστροφή των πόλεων Σοδόμων και των Γομόρων. Και αυτή η καταστροφή οφείλεται στις αμαρτίες των ανθρώπων και στην κρίση της σχέσης τους με τον Θεό και τη φύση. Η βροχή από θειάφι και φωτιά που συνέβη στην εν λόγω καταστροφή αποτελεί κλασική περίπτωση Οικολογικής καταστροφής: «εἶπε δὲ Κύριος· κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομόρας πεπλήθυνται πρὸς με, καὶ αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα. Καταβάς οὖν ὄψομαι, εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς με συντελοῦνται, εἰδὲ μή, ἵνα γινῶ. καὶ ἀποστρέψαντες ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες ἦλθον εἰς Σόδομα. Ἀβραὰμ δὲ ἔτι ἦν ἐστηκώς ἐναντίον Κυρίου. καὶ ἐγγίσας Ἀβραὰμ εἶπε· μὴ συναπολέσης δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής;».¹³⁹

Επίσης, οι πληγές του Φαραώ (Εξ.7,14-εξ), αποτελούν καθαρή περίπτωση οικολογικής κρίσης. Οι δέκα φυσικές καταστροφές που περιγράφονται στο βιβλίο της Εξόδου αποτελούν απάντηση στην αλαζονεία των Φαραώ και μας οδηγούν στη διαπίστωση ότι ο Θεός ως Δημιουργός της φύσης και του ανθρώπου είναι κυβερνήτης και προνοητής της φύσης και της ιστορίας.

¹³⁹ Γεν.18,20-23.

1.2. Οικολογία και Καινή Διαθήκη

Σύμφωνα με το βιβλίο της Γενέσεως η αμαρτία είναι η γενεσιουργός αιτία της Οικολογικής Κρίσης στον κόσμο. Στην Καινή Διαθήκη συναντάμε πλούσιες αναφορές για την Οικολογία από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους.¹⁴⁰

Ο άνθρωπος κατά την Καινή Διαθήκη διατηρεί στη μνήμη του το γεγονός ότι αποτελεί μέρος της φυσικής-υλικής δημιουργίας λόγω της χοϊκότητάς του. Αυτό τον καθιστά υπεύθυνο για τη φύση και τον φυσικό κόσμο γενικότερα και υποχρεωμένο να σέβεται την υλική δημιουργία του Θεού. Το χώμα είναι δομικό στοιχείο της ύπαρξής του ανθρώπου σε σημείο ώστε να διακρίνεται η διαφορά μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου Αδάμ, του Χριστού. Κατά τον απόστολο Παύλο: «ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοϊκός, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ οἶος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί, καὶ οἶος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι καὶ καθὼς

¹⁴⁰ βλ. για παράδειγμα, Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον: σπουδή στον Άγιο Συμεών τον Νέο Θεολόγο*, (Αθήνα: εκδ. Δόμος, 1989)· Ευθ. Στύλιου (μητρ. Αχελώου), *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον: Ιστορική και Θεολογική Θεώρηση του Οικολογικού προβλήματος: Μελέτες Χριστιανικής Ανθρωπολογίας και Κοσμολογίας*, (Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη, 1989)· Θ. Ζήση, *Ορθοδοξία και Οικολογία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βρυέννιος, 1994)· Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1994)· Ι. Ζάχου, *Η Χαμένη Οικειότητα: η Οικολογική Κρίση υπό το φως του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητή*, (Λάρισα: εκδ. Έλλα, 1998)· Κ. Ζορμπά, *Εκκλησία και φυσικό περιβάλλον*, (Κατερίνη: εκδ. Τέρτιος, 1998)· Κάλλιστου Ware (μητρ. Διοκλείας), *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, *Ορθοδοξία και Οικολογία 1*, μτφρ. Π. Τσαλίκη-Κιοσόγλου, (Αθήνα: εκδ. Ακρίτα, 2008)· Α. Αργυρόπουλου, *Θεολογία και Οικολογία. Συμβολή στην Περιβαλλοντική Αγωγή και την αειφόρο ανάπτυξη*, (Αθήνα: εκδ. Manifesto, 2011)· βλ. τέλος, τον συλλογικό τόμο που εξέδωσε το πανεπιστήμιο του Fordham με μελέτες σχετικές με το περιβάλλον από όλον τον Ορθόδοξο κόσμο, J. Chryssangis και Br. Foltz (επιμ.), *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation*, (New York: Fordham University Press, 2013).

ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου» (Α' Κορ.15,47-49).

Στη Καινή Διαθήκη συναντούμε, επίσης, διηγήσεις στις οποίες ο Χριστός χρησιμοποιεί τα στοιχεία της φύσης ώστε να δείξει ότι τα πάντα γύρω μας εξυπηρετούν τον άνθρωπο και ταυτόχρονα τον οδηγούν σταδιακά σε δοξολογία του Θεού. Η φύση είναι δημιουργία την οποία ο άνθρωπος καλείται να σεβαστεί και να προστατεύσει, γιατί μέσω αυτής έχει τη δυνατότητα να ολοκληρώσει τον σκοπό της ύπαρξής του που είναι η Χριστοποίηση ή κατά τον Παύλο: να φορέσει την «εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου» =τοῦ Χριστοῦ, (Α' Κορ.15,49).

Επίσης, στην Καινή Διαθήκη είναι κοινός τόπος ότι ο Θεός πλην του ανθρώπου προνοεί για όλα τα δημιουργήματά του: «...ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;» (Μτ.6,26). Μάλιστα η πρόνοια του Θεού φθάνει μέχρι του σημείου να ενδιαφέρεται ακόμα και για εκείνα τα ζώα που θεωρούνταν ακάθαρτα. Παραθέτουμε σχετικό απόσπασμα: «Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν, οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσω μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;» (Λκ.12,24). Από τα παραπάνω καινοδιαθηκικά χωρία κατανοούμε ότι η φύση έχει την ίδια αξία με αυτήν του ανθρώπου. Άρα ο άνθρωπος δεν δικαιολογείται να παραθεωρεί την αξία των φυσικῶν ὄντων πλην του εαυτοῦ του. Καλείται λοιπόν να προστατεύει τη φύση για την οποία ο ίδιος ο Θεός μεριμνά.

Για τον άνθρωπο η φύση αποτελεί το στάδιο μέσα στο οποίο αθλείται ώστε να προσεγγίσει τον Θεό. Η φύση και τα ζώα μπορούν να διδάξουν στον άνθρωπο όχι μόνο πώς να συμπεριφέρεται στο φυσικό περιβάλλον

άλλα και πώς να ζει ο ίδιος με στόχο την ένωση με τον Θεό. Η φύση έχει τη δυνατότητα να συνδέει τον άνθρωπο με τον Δημιουργό του σε μια οργανική σχέση αλληλεξάρτησης: «τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους» (Ρωμ.1,20).

Την ίδια στιγμή διαπιστώνουμε ότι η Οικολογική αλήθεια απασχολεί και το Χριστό στη διδασκαλία του, στην οποία δεν παραθεωρεί την αξία της υλικής δημιουργίας. Ο Χριστός, π.χ. αγαπά τα ζώα και αναγνωρίζει την αξία τους για την ζωή του ανθρώπου: «Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος ὃς ἔξει πρόβατον ἓν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσῃ αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ; Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; Ὡστε ἔξεστι τοῖς σάββασιν καλῶς ποιεῖν» (Μτ.12,11-12).

Ο άνθρωπος διδάσκεται δια των κειμένων της Καινῆς Διαθήκης ότι τα πάντα γύρω του δεν αξιολογούνται με απόλυτο κριτήριο τη χρηματική ή την ωφελμιστική τους αξία. Αντιθέτως, αποκτούν αξία ήδη από τη στιγμή της δημιουργίας τους από τον ίδιο τον Θεό: «Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; Καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναί εἰσιν. Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς» (Μτ.10,29-31).

Μέχρι του παρόντος σημείου είναι, πιστεύουμε εμφανές ότι για την Καινή Διαθήκη υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ του Δημιουργού και της υλικής δημιουργίας. Ο άνθρωπος ως σημαντικός κρίκος αυτής της σχέσης πρέπει να κατανοήσει τη σύνδεση μεταξύ Δημιουργού και φυσικού περιβάλλοντος, ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει αποτελεσματικά σύμφωνα με τον σκοπό της ύπαρξης του.

Και για τη διδασκαλία της Καινῆς Διαθήκης ο άνθρωπος ως δημιούργημα του Θεού είναι η κορωνίδα της Θείας δημιουργίας. Η

συγκεκριμένη τιμή του ανθρώπου έχει στενή σχέση και με τον τρόπο δημιουργίας του, γεγονός το οποίο του προσδίδει και ιεραρχική ανωτερότητα.¹⁴¹ Κατά την άποψη του E. Marshall, ο άνθρωπος είναι ιεραρχικά ανώτερος από όλα τα άλλα ζώα, γιατί πρέπει μέσα στη δημιουργία να λειτουργεί ως Οικονόμος και Διαχειριστής της φύσης.¹⁴²

Για την Καινή Διαθήκη το Οικολογικό πρόβλημα ως φαινόμενο φθοράς είναι αποτέλεσμα της αμαρτίας, της οποίας τις συνέπειες υφίσταται η φύση λόγω της σχέσης της με τον άνθρωπο: «...ή κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν...» (Ρωμ.8,22). Η φύση «συστενάζει καὶ συνωδίνει», αν και η ίδια παραμένει πάντα ανεύθυνη γι' αυτήν την εξέλιξη. Μάλιστα ο άνθρωπος φτάνει μέχρι του σημείου να δουλοποιήσει τη φύση κάτω από τις δικές του επιθυμίες: «τῆ γὰρ ματαιότητι ἢ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἔκουσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἢ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.» (Ρωμ.8,20-21).

Στο βιβλίο της Αποκάλυψης του Ιωάννου περιγράφονται διάφορες Οικολογικές κρίσεις, οι οποίες ανάγονται στην εποχή των εσχάτων χρόνων ως συνέπεια της αμαρτίας. Μεταξύ των εν λόγω κρίσεων καταλέγονται: η καταστροφή της βλάστησης πάνω στη γη (Αποκ. 8,7), η μόλυνση των υδάτων (Αποκ. 8,10-11) και η ατμοσφαιρική ρύπανση (Αποκ. 9,1). Οι κρίσεις αυτές παραπέμπουν σε συνθήκες ζωής του σύγχρονου ανθρώπου μέσα στις μεγαλουπόλεις.

Παρά τα ανωτέρω, η Καινή Διαθήκη μεταφέρει το ελπιδοφόρο μήνυμα κατάργησης της αμαρτίας και αντιμετώπισης του Οικολογικού

¹⁴¹ R. Bauckham, *Living with other creatures*, p. 95-96.

¹⁴² E. Marshall, *Jesus and the Environment: How Green is Christianity?*, *Modern Churchman* 33 (1992), p.4.

προβλήματος δια της ενανθρωπήσεως του Υιού και Λόγου του Θεού. Ο Χριστός ως τέλειος άνθρωπος αναλαμβάνει εξ ονόματος όλων των ανθρώπων να λύσει τις συνέπειες του προπατορικού αμαρτήματος. Η θυσία του Χριστού αποτελεί τη δυνατότητα επαναφοράς των σχέσεων μεταξύ ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος στην αρχική θέση: «ὥστε εἶ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα» (Β' Κορ.5,17). Η θυσία του Χριστού υποχρεώνει τον άνθρωπο να στραφεί προς τον Θεό, ώστε με αυτόν τον τρόπο να σωθεί ο ίδιος από την αμαρτία του και μαζί με αυτόν και το φυσικό περιβάλλον. Η εν μετανοία πορεία προς τον Θεό αποτελεί τη λύση στα προβλήματα που έχει δημιουργήσει η αμαρτία του ανθρώπου. Κατά την Καινή Διαθήκη, η δημιουργία Οικολογικών προβλημάτων οδηγεί σε απώλεια της ανθρώπινης ταυτότητας, γιατί ο άνθρωπος ξεχνά την προστασία και τον σεβασμό της φύσης¹⁴³.

2.

3. Οικολογία και Πατέρες της Εκκλησίας

Το Οικολογικό πρόβλημα αποτελεί κατεξοχήν θεολογικό πρόβλημα. Ο άνθρωπος επιθυμώντας να βρει τον τρόπο που θα αντιμετωπίσει την Οικολογική κρίση είναι ανάγκη να στραφεί προς τη διδασκαλία της Εκκλησίας γιατί έτσι πιστεύουμε ότι θα επαναπροσδιορίσει ορθά τη σχέση και τη στάση του προς το φυσικό περιβάλλον. Την ευθύνη γύρω από το Οικολογικό πρόβλημα την εντοπίζουμε όχι μόνο στις σοβαρές του αιτίες

¹⁴³ N. Berdyaev, *Το πεπρωμένο του ανθρώπου*, σ. 91· R. Bauckham, *Living with other creatures*, p.97.

που προκαλούνται από την ανεύθυνη στάση των οικονομικά, βιομηχανικά και τεχνολογικά αναπτυγμένων κρατών, αλλά κυρίως από εκείνες τις λεπτομέρειες της καθημερινότητας που επηρεάζουν και μολύνουν το φυσικό περιβάλλον.¹⁴⁴

Οι Πατέρες της Εκκλησίας δίδαξαν και διδάσκουν στηριζόμενοι στην Αγία Γραφή, ότι η κτίση έχει ως σκοπό την πορεία της προς την ολοκλήρωση των αιώνων και την είσοδό της στην Βασιλεία του Θεού. Η πρόνοια του Θεού είναι το συνεκτικό στοιχείο που βοηθά, εφόσον συντρέχει προς τούτο και η θέληση των ανθρώπων, ώστε μέσα στο φυσικό περιβάλλον να διατηρείται η ισορροπία που είναι τόσο σημαντική για την ειρηνική συνύπαρξη και τη σωτηρία των ανθρώπων. Ο άνθρωπος ο οποίος σύμφωνα με τη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας είναι ένας μικρόκοσμος στο αχανές σύμπαν, οφείλει κατά ηθικό χρέος να δοξάζει τον Δημιουργό αναζητώντας τον και ευρίσκοντάς τον μέσα στα στοιχεία της φύσης που τον περιβάλλει.¹⁴⁵ Η αποστασιοποίηση του ανθρώπου από το περιβάλλον και η απώλεια της ισορροπίας της φύσης διαταράσσεται ακριβώς από την αδυναμία του ανθρώπου να ζήσει σύμφωνα με το θέλημα του Θεού και να κατορθώσει τελικά να συνδέσει τον εαυτό του με τη φύση. Η αστοχία αυτή είναι ικανή να τον απομακρύνει και από τον Θεό και συνεπώς να δημιουργηθεί αχανές κενό στη σχέση του με τη φύση.

¹⁴⁴ Δ. Μαγριπλή, «Θρησκεία και Ιδεολογία: Ορθοδοξία και σύγχρονος κόσμος» στο του ιδίου, *Κριτικές προσεγγίσεις στον Ορθόδοξο Πολιτισμό. Όψεις του Ελληνικού παραδείγματος*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Αντ. Σταμούλης, 2007), σ.68.

¹⁴⁵ Σωφρ. Σαχάρωφ (ιερομ.), *Ο Άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης*, σ. 119-120: «Ἡ ψυχὴ τοῦ Γέροντος ἐνεθουσιάζετο ἐκ τοῦ κάλλους τοῦ ὄρατοῦ κόσμου. Τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦτον δὲν ἐξεδήλου οὔτε διὰ τῆς στάσεως τοῦ σώματος, οὔτε διὰ κινήσεων. Ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιληφθῆς αὐτὸν μόνον ἐκ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου καὶ ἐκ τοῦ τόνου τῆς φωνῆς... τοῦτο ἐγένετο νέα ἀφορμὴ θεωρίας τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ νέας στροφῆς τῆς καρδίας πρὸς τὸν Θεὸν... Ὁ Γέρον ἐβλεπε τὰ νέφη, τὴν θάλασσαν, τὰ ὄρη, τὰ δάση, τοὺς λειμῶνας, τὰ δένδρα, θαυμάζων τὴν ὠραιότητα αὐτῶν. Ἐλεγεν ὅτι ἡ δόξα τοῦ Δημιουργοῦ εἶναι μεγαλοπρεπῆς καὶ εἰς τοῦτον εἰσέτι τὸν ὄρατὸν κόσμον».

Οι Πατέρες της Εκκλησίας οσάκις αναφέρονται στην αρμονική σχέση ανθρώπου και φύσης έχουν κατά νου τη θεολογική αλήθεια, ότι δηλαδή η αμαρτία αποτελεί την αιτία της παρουσίας προβλημάτων στο φυσικό περιβάλλον. Γιατί γνωρίζουν πολύ καλά ότι η ορθή σχέση και ο σεβασμός προς τη φύση είναι στοιχεία σεβασμού και αγιότητας προς τον Δημιουργό της, τον Θεό.¹⁴⁶ Η Πατερική θεολογία δεν παραθεωρεί την αλήθεια ότι ο άνθρωπος είναι το κορυφαίο δημιούργημα σε σχέση και σε σύγκριση με όλα τα στοιχεία της Θείας δημιουργίας: «Καθάπερ γὰρ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καταλλήλως τῇ χρεῖα σχηματίζεται παρὰ τῶν τεχνιτευόντων τὸ ὄργανον [...] ἀντὶ δὲ τοῦ βασιλικοῦ διαδήματος τῷ τῆς δικαιοσύνης στεφάνῳ κεκοσμημένη, ὥστε διὰ πάντων ἐν τῷ τῆς βασιλείας ἀξιώματι δείκνυσθαι δι' ἀκριβείας πρὸς τὸ ἀρχέτυπον κάλλος ὁμοιωθεῖσαν».¹⁴⁷

Η εχθρική στάση της φύσης απέναντι στον άνθρωπο ερμηνεύεται από τους Πατέρες με το γεγονός ότι η φύση αδυνατεί να συλλάβει τον λόγο της εξόδου από τον παράδεισο ως αναίτια η ίδια αυτής της εξέλιξης: «τοιγαροῦν καὶ ἐξελθόντα τοῦ παραδείσου αὐτὸν πᾶσα ἡ κτίσις, ἢ ὑπὸ Θεοῦ παραχθεῖσα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, θεασάμενη οὐκέτι ὑποταγὴν αἰτῶ παραβάτη ἐβούλετο. Ὁ ἥλιος λάμψαι οὐκ ἤθελεν, ἡ σελήνη φάναι οὐκ ἔφερε, τὰ ἄστρα ὀφθῆναι τούτῳ οὐχ εἶλοντο αἰ πηγὰὶ βρῦειν οὐκ ἔμελλον· οὐκ ἐβούλοντο ῥέεινοὶ ποταμοί, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμελέτα ὁ ἀῆρ συσταλῆναι καὶ μὴ δοῦναι τῷ προσκεκρουκότι ἀναπνοήν· τὰ θηρία καὶ πάντα τὰ ζῶα τῆς γῆς, γυμνωθέντα τοῦτον τῆς πρώην θεασάμενα δόξης, καταφρονήσαντα αὐτοῦ, ἐτραχύνθησαν ἅπαντα εὐθύς κατ' αὐτοῦ ὁ οὐρανὸς καταπεσειν

¹⁴⁶ Θ. Νάντσου, «Η σημασία της οικολογικής δραστηριοποίησης της Εκκλησίας», στο: *Οικολογία και Εκκλησία: κείμενα και βιβλιογραφία*, (Αθήνα: εκδ. Ηλίβατον, 1999), σ.109.

¹⁴⁷ Γρ. Νύσσης, «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, Δ», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 44, στ. 1b-6d,136.

δικαίως ἐπ' αὐτὸν οἶονεὶ πῶς κεκίνητο καὶ ἡ γῆ ἐπὶ τοῦ νώτου φέρειν τοῦτον οὐκ ἔστεγε». ¹⁴⁸

Σύμφωνα με τη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας, ο άνθρωπος έχει από Θεού την ικανότητα να συνδέει την πνευματική και την υλική δημιουργία έχοντας ως βάση και κριτήριο τον εαυτό του. Με αυτόν τον τρόπο συλλαμβάνει την αλήθεια ότι είναι ένας μικρόκοσμος σε σύγκριση με τον μεγαλόκοσμο, δηλαδή το σύνολο της δημιουργίας του Θεού. Είναι, λοιπόν, ανάγκη ο άνθρωπος να ευρίσκεται μονίμως σε εναρμονισμένη σχέση με το φυσικό περιβάλλον. ¹⁴⁹ Αυτή η διαπίστωση βοηθά τον άνθρωπο να έρχεται με ευκολία σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον και τον Θεό, τον Δημιουργό του περιβάλλοντος.

Ο διφυής τρόπος δημιουργίας του ανθρώπου: «καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν» (Γεν.2,7) του προσδίδει σημαντικά δικαιώματα στη σχέση του με το φυσικό περιβάλλον. ¹⁵⁰ Οι Πατέρες της Εκκλησίας κατανοούν τα εν λόγω δικαιώματα ως ηθικό χρέος ευθύνης του ανθρώπου προς τον Δημιουργό, ὥστε να συμφιλιωθεί ο άνθρωπος με τη φύση και μέσα από αυτήν με τον Δημιουργό της, τον Θεό. ¹⁵¹ Η υλική φύση είναι επίσης, δημιούργημα του

¹⁴⁸ Συμεών Ν. Θεολόγος, *Λόγοι Ἠθικοὶ* A 25 Sources Chretiennes 122, (Paris:1969 – 1973),190.

¹⁴⁹ Γρ. Νύσσης, «Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 46, στ. 28c: «Ἡ δὲ, Λέγεται, φησὶ, παρὰ τῶν σοφῶν μικρὸς τις εἶναι κόσμος ὁ ἄνθρωπος, ταῦτα περιέχων ἐν ἑαυτῷ τὰ στοιχεῖα, οἷς τὸ πᾶν συμπεπλήρωται.»·Γρ. Παλαμά, «Ὀμιλία ΚΕ'», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 151, στ. 325d: «Διπλοῦς ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἐκτός, τὸ σῶμα λέγω, καὶ ὁ ἐντὸς ἡμῶν ἄνθρωπος, ἡ ψυχὴ δηλονότι»

¹⁵⁰ Μαξίμου Ομολογητοῦ, «Πρὸς Θαλάσσιον», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 90, στ. 269-276·Γρ. Νύσσης, «Λόγος Κατηχητικός», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 45, 25d: «Τούτου χάριν ἐκ νοητοῦ τε καὶ αἰσθητοῦ τὸ κατὰ τὸν ἄνθρωπον μίγμα παρὰ τῆς θείας ἀναδείκνυται φύσεως, καθὼς διδάσκει τῆς κοσμογονίας ὁ λόγος.»

¹⁵¹ Σ. Μπαλατσούκα, *Οἱ ἅγιοι καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον*, σ.14.

Θεού «ἐξ οὐκ ὄντων». Η αλήθεια αυτή πρέπει να βοηθά τον άνθρωπο να βλέπει τη θέση του μέσα στη φύση ως ιερέα της και μάλιστα με διακονία αναγωγική.¹⁵² Ο συγκεκριμένος τρόπος δημιουργίας του ανθρώπου τον καθιστά υπεύθυνο να βοηθά στη διατήρηση ισορροπίας στη σχέση του με το φυσικό περιβάλλον. Ο σεβασμός που καλείται ο άνθρωπος να έχει προς τη φύση, δεν σηματοδοτεί ασφαλώς κατά κανένα τρόπο τη θεοποίηση της φύσης. Όμως, και πρέπει να το τονίσουμε αυτό, και η φύση πρέπει να λειτουργεί μέσα στο σχέδιο του Θεού θετικά για τη σωτηρία του ανθρώπου.¹⁵³ Η φύση έχει την ανάγκη της μέριμνας και της φροντίδας του ανθρώπου, γιατί, αν και είναι «καλά λίαν» δημιουργημένη, παρά ταύτα χρειάζεται τον άνθρωπο να την οδηγεί προς τον Δημιουργό Θεό.

Στο πλαίσιο της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, η φύση λειτουργεί με καθαρά αναγωγικό τρόπο προς τον Θεό. Κατά τη διδασκαλία των Πατέρων, ο Θεός δημιουργεί τον κόσμο όχι για να αυξηθεί η δόξα Του, αλλά για να φανερωθεί η αγάπη Του στα δημιουργήματά Του.¹⁵⁴ Για τον άνθρωπο η φύση λειτουργεί ως «διδασκαλεῖον καὶ παιδευτήριον τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν»¹⁵⁵ καθόσον από το μεγαλείο της φύσης διαπιστώνεται το μεγαλείο του Θεού ως Δημιουργού των πάντων.¹⁵⁶ Ακόμα και αν οι Πατέρες δεν διατύπωναν αυτήν την αλήθεια, ήδη στην Παλαιά Διαθήκη εκφράζεται ότι «ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ

¹⁵² Α. Γεωργόπουλου, *Περιβαλλοντική Ηθική*, σ.97.

¹⁵³ Ιω. Δαμασκηνού, «Περὶ Εἰκόνων 1», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 94, 1300ab: «Οὐ προσκυνῶ τῇ ὕλῃ, προσκυνῶ δὲ τὸν τῆς ὕλης δημιουργόν, τὸν ὕλην δι' ἐμὲ γενόμενον, καὶ ἐν ὕλῃ κατοικῆσαι καταδεξάμενον, καὶ δι' ὕλης τὴν σωτηρίαν μου ἐργασάμενον, καὶ σέβων οὐ παύσομαι τὴν ὕλην, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου εἰργασται».

¹⁵⁴ Κ. Ware (μητρ. Διοκλείας), *Ο Ορθόδοξος Δρόμος*, σ. 52: «Δεν θα έπρεπε να σκεφτόμαστε τον Θεό σαν κατασκευαστή ή τον Θεό σαν τεχνίτη αλλά τον Θεό ως εραστή».

¹⁵⁵ Μ. Βασιλείου, «Εἰς τὴν ἑξαήμερον», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, 13b.

¹⁵⁶ Μ. Αθανασίου, «Κατὰ Ἑλλήνων 7, ΜΑ», Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων, τόμ. 30, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1987), σ. 36: «ἐκ γὰρ τῶν ἔργων ὁ δημιουργὸς γινώσκεται».

γενεσιουργός αὐτῶν θεωρεῖται» (Σ. Σολ.13,5). Αυτός είναι, επίσης, ο λόγος, ο οποίος παρακινεί τον Μέγα Βασίλειο να αναφωνήσει ότι η κτίση «βοᾷ τὸν ἑαυτῆς Κτίστην καὶ Κύριον».¹⁵⁷ Με την ορθή ερμηνεία των στοιχείων της υλικής κτίσης ο άνθρωπος μπορεί να επιτύχει την ισορροπία που ερευνά και τελικά μέσω της κατανόησης των λόγων των όντων να μπορέσει να ενωθεί και με τον Θεό.¹⁵⁸

Η σχέση του ανθρώπου με τη φύση δεν τον βοηθά μόνο να πιστέψει στην ύπαρξη του Θεού. Μέσω της φύσης μπορεί, επίσης, να διαπιστώσει και στοιχεία για την δική του ταυτότητα.¹⁵⁹ Τελικά η φύση έχει τη δυνατότητα να προσφέρει στον άνθρωπο τόσο εκείνα τα υλικά στοιχεία τα οποία είναι απαραίτητα για την επιβίωσή του, όσο και τα πνευματικά εφόδια για την ορθή σχέση του με τον Θεό. Οι ανωτέρω διαπιστώσεις είναι ισχυρές για να μας βοηθήσουν να αντιμετωπίσουμε τη φύση ως θεολογικό βιβλίο. Από την τελευταία μας διαπίστωση ο άνθρωπος καλείται να αναπτύξει μια γνήσια αγαπητική κοινωνία με το φυσικό περιβάλλον αναμετρώντας τις ευθύνες του έναντι όλων των υλικών δημιουργημάτων του Θεού.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Μ. Βασιλείου, «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν 3», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 31, 392b.

¹⁵⁸ Ν. Ματσούκα, *Κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία κατά το Μάξιμο Ομολογητή*, (Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη, 1980), σ. 82-92.

¹⁵⁹ Συμεών Ν. Θεολόγου, *Υμνοι 21*, Sources Chretiennes 174, (Paris:1969-1973),140: «Εἰ γὰρ τὸ κτίσμα τὸν κτίστην καταμάθη καὶ οἶός ἐστιν, ὅλον κατανοήση καὶ εἰπεῖν λόγῳ καὶ γράψαι ἐξισχύση γέγονε τοῦ κτίσαντος τὸ ἔργον κρείσσον».

¹⁶⁰ Ισαάκ Σύρου, *Ασκητικά - Λόγος ΠΑ'*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Ρηγόπουλος, 1871), σ. 381: «Καὶ τί ἐστὶ καρδία ἐλεήμων; καὶ εἶπε· καρδία καυσις καρδίας ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως, ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν ὀρνέων, καὶ τῶν ζώων, καὶ τῶν δαιμόνων, καὶ ὑπὲρ παντός κτίσματος. Καὶ ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν, καὶ τῆς θεωρίας αὐτῶν ῥέουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ δάκρυα. Ἐκ τῆς πολλῆς καὶ σφοδρᾶς ἐλεημοσύνης τῆς συνεχούσης τὴν καρδίαν, καὶ ἐκ τῆς πολλῆς καρτερίας σμικρύνεται ἡ καρδία αὐτοῦ, καὶ οὐ δύναται βαστάσαι, ἢ ἀκοῦσαι, ἢ ἰδεῖν βλάβην τινά, ἢ λύπην μικράν ἐν τῇ κτίσει γενομένην. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑπὲρ τῶν ἀλόγων, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας, καὶ ὑπὲρ τῶν βλαπτόντων αὐτὸν ἐν πάσῃ ὥρᾳ εὐχὴν μετὰ δακρύων προσφέρει, τοῦ φυλαχθῆναι αὐτούς, καὶ ἰλασθῆναι αὐτούς, ὁμοίως καὶ ὑπὲρ τῆς φύσεως τῶν ἐρπετῶν ἐκ τῆς πολλῆς αὐτοῦ ἐλεημοσύνης τῆς κινουμένης ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀμέτρως καθ' ὁμοίότητα τοῦ Θεοῦ».

Η φύση ως βασικό στοιχείο του αισθητού κόσμου, μέσα στον οποίο ο άνθρωπος δρα, είναι σε θέση να προσφέρει στον άνθρωπο πολλές δυνατότητες με τις οποίες θα μπορέσει να αποκαλύψει η να του αποκαλυφθεί ο Θεός.¹⁶¹ Η φύση προσφέρει στον άνθρωπο τη φυσική αποκάλυψη μέσα από την ωραιότητά της, η οποία θα του διδάξει τον τρόπο με τον οποίο ο κόσμος λειτουργεί.¹⁶² Αυτό βοηθά τον άνθρωπο να ζει ευχαριστιακά, γιατί εκτιμά όσα έχει και κατανοεί ότι ο ίδιος επηρεάζει τα πράγματα με την παρουσία του στον κόσμο.¹⁶³ Άλλωστε, το χρώμα ως υπηρετικό δομικό στοιχείο του ανθρώπου τον βοηθά προκειμένου να

¹⁶¹ Μ. Βασιλείου, «Όμιλία Α' εις τὴν Ἑξαήμερον», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, στ. 16c: «ἀλλὰ πρὸς τι τέλος ὠφέλιμον καὶ μεγάλην χρείαν τοῖς οὐσί συνεισφερόμενον ἐπινενοῆσθαι τὸν κόσμον, εἴπερ τῷ ὄντι ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον καὶ θεογνωσίας ἐστὶ παιδευτήριον, διὰ τῶν ὁρωμένων καὶ αἰσθητῶν χειραγωγίαν τῷ νῷ παρεχόμενος πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀοράτων, καθά φησιν ὁ ἀπόστολος, ὅτι Τὰ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται. Ἡ τάχα διὰ τὸ ἀκαριαῖον καὶ ἄχρονον τῆς δημιουργίας εἴρηται τό, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν, ἐπειδὴ ἀμερές τι καὶ ἀδιάστατον ἢ ἀρχή. Ὡς γὰρ ἢ ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ οὐπω ὁδός, καὶ ἢ ἀρχὴ τῆς οἰκίας οὐκ οἰκία, οὕτω καὶ ἢ τοῦ χρόνου ἀρχὴ οὐπω χρόνος, ἀλλ' οὐδὲ μέρος αὐτοῦ τὸ ἐλάχιστον. Εἰ δὲ φιλονεικῶν τις χρόνον εἶναι λέγοι τὴν ἀρχὴν, γινωσκέτω ὅτι διαιρήσει αὐτὴν εἰς τὰ τοῦ χρόνου μέρη. Ταῦτα δε ἐστὶν, ἀρχή, καὶ μέσα, καὶ τελευτή. Ἀρχὴν δὲ ἀρχῆς ἐπισοεῖν παντελῶς καταγέλαστον. Καὶ ὁ διχοτομῶν τὴν ἀρχὴν, δύο ποιήσει ἀντὶ μιᾶς, μᾶλλον δὲ πολλὰς καὶ ἀπείρους, τοῦ διαιρεθέντος ἀεὶ εἰς ἕτερα τεμνομένου. Ἴνα τοίνυν διδαχθῶμεν ὁμοῦ τῇ βουλήσει τοῦ Θεοῦ ἀχρόνως συνυφεστάναι τὸν κόσμον, εἴρηται τό, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν. Ὅπερ ἕτεροι τῶν ἐρμηνευτῶν, σαφέστερον τὸν νοῦν ἐκδιδόντες, εἰρήκασιν, Ἐν κεφαλαίῳ ἐποίησεν ὁ Θεός, τουτέστιν, ἀθρόως καὶ ἐν ὀλίγῳ. Τὰ μὲν οὖν περὶ ἀρχῆς, ὡς ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν εἰπεῖν, ἐπὶ τοσοῦτον».

¹⁶² Μ. Βασιλείου, «Εἰς τὸν 32ο ψαλμὸν 3», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29 στ. 329 bc: «Οὐ γὰρ σαρκίνοις ὀφθαλμοῖς καταμαθόντες τὸν Θεὸν πεπιστεύκαμεν εἰς αὐτὸν. Ἀλλὰ τῇ τοῦ νοῦ δυνάμει διὰ τῶν ὁρωμένων τὸν ἀόρατον καθορῶμεν»· Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία*, τόμ. Α', (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1994), σ. 181-εξ.· Ηλ. Οικονόμου, *Ορθοδοξία καὶ Περιβάλλον*, σσ. 48-49.

¹⁶³ Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος καὶ φυσικὸ Περιβάλλον*, σ. 34 : «Ἡ τάξη, ἡ ομορφιά καὶ ἡ ευκοσμία τῆς κτίσεως, ἡ συμπάθεια καὶ ἡ σύμπνοια τῶν δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μουσικὴ τῆς δοξολογικῆς γιορτῆς τοῦ σύμπαντος. Θεμέλιο στο οποίο κτίσθηκε καὶ στηρίζεται ὁ κόσμος εἶναι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ».

διαπιστώσει την ανάγκη να δημιουργήσει μια αρμονική σχέση με τη φύση.¹⁶⁴

Η φύση πέρα από τη βοήθεια που προσφέρει στον άνθρωπο να αποκαλύψει τον Θεό (φυσική αποκάλυψη) είναι δυνατόν να βοηθήσει και στην ανάπτυξη του ηθικού νόμου. Γι' αυτό και ο άνθρωπος έχει χρέος να διακονεί την υλική δημιουργία ως, τρόπον τινά, ιερέας του κόσμου. Ο λόγος παρουσίας του στη φύση δεν αποβλέπει στο να εξουσιάζει τον κόσμο αλλά να τον διακονεί ώστε να υπάρχει αρμονική σχέση μεταξύ Δημιουργού και δημιουργίας.¹⁶⁵ Οι Πατέρες της Εκκλησίας δέχονται την αλήθεια: «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ».¹⁶⁶ Το πνεύμα του ψαλμικού στίχου βοηθά τον άνθρωπο να αποδέχεται την ιερότητα της κτίσης, η οποία σταδιακά οδηγεί στον οφειλόμενο σεβασμό του ανθρώπου προς τον Θεό.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν περιορίζουν τη θεολογία τους στο πλαίσιο μιας οικολογικής ανησυχίας. Αναφέρονται, επίσης, στην αδυναμία του ανθρώπου να σεβαστεί το φυσικό περιβάλλον και στην παράλληλη εμφάνιση συγγενών κοινωνικών προβλημάτων. Η προβληματική γύρω από το οικολογικό πρόβλημα εδράζεται πέρα από τα ad hoc οικολογικά συναφή αίτια και στην αδυναμία του ανθρώπου να βρει τον ορθό τρόπο αντιμετώπισης πραγμάτων που σχετίζονται με τον ίδιο και τους

¹⁶⁴ Γ. Μαντζαρίδη, *Η Εμπειρική Θεολογία στην οικολογία*, σ. 88: «προϋποθέτει την ειρηνική σχέση και συνεργασία του με τον πλησίον και τη φύση. Τις προϋποθέσεις αυτές υπαγορεύουν άλλωστε η φύση και η αρμονία του κόσμου. Η αναγωγή των πάντων στον πόλεμο ή τον ανταγωνισμό δεν ερμηνεύει τη φύση του κόσμου ούτε εξηγεί την ομαλή εξέλιξη του, αλλά προβάλλει την έκτροπη κατάσταση στην οποία βρέθηκε μετά την πτώση και προωθεί την εμπέδωση της. Ο φυσικός κόσμος δεν στηρίζεται στον πόλεμο ή στον αγώνα για επιβίωση, όπως ιδίως κατανοήθηκε με βάση τη θεωρία του Δαρβίνου, αλλά στη συνεργασία».

¹⁶⁵ Ρ. Καραντώννα, *Οικολογικά Κινήματα*, σ.65.

¹⁶⁶ Ψλμ.23,1.

συνανθρώπους του. Έτσι, ο άνθρωπος δεν ενδιαφέρεται επαρκώς και υπεύθυνα ούτε για το φυσικό περιβάλλον ούτε για τις γόνιμες σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους.¹⁶⁷ Το τονίζουμε αυτό γιατί για την πατερική θεολογική σκέψη δεν υπάρχει αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ της διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος και του κοινωνικού τρόπου ζωής. Η σημερινή παγκόσμια κοινωνία λειτουργεί κατά απόλυτα διαφορετικό τρόπο. Συγκεκριμένα: Αν κάποιος μπορεί σε κοινωνικό επίπεδο να εκμεταλλευτεί τον συνάνθρωπό του αδιαφορώντας για τις συνέπειες αυτής της πράξης του, πολύ εύκολα μπορεί να καταστρέψει και το φυσικό περιβάλλον απλώς και μόνο για να ικανοποιήσει το προσωπικό του συμφέρον.¹⁶⁸

Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της δημιουργίας αποτελεί για τους Πατέρες το σημείο αναφοράς της ευθύνης που έχει ο άνθρωπος για την συντήρηση και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.¹⁶⁹ Ο άνθρωπος θα μπορέσει να προστατεύσει το φυσικό περιβάλλον και όπου αλλού όταν κάνει καλή χρήση του αυτεξουσίου του, της ελεύθερης βούλησης του και μιας σειράς άλλων στοιχείων που αποτελούν την «κατ' εικόνα» Θεού δημιουργία του.¹⁷⁰ Για τους Πατέρες της Εκκλησίας, επίσης, η διάσωση του φυσικού περιβάλλοντος συνδέεται άμεσα με την επιβίωση του ανθρώπου μέσα σε υγιές φυσικό περιβάλλον. Σύμφωνα με τα παραπάνω με τη θεολογική διδασκαλία τους οι Πατέρες της Εκκλησίας καλούν τον άνθρωπο να προστατεύει το περιβάλλον, γιατί μόνο με προστατευμένο και

¹⁶⁷ Συμεών Ν. Θεολόγος, *Κατηχήσεις* 9, SC104, σ. 110-112.

¹⁶⁸ Αν. Κεσελόπουλου, «Το οικολογικό ως πνευματικό πρόβλημα», στο διατμηματικό συμπόσιο με θέμα: *Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον*, (Θεσσαλονίκη: 3-4 Απριλίου 1997), σ.163.

¹⁶⁹ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, «*Κατήχησις IB'*», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 33, στ. 732α: «...ὁ κόσμος διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἥλιος μὲν γὰρ λαμπροτάταις ἀυγαῖς ἀποστίλβων, ἀλλὰ διὰ τὸ ἄνθρωπον φαίνεται ἐγένετο. Καὶ πάντα δὲ τὰ ζῶα διὰ τὸ δουλεύειν ἡμῖν κατέστη. βοτάναι καὶ δένδρα διὰ τὴν ἡμετέραν ἀπόλαυσιν ἐκτίσθη. πάντα καλὰ τὰ δημιουργήματα, ἀλλὰ τούτων οὐδὲν εἰκὼν Θεοῦ, μόνος δὲ ἄνθρωπος».

¹⁷⁰ Ιω. Ζηζιούλα (μητρ. Περγάμου), *Ορθοδοξία και προστασία περιβάλλοντος*, σ.35.

υγιές περιβάλλον ο άνθρωπος εξασφαλίζει και την προσωπική του επιβίωση.

Η άμεση συνεργασία του ανθρώπου με τον Θεό θα βοηθήσει ώστε τελικά η φύση όχι μόνο να διατηρηθεί στην ύπαρξη αλλά ακόμα και να φτάσει στον αγιασμό του φυσικού περιβάλλοντος αποδεικνύοντας την αλληλεξάρτησή του μετά του ανθρώπου.¹⁷¹

Η διδασκαλία των Πατέρων στρέφει τον άνθρωπο σε ενοποιητική κίνηση των δομικών του στοιχείων ώστε μέσω από αυτήν την κίνηση να οδηγηθεί ο άνθρωπος αναγωγικά προς τον Θεό.

4. Οι αρχές μιας Οικο-Θεολογίας

Η Θεολογία της Εκκλησίας πάντοτε προσπαθούσε και προσπαθεί να δώσει απαντήσεις στα μεγάλα προβλήματα του ανθρώπου κάθε εποχής. Το περιβαλλοντικό πρόβλημα δεν αποτελεί ένα απλό ζήτημα που απασχολεί αποκλειστικά την Οικολογία. Είναι, κατά την κρίση μας πολυσύνθετο θέμα με πλούσιο θεολογικό υπόβαθρο. Το φυσικό

¹⁷¹ Μακαρίου Αιγυπτίου, «Ομιλίες Πνευματικά», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 34, στ. 460-461: «Ὡσπερ γὰρ τὸ σῶμα τοῦτο ποιήσας ὁ Θεὸς οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως οὐδὲ ἐκ τοῦ σώματος ἔδωκεν αὐτῷ ἔχειν τὴν ζωὴν, τὴν βρώσιν καὶ τὴν πόσιν καὶ τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ὑποδήματα, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν οἰκονομίαν τῆς ζωῆς ἔξωθεν ἔδωκεν ἔχειν αὐτόν, καθ' ἑαυτὸ τὸ σῶμα γυμνὸν ποιήσας, καὶ χωρὶς τῶν ἔξωθεν τοῦ σώματος ὄντων ζῆσαι τὸ σῶμα ἀδύνατον, τουτέστι χωρὶς βρώσεως καὶ πόσεως καὶ ἐνδυμάτων· ἐὰν δὲ εἰς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν μόνον στή μὴδὲν τῶν ἔξωθεν προσλαβόν, διαφθείρεται καὶ ἀπόλλυται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ψυχὴ ἢ μὴ ἔχου σαφῶς θεῖον, κτισθεῖσα δὲ κατ' εἰκόνα Θεοῦ· οὕτως γὰρ αὐτὴν ὠκονόμησε καὶ εὐδόκησεν ἔχειν τὴν αἰώνιον ζωὴν, οὐκ ἐκ τῆς ἰδίας φύσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς ἑαυτοῦ θεότητος, ἐκ τοῦ ἰδίου πνεύματος, ἐκ τοῦ ἰδίου φωτὸς ἔχειν βρώσιν καὶ πόσιν πνευματικὴν καὶ ἐνδύματα οὐράνια, ἃ ἔστιν ἡ ὄντως ζωὴ τῆς ψυχῆς».

περιβάλλον αποτελεί μείζον τμήμα της Θείας δημιουργίας και ως εκ τούτου αδύνατον ο χριστιανός να αδιαφορεί γι' αυτό.¹⁷²

Όσον αφορά το ζήτημα της οικολογικής κρίσης, η Χριστιανική Δύση πολύ νωρίς είχε αναπτύξει και υποστηρίξει τη θέση ότι ο άνθρωπος είναι ο απόλυτος κυρίαρχος της υπό του Θεού δημιουργίας του κόσμου. Η λογικοκρατία της Δύσης περί της κοσμικής δημιουργίας ήταν βασική αιτία να αναπτυχθεί ένας έντονος ανθρωποκεντρισμός, βασική επιτυχία του οποίου ήταν ακριβώς η οσημέραι όξυνση του προβλήματος της Οικολογικής Κρίσης.¹⁷³

Για την Ορθόδοξη Θεολογία η δεκαετία του 60' αποτελεί κομβικό σημείο όσον αφορά την έρευνα της Οικολογικής Κρίσης πάντοτε, βεβαίως, σε σχέση με τη θρησκευτική ταυτότητα κάθε ανθρώπου. Αυτή η θρησκευτική ταυτότητα είναι τελικά ο ρυθμιστής της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει δραστηριοποιείται ο άνθρωπος κάθε εποχής. Η Ορθόδοξη Εκκλησία, αν και διατηρεί την έννοια του ανθρωποκεντρισμού στο πλαίσιο ότι ο άνθρωπος είναι το τελειότερο δημιούργημα του Θεού, την ίδια στιγμή δεν αποδέχεται τη θέση πολλών ότι ο άνθρωπος πρέπει να υποτάσσει τη φύση και να την καταστρέφει.

Η τάση της Ορθόδοξης Θεολογίας, η οποία εμφανίστηκε κατά τη δεκαετία του 60' και προσπάθησε να ερμηνεύσει την Οικολογική καταστροφή, ονομάστηκε Οικο-Θεολογία. Αφορμή τώρα για την εμφάνιση της Οικολογικής Θεολογίας αποτέλεσε η δημοσίευση άρθρου του

¹⁷² Αν. Μαρά, *Σύγχρονα ζητήματα οικολογίας και βιοηθικής*, σ.138.

¹⁷³ Ν. Νησιώτη, «Η πνευματολογική Χριστολογία της φύσεως και οι συνέπειές της για την οικολογία και τον ολικό ανθρωπισμό», στο, *Άνθρωπος και Περιβάλλον*, (Πάφος: 1994), σ.69: «Οι συνέπειες καθίστανται φανερές: εκμετάλλευση της φύσεως στο έπακρο, μηχανοποίηση της ζωής, κοινωνία καθαρά λειτουργική, γενικευμένη αυτοματοποίηση, ιδού οι αναπόφευκτες συνέπειες του απόλυτου ορθολογισμού».

καθηγητή Lynn Townsend White με το οποίο κατηγορούσε τον Χριστιανισμό για την εμφάνιση του Οικολογικού προβλήματος.¹⁷⁴ Ο καθηγητής White παρερμηνεύοντας τη διήγηση της Βίβλου για τη δημιουργία του κόσμου καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το ανθρωποκεντρικό σύστημα της εν λόγω διήγησης οδηγεί τελικά στα προβλήματα της Οικολογικής Κρίσης.

Η χρονική περίοδος εμφάνισης των θέσεων του White χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια όλων των θεσμών να δραστηριοποιηθούν για την επίλυση του προβλήματος της Οικολογικής καταστροφής. Ο White κατόρθωσε με όσα έγραψε να στρέψει την προσοχή των θεολόγων σε αναζήτηση Βιβλικών μαρτυριών γύρω από το Οικολογικό πρόβλημα. Με αυτόν τον τρόπο έγινε κατανοητό ότι το Οικολογικό πρόβλημα αποτελεί ζήτημα με το οποίο θα πρέπει να ασχοληθεί η παγκόσμια κοινότητα.

Κατά την Οικο-Θεολογία ο άνθρωπος που επιθυμεί να λύσει το Οικολογικό πρόβλημα, μπορεί να αναζητήσει λύσεις μέσα από την Ορθόδοξη παράδοση, η οποία υποστηρίζει τον σεβασμό της φύσης από τον άνθρωπο. Επίσης, δεν έχει ως στόχο να αντικαταστήσει τις οικολογικές οργανώσεις, αλλά προσπαθεί συνεπικουρικά να βοηθήσει τον άνθρωπο ώστε να συνειδητοποιήσει ορθώς τη θέση του μέσα στο φυσικό περιβάλλον. Για τη θεολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αμαρτία δεν είναι μόνο ό,τι αντιβαίνει στον αξιακό κώδικα των χριστιανικών αρετών, αλλά και κάθε πράξη που μπορεί να είναι εχθρική απέναντι στο περιβάλλον και την ύλη. Ο ρόλος της Οικο-Θεολογίας είναι να αναδείξει την ανάγκη αλλαγής τρόπου συμπεριφοράς απέναντι στην φύση μέσα από τη μετάνοια, την οποία προτείνει ως μέσο επίλυσης του Οικολογικού προβλήματος.¹⁷⁵

¹⁷⁴ L. White, *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, Science 155 (1967): 1203-1207.

¹⁷⁵ Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία*, σ.113 «Η αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσεως δεν πρέπει να γίνεται στην προοπτική μιας ενδοκόσμιας

Με τη μετάνοια ο άνθρωπος κατανοεί ότι με την εγωιστική συμπεριφορά απέναντι στη φύση το μόνο που μπορεί να πετύχει είναι να διατηρεί το πρόβλημα της Οικολογικής Κρίσης. Είναι επείγον να γίνει αποδεκτό ότι χρειάζεται μια πνευματική υπέρβαση, η οποία θα πείσει τους ανθρώπους ότι μόνο η μετάνοια μπορεί να βοηθήσει στην επίλυση του Οικολογικού ζητήματος. Γιατί η μετάνοια έχει τη δυνατότητα να επανασυνδέσει τον άνθρωπο με τον Δημιουργό του και μέσα από αυτήν την ένωση θα μπορέσει να ανακαλύψει την πραγματική σχέση που πρέπει να έχει και με την υλική δημιουργία. Όσο ο άνθρωπος πορεύεται μέσα στο χρόνο με άξονα την πνευματική του ανακαίνιση τόσο και η Οικολογική Κρίση βρίσκει τον τρόπο να αντιμετωπιστεί. Η μετάνοια έρχεται ως απάντηση στον έντονο ναρκισσισμό του ανθρώπου, ο οποίος προκαλεί τα προβλήματα τόσο μεταξύ του ιδίου και της φύσης όσο και μεταξύ του ανθρώπου και του Θεού.

4.1. Η ύλη στη ζωή της Εκκλησίας

Η Οικο-Θεολογία διδάσκει τον άνθρωπο να τηρεί την ορθή στάση απέναντι στη φύση. Στο πλαίσιο αυτό η ύλη στο σύνολό της όχι μόνο δεν υποτιμάται αλλά της αποδίδεται η πρόπευσα ιερότητα καθόσον και αυτή

εσχατολογίας που αναμένει καινούρια Γη με παλαιούς ανθρώπους. Η κρίση αυτή αντιμετωπίζεται μόνο μέσα από την κρίση και μαζί με την κρίση που ζει ο άνθρωπος. Χωρίς μια επαναστατική αλλαγή στον ίδιο τον άνθρωπο δεν μπορεί να αναμένεται αλλαγή στην εξέλιξη της οικολογικής κρίσεως. Αυτή είναι η θέση της Εκκλησίας. [...] Σκοπός της Εκκλησίας δεν είναι να νοικοκυρέψει τον κόσμο ή να επιβραδύνει την καταστροφή του, αλλά να δώσει τη μαρτυρία της 'καινής κτίσεως', που νικάει την αμαρτία και το θάνατο· της κτίσεως αυτής που αναμένεται, αλλά και είναι παρούσα στην καθημερινή ζωή».

είναι δημιούργημα του Θεού για να εξυπηρετήσει συγκεκριμένες ανάγκες.¹⁷⁶ Η Ορθόδοξη Εκκλησία σεβόμενη την ύλη διδάσκει μέσα από τον βίο των Αγίων ότι ο άνθρωπος πρέπει να συμπάσχει με τα πάθη ακόμα και των ζώων και των φυτών.¹⁷⁷ Ο σεβασμός αυτός πηγάζει από την αγάπη προς το φυσικό περιβάλλον καταδικάζει την όποια προσπάθεια αποϊεροποίησης του φυσικού περιβάλλοντος.

Περαιτέρω η Εκκλησία διδάσκει η ύλη βοηθεί τον άνθρωπο να γίνει μέτοχος της χάριτος του Θεού.¹⁷⁸ Αυτός είναι ένας πρόσθετος λόγος για τον οποίο η Εκκλησία σέβεται ιδιαίτερος την υλική δημιουργία.¹⁷⁹ Άλλωστε, στη Βιβλική περιγραφή της δημιουργίας του κόσμου από τον Θεό όχι μόνο δεν συναντάμε κανενός είδους υποτίμηση της ύλης, αλλά διαπιστώνουμε μια μορφή πλαισίου πνευματικής ανωτερότητας των δημιουργημάτων μεταξύ τους.¹⁸⁰

Η Εκκλησία γνωρίζει καλά ότι ο σεβασμός της προς την ύλη φανερώνεται ή οφείλεται στην προσπάθειά της να μεταμορφώσει την ύλη.

¹⁷⁶ Μ. Βασιλείου, «Περὶ τῆς ἑξαήμερου», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 44, στ. 69: «Πάντα δὲ δυνάμενος, ὁμοῦ τὰ πάντα δι' ὧν ἡ ὕλη συνίσταται τῷ σοφῷ τε καὶ δυνατῷ θελήματι κατεβάλε το πρὸς τὴν ἀπεργασίαν τῶν ὄντων, τὸ κοῦφον, τὸ βαρὺ, τὸ ναστόν, τὸ ἀραιόν, τὸ μαλακόν, τὸ ἀντίτυπον, τὸ ὑγρόν, τὸ ξηρόν, τὸ ψυχρόν, τὸ θερμόν, τὸ χρωμα, τὸ σχῆμα, τὴν περιγραφὴν, τὸ διάστημα· ἅ πάντα μὲν καθ' ἑαυτὰ ἔννοιαί ἐστι καὶ ψιλὰ νοήματα. Οὐ, Οὐ γὰρ τί τούτων ἐφ' ἑαυτοῦ ὕλη ἐστίν, ἀλλὰ συνδραμόντα πρὸς ἄλληλα, ὕλη γίνετα».

¹⁷⁷ Σωφρ. Σαχάρωφ (ιερομ.), *Ο ἅγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης*, σ.474: «Πρέπει να ἔχωμεν συμπάσχουσαν καρδίαν, καὶ οὐχὶ μόνον τον ἄνθρωπον να αγαπῶμεν, ἀλλὰ να συμπονῶμεν καὶ παν πλάσμα, παν ὄ, τι ἐκτίσθη ὑπὸ του Θεοῦ. Ἰδοῦ, ἐν πράσινον φύλλον ἐπὶ δένδρου, καὶ σύ ἀπέσπασας αὐτό ἄνευ ἀνάγκης. Ἀν καὶ δεν εἶναι ἀμαρτία, ὅμως, πῶς να εἶπω, προκαλεῖ τον οἰκτον· ἡ καρδία ἥτις ἔμαθε να αγαπά, λυπεῖται καὶ το φύλλον καὶ πάσαν τὴν κτίσιν».

¹⁷⁸ Γρ. Νύσσης, «Ὁμιλία εἰς Α' Κορινθίους 15, 28», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 44, 1312a.

¹⁷⁹ Ἰω. Δαμασκηνού, «Περὶ εἰκόνων 1», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 94, 1300ab: «ἀλλ' ὡς θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος ἔμπλεων».

¹⁸⁰ Ἀν. Κεσελόπουλου *Ἀνθρωπος καὶ φυσικό περιβάλλον*, σ.14.

Η μεταμόρφωση αυτή στηρίζεται στη σύνδεση της ύλης με τον Χριστό. Επίσης, είναι κοινός τόπος, ότι ο άνθρωπος ζει ευχαριστιακά μέσω της προσφοράς του προς τον Θεό υλικών αγαθών. Κορυφαίο παράδειγμα αποτελεί το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας με την τέλεση του οποίου ο άνθρωπος συνδέει την υλική δημιουργία με τον Θεό. Ο άρτος και ο οίνος μετά τον καθαγιασμό τους από τον λειτουργό ιερέα μεταβάλλονται σε σώμα και αίμα Χριστού και προσφέρονται προς σωτηρία των πιστών. Σε κάθε μυστήριο αγιάζεται συγκεκριμένο υλικό στοιχείο μέσω του οποίου όχι μόνο η δημιουργία καθαγιάζεται αλλά και ο άνθρωπος μετέχει του αγιασμού. Έτσι, με την τέλεση του αγιασμού των υδάτων, με το μυστήριο του Ευχελαίου το λάδι γίνεται φορέας των δωρεών του αγίου Πνεύματος, ενώ με τη σειρά άλλων μυστηρίων ευλογούνται και αγιάζονται τα διάφορα φυσικά στοιχεία. Τα μυστήρια της Εκκλησίας αναδεικνύουν αυτήν την οργανικότητα μεταξύ του ανάλογου υλικού κόσμου και της επενέργειας σ' αυτό του Αγίου Πνεύματος προς αγιασμό των μελών της Εκκλησίας.¹⁸¹

Επαναλαμβάνουμε ότι κορυφαίο παράδειγμα αγιασμού της ύλης είναι το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας όπου ο άνθρωπος προσφέρει στον Θεό υλικά δώρα «ἄρτον» και «οἶνον», και για να τα παραλάβει μετά τον καθαγιασμό τους υπό του Αγίου Πνεύματος δια του ιερού ιερέα προς αγιασμό του.¹⁸² Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας αποδεικνύει μέσω της πίστεως ότι στον αγιασμό μετέχει ολόκληρη η δημιουργία του Θεού.

Στην Θεία Ευχαριστία βιώνεται η σχέση μεταξύ Θεού, ανθρώπου και ύλης ως μια μυστική ενότητα, όπως υπαινίσσεται και ο απόστολος Παύλος: «ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἔσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν» (Α' Κορ.10,17). Υπενθύμιση των γεγονότων της Θείας

¹⁸¹ Ιω. Ζηζιούλα (μητρ. Περγάμου), *Η κτίση ως ευχαριστία*, σ.51.

¹⁸² Δ. Στανιλοάε, *Μυσταγωγία του αγίου Μαξίμου του Ομολογητού*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 2009), σ.209.

Οικονομίας κατά την τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας αποτελεί η δοξολογία του ανθρώπου για την παρουσία της ύλης στη ζωή του. Ο άνθρωπος χρησιμοποιώντας την ύλη βοηθά ώστε η χάρη του Θεού να μοιραστεί σε όλη τη δημιουργία.

Η θεολογία της Εκκλησίας πάντα επί τη βάσει της Βιβλικής αλήθειας διατηρεί τη θέση ότι η ύλη στο σύνολό της αγιάστηκε από την παρουσία του Αγίου Πνεύματος ήδη από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας: «ή δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος» (Γεν.1,2). Ο παραπάνω αγιασμός της ύλης ήταν η έναρξη της ζωής μέσα στον κόσμο.¹⁸³

Ο αγιασμός της ύλης ξεκινά με την αποδοχή της από τον ίδιο τον Χριστό με το γεγονός της ενανθρώπησης. Ο Χριστός για να ολοκληρωθεί το σχέδιο της σωτηρίας του ανθρώπου ανέλαβε την ύλη και της προσέδωσε εσχατολογική διάσταση: «τά μὲν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης σκιά ἐστί, τάδε τῆς καινῆς εἰκῶν ἀλήθεια δὲ ἢ τῶν μελλόντων κατάστασις».¹⁸⁴

Η διακονία του ανθρώπου, ο οποίος ζει μέσα στην Εκκλησία είναι να μπορέσει να γίνει ιερέας της φύσης προστατεύοντας το φυσικό περιβάλλον από κάθε είδους κρίση. Στην Εκκλησία ο άνθρωπος κατανοεί ότι οφείλει να ζει με την αρχή «ὡς μηδὲν ἔχοντες καὶ πάντα κατέχοντες».¹⁸⁵

Η ιερότητα της ύλης απομακρύνει τον άνθρωπο από κάθε εκμετάλλευση του περιβάλλοντος μέσω των εγωιστικών του επιδιώξεων που προκαλούν τελικά την Οικολογική Κρίση.

¹⁸³ Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνομίῳ Λόγος Γ', - περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, στ. 653-670.

¹⁸⁴ Μαξίμου Ομολογητοῦ, «Σχόλια εἰς τὰ τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 4, στ. 137d.

¹⁸⁵ Β' Κορ.6,10.

3.2. Το φυσικό περιβάλλον και η ευχαριστιακή του διάσταση

Η Ορθόδοξη Θεολογία στηριζόμενη στην Αγία Γραφή και τους Πατέρες της Εκκλησίας διδάσκει τον άνθρωπο την ανάγκη να βιώνει ευχαριστιακά τη φύση που αποτελεί δώρο και ευλογία του Θεού. Η Οικολογική κρίση αποδεικνύει την εσφαλμένη σχέση του ανθρώπου με τη φύση και το περιβάλλον. Όσο ο άνθρωπος συνεργάζεται δημιουργικά επί τη βάση του θελήματος του Θεού τόσο με πλέον ορθό τρόπο μπορεί να διασώσει την αυθεντική κατάσταση της φύσης.¹⁸⁶

Μέσα από τα λειτουργικά κείμενα της Εκκλησίας διαπιστώνεται η αλήθεια ότι η θεολογία των Πατέρων στηρίζεται σε μια μεταμορφωτική τάση. Η απόδοση αυτής της ευχαριστιακής διάστασης στο φυσικό περιβάλλον αποτελεί τη βεβαιότητα ότι ο άνθρωπος ανάγει τη φύση στον Θεό και τον ευχαριστεί για τη δημιουργία της. Η ευχαριστιακή διάσταση της υλικής δημιουργίας αποτελεί ένα είδος Οικολογίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας.¹⁸⁷ Στην τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας ο άνθρωπος αντιμετωπίζει την ύλη ως μέσο μετοχής στη ζωή που είναι ο Χριστός. Γι' αυτό και η ύλη δεν αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο του μανιχαϊσμού ή μιας παγανιστικής θεοποίησης αλλά, αντιθέτως, στο ότι ο άνθρωπος μπορεί και μέσω της ύλης ή της φύσης να αναχθεί προς τον

¹⁸⁶ Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία*, σ. 88: «Ήδη στην ιστορία του σύμπαντος η διαφοροποίηση της αρχικής δύναμης ή «υπερδύναμης» στις τέσσερις γνωστές μορφές της, τη βαρυτική, την ηλεκτρομαγνητική, την ισχυρή και την ασθενή πυρηνική, που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις να υπάρχει βιολογική και έλλογη ζωή, είναι ενδεικτική της λογικότητας και της συνεργασίας που υπάρχει στη φύση».

¹⁸⁷ V. Lossky, *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, μτφρ. Στέλα Πλευράκη, (Θεσσαλονίκη: 1964), σ.127.

Θεό.¹⁸⁸ Η παρούσα διάσταση δημιουργεί φυσικά και ευθύνες του ανθρώπου απέναντι στη φύση.¹⁸⁹

Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας αποτελεί τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος εκφράζει την ευγνωμοσύνη του προς τον Θεό δια της προσφοράς φυσικών-υλικών προϊόντων (άρτου και οίνου).¹⁹⁰ Με την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας ανανεώνεται η σχέση ανθρώπου και φύσης, ώστε ο άνθρωπος να κατανοεί τη σημασία της φύσης στη ζωή του.¹⁹¹ Η θεολογία της Εκκλησίας διδάσκει τα μέλη της ότι έχουν ηθική υποχρέωση να «προσφέρουν τον κόσμο ως ευχαριστία πίσω στον Θεό».¹⁹² Την παραπάνω ευχαριστιακή διάσταση του περιβάλλοντος την διασώζει επίσης και η Αποκάλυψη του Ιωάννου, στην οποία τονίζεται ότι κατά την τελική κρίση θα αποκατασταθεί η σχέση του ανθρώπου με τη υλική δημιουργία: «Καὶ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινὴν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ ἀπῆλθον, καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι» (Αποκ.21,1).

Την ύλη προσφέρει ο άνθρωπος στον Θεό γνωρίζοντας τον λόγο της Θείας Λειτουργίας: «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν Σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα». Η προσφορά των υλικών αγαθών, η οποία έχει ευχαριστιακή

¹⁸⁸ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, «Περὶ εἰκόνων 1», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 94, 1300ab: «Λατρεύω τὸ Θεὸν, τὸ δημιουργὸ τῆς ὕλης πού ἔγινε ὕλη γιὰ μένα καὶ μὲ ἔσωσε. Καὶ δὲν θὰ πάψω νὰ σέβομαι τὴ νύλη, μὲ τὴν ὁποία σώθηκα καὶ ἡ ὁποία εἶναι «ἔμπλεως» τῆς θείας Χάριτος».

¹⁸⁹ Θ. Τσίγκα, *Η συμμετοχή της φύσης (με έμφαση στη χάρη) στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας· ιστορικοθεολογική και οικολογική προσέγγιση*, (Πάτρα: 2018), σ.31.

¹⁹⁰ Ἰω. Χρυσόστομου, «Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, Ομιλία ΚΕ'», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 57, στ. 331: «...τὰ φορικῶδη μυστήρια, καὶ πολλῆς γέμοντα τῆς σωτηρίας, τὰ καθ' ἑκάστην τελούμενα σύναξι, Εὐχαριστία καλεῖται, ὅτι πολλῶν ἔστιν εὐεργετημάτων ἀνάμνησις, καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἐνδείκνυται, καὶ διὰ πάντων παρασκευάζει εὐχαριστεῖν...».

¹⁹¹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Ο Κόσμος και ο άνθρωπος. Μετα-οικολογικές πτυχές στη θεολογία του αγίου Γρηγορίου Παλαμά», *Σύναξη* 53(1995), σ.70.

¹⁹² K Ware (μητρ. Διοκλείας), *Η ορθόδοξη Θεολογία στον 21ο αιώνα*, μτφρ. Νίκος Ντόντος, (Αθήνα: εκδ. Ἰνδικτος, 2005), σ.52.

και συγχρόνως εσχατολογική διάσταση στον Θεό μας βοηθεί μέσω του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας να πιστέψουμε στον αγιασμό της ύλης, δηλαδή, του άρτου και του οίνου σε σώμα και αίμα Χριστού.¹⁹³

Η μετοχή του ανθρώπου στη Θεία Ευχαριστία δηλώνει τον τρόπο με τον οποίο ανακαινίζονται οι σχέσεις του ανθρώπου με την υλική δημιουργία, αλλά και με το μυστήριο της μεταβολής της ως τροφής αγιασμού του ανθρώπου. Η οικολογική αντιμετώπιση της φύσης βοηθά στη βίωση των εσχάτων μέσω του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Ο άνθρωπος μετέχοντας στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας ανανεώνει τη σχέση του με τη φύση και αποκτά δύναμη να ζει αρμονικά με αυτήν εκφράζοντας συγχρόνως την ευχαριστία του προς τον Θεό.¹⁹⁴ Βεβαίως, απώτερος σκοπός είναι να μεταμορφωθούν τα πάντα σε Εκκλησία και να συνδεθούν με τον Θεό. Η πορεία αυτή, όταν είναι επιτυχής, διδάσκει τον άνθρωπο να λειτουργεί ως ιερέας της φύσεως και ως νυμφαγωγός προς τον Θεό.¹⁹⁵

Το πνεύμα της προηγηθείσας συνάρτησης βοηθά τον άνθρωπο να αντιμετωπίσει τη φύση με την βοήθεια ενός, έστω και έντονου Οικολογικού προβληματισμού. Ο άνθρωπος ως μέλος της Εκκλησίας που βιώνει τη σχέση του με τον Χριστό βοηθά ώστε να ανακαινιστεί η κτίση και να αγιασθεί η ύλη. Μέσα από την Οικο-Θεολογία δημιουργούνται σοβαρές

¹⁹³ Γρηγορίου (ιερομ.), «Ο κόσμος, τόπος λειτουργικός», *Σύναξη* 90 (2004), σ.24: «δια του ανθρώπου και μαζί με τον άνθρωπο φθάνει στο υπερουράνιο θυσιαστήριο και ο κόσμος. Πάνω στο φρικτό θυσιαστήριο ο κόσμος (το ψωμί και το κρασί) δέχεται την ευλογία του ζωοποιού Πνεύματος και γίνεται Ευχαριστία. Ο άνθρωπος κοινωνεί την ευχαριστηθείσα τροφή το Χριστό και γίνεται και ο ίδιος ευχαριστία διαρκής. Μέσα στο πανηγύρι του Φωτός του αληθινού, τα πάντα μεταμορφώνονται σε Ευχαριστία. Εκεί ο άνθρωπος και ο κόσμος φτάνουν στον προορισμό τους και ετοιμάζονται για τα έσχατα».

¹⁹⁴ Στ. Γιαγκάζογλου, *Ο Κόσμος και ο άνθρωπος*, σ. 70.

¹⁹⁵ Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, σ. 199.

προϋποθέσεις, ώστε να αλλάξει προς το θετικότερο ο τρόπος αντιμετώπισης της φύσης και του περιβάλλοντος.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, σ. 138.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Η ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

1. Βιογραφικά στοιχεία του Αποστόλου Παύλου

Ο απόστολος Παύλος είναι ο συγγραφέας των περισσότερων βιβλίων της Καινής Διαθήκης. Γεννήθηκε στην Ταρσό της Κιλικίας αρχές του 1^{ου} μ.Χ αιώνα από Εβραίους γονείς, οι οποίοι διατηρούσαν το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη. Αυτό τεκμαίρεται από το ακόλουθο χωρίο των Πράξεων, «ἀπεκρίθη τε ὁ χιλιάρχος· ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη· ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.» (Πρξ.22,28). Εβραϊστί ονομαζόταν Σαύλος. Διατηρούσε, όμως σύμφωνα με τη συνήθεια της εποχής και το αντίστοιχο ελληνικό ομόηχο όνομα Παύλος.¹⁹⁷ Ως μαθητής έλαβε μόρφωση στην πόλη Ταρσό από τον γνωστό νομοδιδάσκαλο της εποχής Γαμαλιήλ: «καὶ φησιν· ἐγὼ μὲν εἰμι ἄνηρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῶ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιήλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῶου νόμου, ζηλωτῆς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον.» (Πρξ.22,3). Ασκούσε, επίσης, και το επάγγελμα του σκηνοποιού.¹⁹⁸

Ο Παύλος χαρακτήριζε τον εαυτό του επιμελή: «καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτῆς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων.» (Γαλ.1,14). Ο υπερβολικός ζήλος για την εβραϊκή καταγωγή του τον οδήγησε μέχρι την Δαμασκό για την αναζήτηση χριστιανών. Κατά την πορεία του γνώρισε το

¹⁹⁷ Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Βιβλική Βιβλιοθήκη 1, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2004), σ.261.

¹⁹⁸ Σ. Δεσπότη, *Παύλειες Μελέτες: Στα «ίχνη» του αποστόλου των εθνών*, (Αθήνα: εκδ. Tremendum, 2014), σ.22.

Χριστό σε όραμα και μεταστράφηκε σε ένθερμο υποστηρικτή του ευαγγελίου του Κυρίου. Αυτή η μεταστροφή θεωρήθηκε στοιχείο προφητικής κλήσης, όπως ο ίδιος θεωρούσε.¹⁹⁹

Μετά τη μεταστροφή του στον Χριστιανισμό, ο Παύλος άρχισε την ιεραποστολική του δράση. Πραγματοποίησε τέσσερις αποστολικές περιοδείες, ενώ έλαβε μέρος και στην Α' αποστολική Σύνοδο στα Ιεροσόλυμα το έτος 49 μ.Χ.

Το σύνολο του συγγραφικού του έργου αποτελείται από δεκατέσσερις επιστολές. Τελείωσε τη ζωή του με μαρτύριο το 60 μ.Χ. στη Ρώμη.

2. Διάταξη και περιεχόμενο της επιστολής

Η προς Ρωμαίους επιστολή αποτελεί μια από τις εκτενέστερες επιστολές του αποστόλου Παύλου και με σημαντικό θεολογικό περιεχόμενο. Η επιστολή έχει χαρακτηριστεί από πολλούς ως το «ευαγγέλιο» του Παύλου γιατί περιλαμβάνει σύνοψη της θεολογίας του Αποστόλου πάνω σε σημαντικά θέματα της εποχής.²⁰⁰ Σημαντικότερο θέμα της επιστολής είναι η δικαιοσύνη του Θεού στο πρόσωπο του Χριστού και η τελική δικαίωση κάθε ανθρώπου μέσα από την πίστη στο απολυτρωτικό έργο του Κυρίου. Βέβαια, η επιστολή έχει χαρακτήρα αισιοδοξίας σύμφωνα με τον οποίο εκεί που υπήρχε αμαρτία τώρα εμφανίζεται ο Χριστός.²⁰¹

¹⁹⁹ Σ. Δεσπότη, *Παύλειες Μελέτες*, σ.24.

²⁰⁰ Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, σ.373.

²⁰¹ Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, σ.380.

Η διαφορά της προς Ρωμαίους από τις υπόλοιπες επιστολές του Παύλου βρίσκεται κυρίως στο προοίμιο και τον επίλογο που είναι σε στίχους μεγαλύτεροι από το συνηθισμένο για την επιστολογραφία του Παύλου.

Ιδιαίτερο στοιχείο της επιστολής αποτελεί στο οποίο ο συγγραφέας, ενώ διατηρεί τη συνήθη πρακτική και αναφέρει το όνομά του και το αποστολικό του αξίωμα στην αρχή του Προλόγου, η αναφορά στους παραλήπτες γίνεται πολύ αργότερα μόλις στον 7^ο στίχο. Εκεί οι παραλήπτες δεν αποκαλούνται Εκκλησία. Ο απόστολος αναφέρει ότι γράφει την επιστολή «πᾶσι τοῖς οὔσι ἐν Ῥώμῃ ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις» (Ρωμ.1,7). Ο Παύλος δεν είχε επισκεφθεί προσωπικά τη εκκλησία της Ρώμης και γι' αυτό μνημονεύει στον στίχο 8 την πίστη των Ρωμαίων που ήταν γνωστή σε όλους τους ανθρώπους: «ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ» (Ρωμ.1,8).

Το θεολογικό μέρος της επιστολής καλύπτει τα κεφάλαια 1,16 – 11,36 και χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη (1,16-4,25) ο συγγραφέας της επεξεργάζεται το ζήτημα της δικαιοσύνης του Θεού. Στους εν λόγω στίχους αυτούς αναλύεται η σωτηρία τόσο αυτών που ήταν μέλη της Ιουδαϊκής παράδοσης όσο και αυτών που ανήκαν στην εκκλησία των Εθνών. Για τον Παύλο, η δικαιοσύνη του Θεού, σύμφωνα με την οποία θα σωθεί ο κόσμος, αποτελεί ιστορική πραγματικότητα της οποίας όλοι οι άνθρωποι είναι τελικά μάρτυρες. Γι' αυτό και κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι αγνοεί την παρουσία του Θεού στον κόσμο. Ωστόσο, δεν αναφέρεται, όπως θα αναμενόταν σε μια μορφή φυσικής θεολογίας αλλά αντιμετωπίζει το ανθρώπινο γένος ως ενιαία πραγματικότητα και άρα ως σύνολο ανθρώπων οι οποίοι μπορούν και γνωρίζουν τον Θεό. Για τον απόστολο των Εθνών, η απομάκρυνση των ανθρώπων από τον Θεό οδηγεί σταδιακά στην παρουσία της αμαρτίας μέσα στον κόσμο. Οι άνθρωποι θα κριθούν

για τη σχέση τους με την αμαρτία σύμφωνα με τον νόμο του Θεού και με τη ροπή τους προς τη φυσική δικαιοσύνη. Σχετικά με τους Ιουδαίους η υπεροχή τους βρίσκεται μονάχα στην πιστή τήρηση του νόμου και όχι απλά στη σαρκική περιτομή. Έχουν, όμως, το δικαίωμα να καυχώνται γιατί μέσω αυτών έγινε γνωστός ο Θεός στην ιστορία. Επίσης, θα σωθούν μόνο λόγω της πιστότητας της σχέσης τους με τον Θεό. Ο Θεός σώζει τους ανθρώπους κατά χάριν, λόγω της προσωπικής τους πίστης προς Αυτόν. Ο άνθρωπος δεν δικαιώνεται από τα έργα του αλλά από την πίστη του προς τον Θεό.

Στην δεύτερη ενότητα με καθαρά θεολογικό περιεχόμενο (5,1 - 8,39) ο απόστολος Παύλος αναφέρεται στην καταλλαγή των ανθρώπων με τον Χριστό και στις αντιμισθίες που προέρχονται από αυτήν την καταλλαγή. Σύμφωνα με τον Παύλο, το απολυτρωτικό έργο του Χριστού οδηγεί το ανθρώπινο γένος σε ένα είδος συμφιλίωση με τον Θεό. Ο Χριστός, ως ο Νέος Αδάμ, πραγματοποιεί την αντίστροφη κίνηση και ενώνει τους ανθρώπους με τον Θεό. Το Βάπτισμα θεωρείται απόφαση με την οποία ο άνθρωπος αναλαμβάνει την επιστροφή του στον παράδεισο αρνούμενος την αμαρτία που έχει τη δύναμη να τον καθυποτάξει και πάλι. Η αμαρτία δεν χώρισε τον άνθρωπο από τον Θεό. Τον χώρισε το γεγονός ότι ο άνθρωπος έφτασε στο σημείο να απολέσει και αυτήν ακόμη την εικόνα του ώστε μέσα στον άνθρωπο να επικρατεί πλέον ένας διχασμός. Αν και ο άνθρωπος αρνείται την αμαρτία, αυτή έχει τόση δύναμη ώστε να παρασύρει ξανά τον άνθρωπο. Αυτός είναι και ο λόγος που ο άνθρωπος αναγνωρίζει ότι μπορεί να σωθεί μόνο μέσα από τη σχέση του με τον Χριστό. Το έργο του Χριστού έχει καθαρά απολυτρωτικό χαρακτήρα. Ο Χριστός οδηγεί στην κατάργηση της αμαρτίας και την υιοθεσία του ανθρώπου από τον Θεό.

Στην τρίτη θεολογική ενότητα (9,1-11,36) ο Παύλος κάνει αναφορά για την παρουσία του Ισραήλ μέσα στην ιστορία και το μυστήριο της Θείας

οικονομίας. Προβληματίζεται για το γεγονός ότι οι Ιουδαίοι αν και έτυχαν της υιοθεσίας από τον Θεό, αρνήθηκαν τον Χριστό λόγω του γεγονότος της σταύρωσής Του. Ο Παύλος αδυνατεί να κατανοήσει πώς οι συμπατριώτες του έφθασαν μέχρι του σημείου να σταυρώνουν τον Χριστό και καταριέται τον εαυτό του αρκεί οι Ιουδαίοι να αποδεχθούν τη δωρεά του Χριστού. Πιστεύει, επίσης, ότι στο τέλος οι Ισραηλίτες θα σωθούν, αν και δεν αποδέχθηκαν τη χάρη του Χριστού. Αυτό πιστοποιείται και από την επιλογή που έκανε ο Θεός σε ορισμένα πρόσωπα της ιστορίας του Ισραήλ. Είναι γεγονός ότι οι Ισραηλίτες θεώρησε πως θα σωθούν αυτόματα μόνο και μόνο γιατί ο Θεός τους επέλεξε για να τους δώσει τον νόμο Του. Γι' αυτό ο Παύλος διαπιστώνει ότι οι Ιουδαίοι αγνοούν την ανάγκη να προσπαθήσουν να προσεγγίσουν τον Θεό, ο οποίος χαρίζει τη σωτηρία. Φυσικά ο συγγραφέας της επιστολής αντιλαμβάνεται ότι αυτή η στάση των Ιουδαίων αποτελεί μια πρώτη ευκαιρία για τα Έθνη να αποδεχτούν το μήνυμα της σωτηρίας. Η στάση αυτή, όμως, δεν καταργεί την προτεραιότητα του Ισραήλ γιατί ο λαός του Ισραήλ αποτελεί τη ρίζα από την οποία προήλθε η σωτηρία του κόσμου.

Με το τέλος των τριών θεολογικών ενοτήτων ξεκινά ένα τμήμα (12,1-15,13) με μια σειρά παραινέσεων και συμβουλών προς τα μέλη της Εκκλησίας των Ρωμαίων χωρισμένο σε δύο υποενότητες.

Στην πρώτη (12,1-13,14) ο Παύλος συμβουλεύει τα μέλη της Εκκλησίας για μια σειρά θεμάτων με βασική υπόδειξη την υπακοή των πολιτών στους άρχοντες, οι οποίοι που φροντίζουν για την ειρηνική διαβίωσή τους.

Στη δεύτερη υποενότητα (14,1-15,13) ο απόστολος ζητά από τα μέλη της Εκκλησίας να μην κρίνει ο ένας τον άλλον, να μην πειράζουν τους αδελφούς τους, να προσέχουν τα ζητήματα της νηστείας και, τέλος, να οικοδομούν ο ένας τον άλλον σε θέματα πίστεως.

Η επιστολή ολοκληρώνεται με σχετικά μακρύ επίλογο (15,14-16,24) από δύο ενότητες. Στην πρώτη ενότητα (15,14-33) ο Παύλος δίνει εξηγήσεις γιατί έγραψε την επιστολή προς τους Ρωμαίους. Στη δεύτερη (16, 1-24) ολοκληρώνει την επιστολή με χαιρετισμούς σε γνωστά πρόσωπα της Εκκλησίας.

3. Ίδρυση και σύνθεση της Εκκλησίας της Ρώμης

Για τον ιδρυτή και τον χρόνο ίδρυσης της Εκκλησίας της Ρώμης δεν έχουμε καμία ασφαλή πληροφορία. Ενδείξεις και έμμεσες μαρτυρίες είναι αυτές που μπορούν να μας βοηθήσουν να βγάλουμε κάποιο σχετικό συμπέρασμα γύρω από το γεγονός της ίδρυσης της Εκκλησίας στη Ρώμη.

Είναι βέβαιο ότι η συγκεκριμένη Εκκλησία δεν ιδρύθηκε μετά από μια ιεραποστολική δράση κάποιου αποστόλου ή και του ίδιου του αποστόλου Παύλου. Η αναφορά του βιβλίου των Πράξεων (2,6-13) στους Ρωμαίους που επιδημούσαν στην Ιερουσαλήμ την ημέρα της Πεντηκοστής μας βοηθά να κατανοήσουμε ότι «οί επιδημούντες Ῥωμαῖοι» (Πρξ.2, 10) άκουσαν το κήρυγμα του αποστόλου Πέτρου μετά την Πεντηκοστή και με την επιστροφή τους στη Ρώμη φρόντισαν για την ίδρυση Εκκλησίας στην πόλη της Ρώμης.²⁰² Άλλωστε, αμέσως μετά το κήρυγμα του αποστόλου Πέτρου πολλοί ήταν εκείνοι που αποδέχθηκαν το μήνυμα της σωτηρίας (Πρξ.2, 41) μεταξύ των οποίων ήταν παρόντες και κάποιοι Ρωμαίοι.

Επιπλέον, δεν πρέπει να αποσιωπάται και το γεγονός ότι στη Ρώμη θα έμεναν και πολλοί άνθρωποι οι οποίοι έρχονταν εκεί εξαιτίας των πολεμικών επιδρομών των Ρωμαίων εναντίον τους. Από αυτούς πολλοί

²⁰² Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, σ.369.

ήταν ήδη μέλη της Εκκλησίας και άρα αυτή την εμπειρία τους την μετέφεραν και στους κατοίκους της Ρώμης βαπτίζοντάς τους.²⁰³ Η προηγούμενη τοποθέτηση επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι ο Παύλος γνώρισε χριστιανούς της Ρώμης όταν βρέθηκε στην πόλη για την πρώτη δίκη του: «εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδεὶς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι. Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου ἀπεκρίθη· Καίσαρα ἐπικέκλησαι, ἐπὶ Καίσαρα πορεύση». (Πρξ.25,11-12). Είναι πιθανόν ότι ο απόστολος είχε γνωρίσει μέλη της Εκκλησίας της Ρώμης ήδη από το 50 μ.Χ., όπως ήταν ο Ακύλας και η Πρίσκιλλα. Αυτοί πρέπει να συνέβαλαν στη διάδοση του Χριστιανισμού με το προσωπικό τους κήρυγμα στη Ρώμη.²⁰⁴

Το γεγονός ότι στη Ρώμη υπήρχαν χριστιανοί πολύ πριν ο απόστολος Παύλος ταξιδέψει στην αιώνια πόλη βεβαιώνεται και από την ομολογία του ίδιου, κατά την οποία: «Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ, εἰπὼν ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν» (Πρξ.19,21).

Επιπλέον οι ασπασμοί του αποστόλου Παύλου σε 24 διαφορετικά πρόσωπα με τους οποίους ολοκληρώνεται η επιστολή προς Ρωμαίους αποδεικνύει ότι γνώριζε χριστιανούς της Εκκλησίας της Ρώμης.²⁰⁵

Ένα ακόμα στοιχείο, το οποίο βοηθά να γνωρίσουμε ότι υπήρχε κοινότητα χριστιανών στην Ρώμη πριν ο Παύλος επισκεφθεί την πόλη,

²⁰³ Χρ. Βούλγαρη, *Χρονολογία των γεγονότων του βίου του αποστόλου Παύλου*, (Αθήνα: εκδ. Σμπίλιας, 1981), σ. 41.

²⁰⁴ Χρ. Βούλγαρη, *Εισαγωγή εις τὴν Καινὴν Διαθήκην*, τομ. Α', (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1960), σ. 226.

²⁰⁵ Χρ. Βούλγαρη, *Ιστορία της Αρχηγόνου Αποστολικής Εκκλησίας 33-70μ.Χ.*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 2012), σ. 408.

αποτελεί και ο διωγμός των Ιουδαίων από τη Ρώμη επί του αυτοκράτορα Κλαυδίου το έτος 49 μ.Χ.: «καὶ εὐρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, προσῆλθεν αὐτοῖς» (Πρξ.18,2). Την παραπάνω ιστορική αλήθεια μας την διασώζει ο ιστορικός Σουετώνιος αναφερόμενος στον Chrestus για τον οποίο έγιναν ταραχές στη Ρώμη.²⁰⁶ Οι Ιουδαίοχριστιανοί επέστρεψαν στη Ρώμη μόλις το 54μ.Χ. μετά τον θάνατο του Κλαυδίου.

Ο απόστολος Παύλος οδηγήθηκε δέσμιος το 60μ.Χ. στη Ρώμη και εκεί συνάντησε την οργανωμένη Ιουδαϊκή κοινότητα καθώς και Ιουδαίους Χριστιανούς(Πρξ.28,17-28). Με βάση αυτή τη μαρτυρία μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η Εκκλησία της Ρώμης αποτελούνταν από ομάδες Ιουδαίοχριστιανών και Εθνικοχριστιανών με τους δεύτερους να υπερτερούν.

Τέλος, είναι βέβαιο ότι δεν υπάρχει ακριβής μαρτυρία, η οποία να επιβεβαιώνει το πρόσωπο που τελικά βοήθησε στην ίδρυση της Εκκλησίας της Ρώμης.

4. Αιτία, σκοπός, τόπος και χρόνος συγγραφής

Η επιστολή του Παύλου απευθύνεται σε όλους τους αδελφούς, οι οποίοι βρίσκονται στην Εκκλησία της Ρώμης (Ρωμ.1,7). Ο Απόστολος έχοντας ήδη κηρύξει το ευαγγέλιο του Κυρίου «ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ» (Ρωμ.15,9), τώρα πλέον στρέφεται και σε περιοχές στις οποίες ο

²⁰⁶ Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, σ.370.

Χριστός δεν είναι γνωστός σε όλους.²⁰⁷ Άρα ο αρχικός σκοπός του συγγραφέα της επιστολής είναι να ενημερώσει του κατοίκους της Ρώμης για τις θεολογικές του θέσεις και να ετοιμάσει την ιεραποστολή στην υπόλοιπη Δύση.²⁰⁸

Ο Παύλος αναφέρει στην επιστολή του την αιτία για την οποία έγραψε την επιστολή: «πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος εἶ πως ἤδη ποτὲ εὐδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς, τοῦτο δὲ ἐστὶ συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ. οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο, ἵνα τινὰ καρπὸν σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν. Ἐλλησί τε καὶ βαρβάρους, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί» (Ρωμ.1,10-15).

Ο Παύλος είχε σκοπό να περάσει απλά από τη Ρώμη, για να συναντήσει τα μέλη της Εκκλησίας που ήδη βρίσκονταν εκεί και κατόπιν να οδηγηθεί για ιεραποστολικό έργο στην Ισπανία: «ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς· ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ, ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ» (Ρωμ.15,24). Συνεπώς, ο Παύλος αρχικά θα επισκεπτόταν την Ιερουσαλήμ, για να παραδώσει τη Λογία, και κατόπιν θα πήγαινε να στηρίξει την Εκκλησία της Ρώμης λίγο χρόνο πριν οδηγηθεί προς την Ισπανία. Ίσως σχεδίαζε την εξάπλωση του ευαγγελίου στην υπόλοιπη Ευρώπη. Επιπλέον, διαφαίνεται ότι ο Απόστολος συντάσσει την επιστολή, για να μπορέσει να οδηγήσει σε αλληλοσεβασμό τις δύο

²⁰⁷ Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, σ.375.

²⁰⁸ Χ. Ατματζίδη, *Θεολογία της Καινής Διαθήκης*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Ostrakon, 2014), σ. 388.

χριστιανικές ομάδες της Ρώμης αυτές των Ιουδαιοχριστιανών και των Εθνικοχριστιανών.²⁰⁹

Από τα παραπάνω δεδομένα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο χρόνος συγγραφής της επιστολής ήταν ο χειμώνας του 57μ.Χ. στην Κόρινθο όπου κατέληξε ο Παύλος αμέσως μετά το ταξίδι του στην Μακεδονία, με τη λήξη δηλαδή της γ' αποστολικής του περιοδείας.²¹⁰

²⁰⁹ Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, σ. 376.

²¹⁰ Χρ. Βούλαρη, *Ιστορία της Αρχηγόνου*, σσ. 253-254.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ ΡΩΜ. 9,19-23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ ΡΩΜ. 9,19-23

Εισαγωγή

Είναι γεγονός ότι τα κείμενα της Καινής Διαθήκης δεν καταχωρίζουν μια κατά απόλυτο τρόπο και τάξη συστηματική αναφορά στο θέμα της σχέσης του ανθρώπου με τη δημιουργία. Όμως, η Αγία Γραφή στο σύνολό της διδάσκει ότι η κτίση είναι αναπόσπαστη από τον άνθρωπο και θεωρεί ότι η σχέση των δύο συγκεκριμένων μεγεθών πρέπει να χαρακτηρίζεται από αρμονία.

Αν και η παραπάνω θέση δεν υπάρχει άμεσα ή *expressis verbis* διατυπωμένη σε κείμενα της Καινής Διαθήκης, ωστόσο ο ερευνητής της Βιβλικής Θεολογίας μπορεί στην προς Ρωμαίους επιστολή να ανακαλύψει τις αρχές μιας Οικολογικής ερμηνείας του συγγραφέα της επιστολής αποστόλου Παύλου. Το συγκεκριμένο απόσπασμα Ρωμ. 8,19-23, είναι χαρακτηριστικό τμήμα γύρω από την Οικο-Θεολογική Βιβλική αναφορά. Στο συγκεκριμένο παράθεμα βρίσκεται διατυπωμένη θεολογική άποψη του αποστόλου Παύλου σχετικά με την Περιβαλλοντική Ηθική. Η μικρή σε έκταση περικοπή έχει έντονο και μείζονα, κατά την κρίση μας, Οικολογικό χαρακτήρα, ώστε μπορεί να θεωρηθεί ιδιαίτερος σημαντική για την Οικο-Θεολογία της Εκκλησίας.²¹¹ Από την προσεκτική και σε βάθος ανάλυση της συγκεκριμένης περικοπής προκύπτουν όλα εκείνα τα δεδομένα, δια των οποίων ο ερευνητής μπορεί να επεξεργαστεί τα σύγχρονα Οικολογικά προβλήματα. Η περικοπή αποτελεί σημαντική Οικολογική πρόταση και βοηθά στην ερμηνεία του φαινομένου της Οικολογικής καταστροφής από

²¹¹ Αικ. Τσαλαμπούνη, *Οικολογική ερμηνεία και Καινή Διαθήκη*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Δεμέτη, 2013), σ.86.

την αφετηριακή του εμφάνιση. Αν και το Οικολογικό μήνυμα δεν είναι απόλυτα εμφανές, όμως η σε βάθος διερεύνηση του μικρού σε έκταση κειμένου μπορεί να βοηθήσει ώστε να έλθουν στο φως όλες οι θεολογικές θέσεις γύρω από οικολογική κρίση και βεβαίως την Οικολογική Ηθική.

Για πολλούς ερμηνευτές η περικοπή έχει τη μορφή αφήγησης που παρουσιάζει την κτίση να υποφέρει εξ αιτίας των αμαρτιών του ανθρώπου, εν αναμονή όμως πάντοτε της τελικής αποκατάστασης.²¹² Η εν λόγω αφήγηση είναι αυτή, η οποία προσφέρει το Οικο-Θεολογικό νόημα με το οποίο ασχολείται η προκειμένη εργασία.

1. Δομή της περικοπής

Το 8^ο κεφάλαιο της προς Ρωμαίους επιστολής αποτελείται από 39 στίχους στους οποίους ο απόστολος Παύλος συνοψίζει τα θέματα με τα οποία έχει ασχοληθεί μέχρι το συγκεκριμένο κεφάλαιο. Έτσι θέματα τα οποία παρουσιάστηκαν λίγο παραπάνω στα κεφάλαια 6 έως και 8 όπως η Ελευθερία, η Ανάσταση, η υιοθεσία από το Χριστό, η παρουσία του Αγίου Πνεύματος και των παθημάτων τώρα επαναλαμβάνονται ακριβώς στο πλαίσιο μιας σύνοψης που σκοπό έχει να ολοκληρώσει τις αναφορές του και να περάσει σε μια τελική κατακλείδα θέλοντας ακριβώς να μεταφέρει τα θεολογικά του μηνύματα.

Η περικοπή Ρωμ.8,19-23 αποτελεί την κατακλείδα των θεμάτων του Παύλου. Με τη συγκεκριμένη περικοπή ο απόστολος κορυφώνει τις

²¹² N. Frye, *Anatomy of Criticism. Four Essays*, (Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2000), p.33.

θεολογικές του αναφορές και διδάσκει επιπλέον θέματα στα μέλη της Εκκλησίας της Ρώμης.

Στο απόσπασμα Ρωμ.8,19-23 γίνεται αναφορά σε ποικίλα ζητήματα κάτι που δυσχεραίνει την κατανομή της περικοπής σε θέματα και ενότητες. Τα θέματα με τα οποία η περικοπή ασχολείται είναι η υποταγή της φύσης στη φθορά και το θάνατο και η αγωνία της φύσης για την ελευθερία της από τη φθορά με την ανακαίνιση των τέκνων του Θεού.

2. Ερμηνεία της περικοπής

Στο 7^ο κεφάλαιο της επιστολής ο απόστολος έκανε αναφορά στον νόμο της αμαρτίας και στη δουλεία της φθοράς που έχει κυριεύσει τα μέλη του με την ελπίδα πως τελικά όλη αυτή η κατάσταση θα λυθεί με την παρουσία του Αγίου Πνεύματος.

Με το κεφάλαιο 8 ο απόστολος Παύλος εγκαινιάζει μια νέα ενότητα, αναφέρεται ειδικότερα σε μια νέα «έν πνεύματι» (Ρωμ.8,9) πραγματικότητα, η οποία θα είναι απελευθερωμένη από τον μωσαϊκό νόμο και την αμαρτία. Η ένωση των χριστιανών με το πρόσωπο του Χριστού γίνεται δια του απολυτρωτικού έργου του Κυρίου. Αυτήν τη νέα πραγματικότητα που είναι απελευθερωμένη από την αμαρτία φωτίζει η παρουσία του Αγίου Πνεύματος.²¹³ Ο νέος αυτός κόσμος του Αγίου Πνεύματος χαρακτηρίζεται από την αφθαρσία και την λαμπρότητα. Το νέο στην αλλαγή που λαμβάνει χώρα είναι ότι η νέα κατάσταση που τη χαρακτηρίζει από την Παλαιά στην Καινή Διαθήκη, από τον νόμο στη

²¹³ Χ. Ατματζίδη, *Θεολογία της Καινής Διαθήκης*, σ.385.

χάρη, περιλαμβάνει όχι μόνο τους ανθρώπους αλλά και την υπόλοιπη κτίση του Θεού.

Συγκεκριμένα: Ενώ ο Παύλος σε προηγούμενες περικοπές έκανε τον συσχετισμό μεταξύ της αμαρτίας και του μωσαϊκού νόμου (Ρωμ.3,20 4,15-6,14-7,7-12) τώρα συνεχίζει την αναφορά του στο 8^ο κεφάλαιο μιλώντας γενικότερα περί του νόμου και αναλύοντας με λεπτομέρεια την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος στη ζωή των ανθρώπων: «ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου» (Ρωμ.8,2). Εδώ διαπιστώνεται η αντίθεση μεταξύ του νόμου του πνεύματος ή της χάριτος και του νόμου της αμαρτίας που οδηγεί στον θάνατο και τη φθορά.²¹⁴ Την ίδια στιγμή ο απόστολος πιστεύει ότι ο νόμος ήταν αδύνατον να σώσει τον άνθρωπο και γι' αυτό ήταν αναγκαίο ο Χριστός να γίνει άνθρωπος ώστε μέσα με τη σάρκωση, με το μυστήριο της ενανθρώπησης του Υιού του Θεού να λυτρωθεί ο άνθρωπος από τη φθορά και τον θάνατο: «τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας καὶ περὶ ἀμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί» (Ρωμ.8,3). Μάλιστα ο Παύλος θέλοντας να διευκρινίσει τα χαρακτηριστικά της νέας ζωής τονίζει ότι η αγάπη του Θεού αποτελεί τη δύναμη εκείνη που μπορεί να ενισχύσει τον αγώνα του ανθρώπου στη νέα πραγματικότητα. Η προσφορά της αγάπης καθενός ανθρώπου στο πρόσωπο του άλλου είναι ο νέος νόμος του Χριστού που σώζει και ελευθερώνει από τον θάνατο.²¹⁵

Έτσι στο κεφάλαιο 8 της επιστολής προς Ρωμαίους συγκρίνονται δύο κόσμοι. Ο κόσμος του Πνεύματος και ο κόσμος της σαρκός. Μέσα από αυτήν τη σύγκριση διαπιστώνεται η διαφορά και επισημαίνονται τα αποτελέσματα για τον άνθρωπο, ανάλογα με τον κόσμο που επιλέγει και

²¹⁴ Χ. Ατματζίδη, *Θεολογία της Καινής Διαθήκης*, σ. 384

²¹⁵ Χ. Ατματζίδη, *Θεολογία της Καινής Διαθήκης*, σ. 384

μέσα στον οποίο επιθυμεί να ζήσει. Η επιλογή του ανθρώπου ανάμεσα στη ζωή του Πνεύματος και τη ζωή της φθοράς επηρεάζει άμεσα όλες τις πτυχές της καθημερινότητας του ανθρώπου. Ειδικότερα, ο απόστολος Παύλος αναφέρεται στη νέα πραγματικότητα που αρχίζει με την κατάργηση της δύναμης της αμαρτίας δια του έργου του Χριστού (Ρωμ. 8,11). Η νέα αυτή πραγματικότητα, που εγκαινιάζεται με το Βάπτισμα, χαρακτηρίζεται από τη δόξα και τη λαμπρότητα της νέας ζωής εν Χριστώ.²¹⁶

2.1. Η «κτίσις» στην περικοπή Ρωμ. 8, 19-23

Ο Παύλος θέλοντας να επεκτείνει τη σκέψη του γύρω από τη νέα, την «έν Χριστώ» ζωή των πιστών αναφέρεται πλέον και στον τρόπο με τον οποίο συνδέονται οι πράξεις των ανθρώπων διαχρονικά με την κτίση, το φυσικό περιβάλλον. Δηλαδή, η νέα κατάσταση της δόξας «έν Χριστώ» δεν αναφέρεται μόνο στον άνθρωπο αλλά και στην κτίση, την οποία χαρακτηρίζει μια έντονη προσδοκία για τη σωτηρία ή όπως γράφει ο Παύλος: «ή γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται» (Ρωμ.8,19). Με άλλα λόγια, όσο οι άνθρωποι θα οδηγούνται προς την εσχατολογική δόξα τόσο και η κτίση θα ελπίζει για την αποδέσμευσή της από τη φθορά και τον θάνατο. Αυτή τη νέα κατάσταση τονίζει και ο Ζιγαβηνός λέγοντας: «αὐτὴ ἡ κτίσις σφόδρα προσδοκῶσα ἀπεκδέχεται τὴν τοιαύτην δόξαν τῶν δικαίων...εἶτα τίθησι καὶ

²¹⁶ Χ. Ατματζίδη, *Η έννοια της δόξας στην παύλεια θεολογία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2000), σσ.388-393· βλ. και: Ν. Μητσόπουλου, *Η έν Χριστώ Ἰησοῦ δόξα τοῦ ἀνθρώπου*, (Αθήναι: εκδ. Παρισιάνος, 1972).

τὴν αἰτίαν τῆς σφοδρᾶς ἐλπίδος καὶ τῆς ὀρέξεως ὅτι ἵνα καὶ αὐτὴ ἀπαλλαγῇ τῆς φθορᾶς».²¹⁷

Περαιτέρω, ο Παύλος στην προσπάθειά του να μεταδώσει προς τους αναγνώστες του σαφέστερα τα μηνύματα του κηρύγματός του, χρησιμοποιεί μια σειρά εικόνων που ήταν ἤδη γνωστές στους κάτοικους της Ρώμης. Τα μοτίβα αυτών των εικόνων είναι δανεισμένα από την Παλαιά Διαθήκη, και γενικότερα από την ιουδαϊκή γραμματεία, την οποία ο ίδιος γνώριζε πολύ καλά. Αυτό ισχύει και για το ελληνορωμαϊκό περιβάλλον το οποίο γνώριζαν, επίσης, οι κάτοικοι της Ρώμης και ἦταν επηρεασμένοι από αυτό. Για το συγκεκριμένο πλαίσιο του ο απόστολος Παύλος χρησιμοποιεί αντίστοιχες εικόνες, γιατί πιστεύει ὅτι ἔτσι θα μπορέσει να μιλήσει επιτυχέστερα στους αναγνώστες του και για τον εσχατολογικό χαρακτήρα της κτίσης.²¹⁸ Ο Παύλος αποδέχεται χωρίς επιφύλαξη κατὰ την κρίση μας σύμφωνα πάντα με τα γραφόμενά του, τη σχετική παράδοση της Παλαιάς και της Καινῆς Διαθήκης για τους καινούς ουρανοὺς και την καινὴ γῆ των εσχάτων χρόνων.²¹⁹

Αναφέραμε πιο πάνω ὅτι ο Παύλος για να βοηθήσει τους αναγνώστες των επιστολῶν του ἔκανε χρῆση διάφορων εικόνων, ὅπως δηλαδή και ο Χριστὸς ἔκανε χρῆση παραβολῶν.

Ο Παύλος, λοιπόν, παρομοιάζει την κτίση με την εικόνα μιας γυναίκας. Με τη χρῆση της εν λόγω παρομοίωσης ο Απόστολος πιστεύει ὅτι οι αναγνώστες του θα μπορέσουν να κατανοήσουν με ευκολία το

²¹⁷Ευ. Ζιγαβηνού, *Ερμηνεία εἰς τὰς ἸΔ' Ἐπιστολάς του Ἀποστόλου Παύλου καὶ εἰς τὰς Ζ' Καθολικὰς τ, Α'*, (Αθήναις: εκδ. ἀδελφῶν Πέτρον, 1887), σ.91.

²¹⁸Χ. Ατματζίδη, *Θεολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης*, σ.389.

²¹⁹Χ. Ατματζίδη, *Ἡ εσχατολογία στὴ Β' Ἐπιστολὴ Πέτρου*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2005), σ.246.

μήνυμα του κηρύγματός του.²²⁰ Την εποχή εκείνη στη Ρώμη ήταν συνηθισμένη η παρομοίωση της κτίσης ως γυναίκας. Μάλιστα υπήρχε το μνημείο *Arapacis* που έδειχνε μια γυναίκα-μητέρα με δυο παιδιά και με καρπούς στην αγκαλιά της, ενώ στα πόδια της βρίσκονταν ένα βόδι και ένας αμνός.²²¹ Αλλά και σε κάποια απόκρυφα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης, όπως ο Αιθιοπικός Ενώχ, η κτίση εμφανίζεται όχι μόνο να αγανακτεί με όλα όσα γίνονται γύρω της αλλά και να στρέφεται εναντίον των ανθρώπων που προκαλούν τα προβλήματα.²²²

Επίσης, στην κτίση αποδίδονται ανθρώπινα χαρακτηριστικά γυναίκας. Έτσι φαίνεται η κτίση: α) να περιμένει με λαχτάρα την τελική αποκατάσταση με την ανάσταση: «ή γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἰῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται» (Ρωμ.8,19),²²³ β) να έχει υποταχθεί από κάποιον σε μια κατάσταση χωρίς τη θέλησή της: « τῇ γὰρ ματαιότητι ἢ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι» (Ρωμ.8,20)²²⁴ και γ) τελικά να στενάζει εξ αιτίας της υποταγής της: «οἶδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἢ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν» (Ρωμ.8,22).

²²⁰ Ιω. Χρυσοστόμου, «Ἑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολήν», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 60, στ. 529a: «Τούτους δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος μιμούμενος, προσωποποιεῖ τὴν κτίσιν ἐνταῦθα, καὶ φησι στενάζειν αὐτὴν καὶ ᾄδινειν· οὐκ ἐπειδὴ στεναγμοῦ τινος ἤκουσεν ἀπὸ γῆς καὶ οὐρανοῦ φερομένου, ἀλλ' ἵνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἐνδείξηται τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν κατεχόντων κακῶν».

²²¹ D. Castriota, *The Ara Pacis Augustus and the Imagery of Abundance in Later Greek and Early Roman Imperial Art*, (Princeton: Princeton University Press, 1995), pp. 141-144.

²²² Σ. Αγουρίδη, *Τα απόκρυφα της Παλαιάς Διαθήκης*, τ. Β', (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1980), σ. 283.

²²³ Ιω. Γαλάνη, *Η σχέση ανθρώπου και κτίσεως κατά την Καινή Διαθήκη*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1984), σ. 97.

²²⁴ Π. Τρεμπέλα, *Ἑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τῆς Κ. Διαθήκης*, τομ. Α', Αθήναι 1978, σ. 126.

Η παραπάνω σύνδεση καλύπτει τρεις χρονικές περιόδους. Δηλαδή, ο απόστολος Παύλος, θέλοντας να καταθέσει τη σκέψη του για το θέμα που τον απασχολεί, ακολουθεί την ακόλουθη πορεία της ζωής του ανθρώπου: πτώση, μετάνοια, σωτηρία και τη συνδυάζει με την αντίστοιχη πορεία του φυσικού περιβάλλοντος, της κτίσης.²²⁵ Η κτίση, κατά το παρελθόν, υποτάχθηκε στη φθορά από τον άνθρωπο, ο οποίος έπεσε στην αμαρτία, το γεγονός αυτό προκάλεσε στη κτίση πόνο (Ρωμ.8,22). Η υποταγή της κτίσης στον άνθρωπο αποτελεί σημείο αναφοράς σε ολόκληρη την Αγία Γραφή. Ήδη η Παλαιά Διαθήκη (Ψλμ.8,6) και σύνολη η Ιουδαϊκή παράδοση αποδέχονται την αλήθεια ότι η κτίση έχει υποταχθεί στον άνθρωπο για τον οποίο δημιουργήθηκε η γη.²²⁶ Η φύση ακολουθεί τον άνθρωπο στην πτώση του, στην ανόρθωσή του (τη μετάνοια) και τελικά τη σωτηρία στους έσχατους χρόνους.

Ο απόστολος Παύλος ως καλός γνώστης της Ιουδαϊκής Αποκαλυπτικής Γραμματείας γνωρίζει ότι πριν την έλευση του Μεσσία θα προηγηθούν δεινά και οδύνες που θα επηρεάσουν όχι μόνο τους ανθρώπους αλλά και ολόκληρη τη φύση. Όμως, η ίδια η κτίση διατηρεί την ελπίδα ότι στο μέλλον θα μπορέσει να σωθεί από αυτήν την κατάσταση και να μεταφερθεί σε μια συνθήκη δόξας μαζί με τα τέκνα του Θεού: «ότι και αυτή ή κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (Ρωμ.8,20). Η ελπίδα αυτή της σωτηρίας δεν είναι αναμονή μονάχα της φύσης αλλά και των ανθρώπων που ζουν μέσα στην κοινωνία του αγίου Πνεύματος και στενάζουν εξαιτίας της αμαρτίας. Ακόμα και αυτοί περιμένουν τη σωτηρία ώστε να ελευθερωθούν από τη φθορά και το θάνατο.²²⁷ Αυτή η αναμονή της

²²⁵ Ιω. Γαλάνη, *Άνθρωπος καί κτίση*, σ. 158.

²²⁶ Χρ. Βούλγαρη, *Ἑρμηνευτικόν Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, σ. 253.

²²⁷ B. Byrne, *Sons of God-Seed of Abraham*, 1979, p. 104.

σωτηρίας αποδεικνύει τελικά και την εξάρτηση της φύσης από τον άνθρωπο.

Ο απόστολος Παύλος αποδέχεται την ανακαίνιση της κτίσης και συγχρόνως τη σωτηρία του ανθρώπου για τον οποίο δημιουργήθηκε η κτίση. Ο συγγραφέας της επιστολής είναι συνεπής τόσο με τη Βιβλική παράδοση της αποκατάστασης της φύσης: «ὄν τρόπον γὰρ ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ, ἃ ἐγὼ ποιῶ, μένει ἐνώπιον ἐμοῦ, λέγει Κύριος, οὕτως ἰστήσεται τὸ σπέρμα ὑμῶν καὶ τὸ ὄνομα ὑμῶν.» (Ησ.66,22) . Όσο και με την απόκρυφη παλαιοδιαθηκική παράδοση²²⁸. Βέβαια, ο Παύλος συνδυάζει την αποκατάσταση της κτίσης και συγχρόνως την αναγέννηση και τη σωτηρία των τέκνων του Θεού.

Για τον Παύλο η κατάσταση της κτίσης οφείλεται στην αμαρτία του Αδάμ και τον απογόνων του. Ο άνθρωπος παρέβη την εντολή που του έδωσε ο Θεός, παρότι: «ἔθετο αὐτὸν [τον ἄνθρωπο] ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν» (Γεν.2,15). Κατά τον Απόστολο, ο Αδάμ απομακρύνεται από τον σκοπό της δημιουργίας του από τον Θεό και περαιτέρω χρησιμοποιεί με λάθος τρόπο τη φύση προκαλώντας της πόνο και ωδίνες.

Χωρίς η ίδια να το επιθυμεί σε προηγούμενο χρόνο υποτάχθηκε στη φθορά εξαιτίας του ανθρώπου, τώρα πλέον συστενάζει από την αμαρτία του ανθρώπου ενώ περιμένει την τελική αποκατάσταση στην προηγούμενη κατάσταση σε ένα μελλοντικό χρόνο. Την ίδια ακριβώς στάση και πορεία έχουν και οι υιοί του Θεού. Το ελπιδοφόρο είναι πως μέσα από την περικοπή φαίνεται η απελευθέρωση της κτίσης από την φθορά που προκάλεσε η αμαρτία του ανθρώπου. Ο απόστολος Παύλος αντιμετωπίζει το θέμα του χριστολογικά με καθαρές σωτηριολογικές

²²⁸ Σ. Αγουρίδη, *Τα απόκρυφα της Παλαιάς Διαθήκης*, σσ. 58-59.

προεκτάσεις. Ο άνθρωπος επιστρέφοντας στην προπρωτική του κατάσταση με τη βοήθεια του Θεού θα πετύχει να επαναφέρει και τη φύση στην Οικολογική ισορροπία που βρίσκονταν πριν την πτώση του ανθρώπου στην αμαρτία. Η μελλοντική επιστροφή στην προπρωτική κατάσταση θα βοηθήσει τόσο τον άνθρωπο όσο και τη κτίση να απελευθερωθούν από τη φθορά που δεσμεύει τον κόσμο.

2.2. Η πατερική ερμηνεία του όρου «κτίσις» στο Ρωμ. 8, 19-23

Οι Πατέρες της Εκκλησίας προσπάθησαν να ερμηνεύσουν την περικοπή Ρωμ. 8,19-23. Κύριο μέλημα τους ήταν να εξηγηθεί ο όρος «κτίσις» που χρησιμοποιεί ο Παύλος. Γύρω από το συγκεκριμένο θέμα υπάρχουν διάφορες ερμηνευτικές σκέψεις και απόψεις. Η πλειοψηφία των Πατέρων της Εκκλησίας θεωρούν ότι με τον όρο «κτίσις» εννοείται η υλική-ορατή δημιουργία του Θεού, η οποία ενώ τώρα βρίσκεται μέσα στη φθορά και βιώνει τον θάνατο, θα επιστρέψει κατά την τελική κρίση στο αρχαίο κάλλος το οποίο έχασε με την πτώση των Πρωτοπλάστων.²²⁹

²²⁹ Ειρηναίου, «Κατὰ αἰρέσεων 5,32», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 7, στ. 1209c·Ι. Χρυσόστομου, «Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ὁμ. 14», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 60, στ. 529-530· Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολήν», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 74, στ. 821bc: «πῶς δὲ δὴ ἄρα καὶ τοῦτο φαμεν; οἶδε μὲν γὰρ ὅλως τῶν καθ' ἡμᾶς οὐδὲν ἢ αἰσθητὴ τε καὶ ὀρωμένη κτίσις· οὐ γὰρ ἐστὶ λογικὴ· ἀλλ' εἰ καὶ τις δοίη τὸ δύνασθαί τι νοεῖν αὐτὴν, οὐκ ἂν ἠνέσχετό φησι τῆς οὕτως αἰσχροῦ δουλείας»·Ιω. Δαμασκηνού, «Εἰς πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολήν», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 95, στ. 505· Θεοφύλακτου, «Ἐξήγησις τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 124, στ. 445d.

Ο Ωριγένης με τον όρο «κτίσις» εννοεί τις πνευματικές δυνάμεις και τα σώματα με τα οποία αυτές περικλείονται.²³⁰

Την ίδια στιγμή που οι Πατέρες στο σύνολό τους αντιμετωπίζουν την «κτίσι» ως την υλική δημιουργία, στην έρευνα της Βιβλικής Θεολογίας έχουν προταθεί διάφορες απόψεις γύρω από την ερμηνεία του όρου «κτίσις». Έτσι, έχουν αναφερθεί ως ερμηνείες ότι ο όρος «κτίσις» σημαίνει: οι άγγελοι, το ανθρώπινο σώμα, όσοι έχουν δεχθεί το Ευαγγέλιο του Κυρίου, το σύνολο της δημιουργίας ακόμα και η δημιουργία εκτός των ανθρώπων.²³¹ Πάντως η ίδια η περικοπή μάς βοηθά να κατανοήσουμε ότι αφού η κτίση έπεσε στη φθορά «οὐχ έκοῦσα» τότε με τον όρο «κτίσις» δεν εννοείται ο άνθρωπος καθόσον αυτός ευθύνεται τελικά για την πτώση στην αμαρτία και την απώλεια του Παραδείσου, δηλαδή της Θείας δημιουργίας.

2.3. Οι ωδίνες της κτίσης ως αποτέλεσμα της αμαρτίας του ανθρώπου

Η Παλαιά Διαθήκη διατηρεί τη Βιβλική διδασκαλία κατά την οποία ο άνθρωπος απώλεσε τον παράδεισο, γιατί παρέβη την εντολή του Θεού: «ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ἢ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε» (Γεν.2,17). Η αναφερθείσα εντολή δείχνει τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος, τηρώντας την εντολή του Θεού, έπρεπε να κινείται μέσα στο παραδείσιο

²³⁰ Ωριγένης, «Περὶ ἀρχῶν 3.5.4.116-122» *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 11, στ. 329.

²³¹ K. Barth, *A Shorter Commentary in Romans. With an Introduction Essay by Maico Michielin*. Translation by D.H. van Daalen, (Aldershot-Burlington: Ashgate, 2007), p.61.

περιβάλλον. Μάλιστα η εντολή περιλαμβάνει τις συνέπειες της πτώσης τις οποίες οι Πρωτόπλαστοι γνώριζαν τόσο πριν από την παραβίαση της εντολής: «θανάτω ἀποθανείσθε» (Γεν.2,17), όσο και μετά την παρακοή: «ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου· ἐν λύπαις φαγῆ αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου...» (Γεν.3,17). Οι συνέπειες μετά την πτώση δείχνουν τη βέβαιη διατάραξη της σχέσης ανθρώπου και κτίσης (φυσικό περιβάλλον).

Ο απόστολος Παύλος κάνει άμεση αναφορά στην ιστορία του Αδάμ και της Εύας, οι οποίοι με την αμαρτία τους οδήγησαν την κτίση μακριά από την παραδείσια κατάσταση και την έκαναν κοινωνό της φθοράς και του θανάτου.²³² Αν και δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε αν ο Παύλος λαμβάνει υπόψιν του τη διήγηση της Γένεσης, όμως ως Ιουδαίος ασφαλώς θα γνώριζε όχι μόνο τη θέση της Παλαιάς Διαθήκης, αλλά και τα κείμενα της φιλοσοφικής και της απόκρυφης Ιουδαϊκής γραμματείας. Στην περικοπή Ρωμ.8,19-23 δεν γίνεται σαφής αναφορά στην περίπτωση του Αδάμ και της πτώσης του. Ωστόσο, αυτό δεν είναι δύσκολο να το κατανοήσουμε γιατί η προπατορική αμαρτία αποτελεί κύριο ή δευτερεύον θέμα πολλών περικοπών σε επιστολές του Παύλου. Το βέβαιο είναι ότι όταν ο άνθρωπος αποκατασταθεί στο αρχαίο κάλλος, τότε και η φύση θα ελευθερωθεί από τα δεσμά της φθοράς. Η ελπίδα, θα λέγαμε, της κτίσης είναι ακριβώς η ελευθερία του ανθρώπου από την αμαρτία. Ο συγγραφέας της Επιστολής έχει ως κέντρο αναφοράς το πρόσωπο του Χριστού από τον οποίο, ως από άεναη πηγή ύδατος θα έλθει η σωτηρία.

Σ' αυτό το σημείο ο Παύλος συνδέει όσα είπε στο πρώτο κεφάλαιο για την ειδωλολατρία: «Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ

²³² Ιω. Γαλάνη, *Ἀνθρώπος και κτίση στη βιβλική παράδοση*, σ.164.

κατεχόντων, διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφάνερωσε. τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε αἴδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους, διότι γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδιά· φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν, καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνας φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἐρπετῶν» (Ρωμ.1,18-23).

Ἡ αναφορά στις αμαρτίες του ἀνθρώπου ὡς συνέπεια τῶν παθημάτων τῆς κτίσεως γίνεται γιὰ νὰ τονιστεῖ ἡ ἀνακαίνισή τῆς ἀπὸ τὸν Χριστό. Ὁ Ἀδάμ, βεβαίως, διὰ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ ταλαιπωρεῖ τὴν κτίση στὸ σύνολό τῆς: «τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκουῖσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι» (Ρωμ.8,20). Ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ κτίση θὰ βαδίζουν τὴν ἴδια πορεία στὸν κόσμον μέχρι νὰ ἐκπληρωθεῖ τόσο γιὰ τὸν ἀνθρώπο ὅσο καὶ γιὰ τὴν κτίση ἡ ἀλήθεια ποὺ ἐκφράζει τὸ τελευταῖο ἀρθρο τοῦ Συμβόλου Νικαίας-Κων/πόλεως: «Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος», δηλαδὴ ἡ σωτηρία «ἐν Χριστῷ». ²³³

Γιὰ νὰ στηρίξει τὸ ἐπιχείρημά του ὁ Παῦλος ὅτι ἡ πτώση τοῦ ἀνθρώπου προκαλεῖ τις ὠδίνες τῆς φύσεως χρησιμοποιεῖ τοὺς ὅρους «φθορά» καὶ «ματαιότητα»: «τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκουῖσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι» (Ρωμ.8,21). Με τοὺς δύο ὅρους ὀρίζεται ἡ ἀρνητικὴ συνέπεια τῆς αμαρτίας τοῦ Ἀδάμ καὶ φαίνεται ὅτι ἡ κτίση ἔχασε τὸν σκοπὸ τῆς ὑπαρξῆς τῆς. Ἄλλωστε, γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἡ χρῆση τοῦ ὅρου «ματαιότητα» υποδεικνύει ἀμεσα τὸν ἀνθρώπο ποὺ ζεῖ

²³³ Ἰω. Γαλάνη, *Ἀνθρώπος καὶ κτίση στὴ βιβλικὴ παράδοση*, σ. 163.

μέσα στην αμαρτία και προκαλώντας στη φύση ωδίνες με την κακοποίηση που της προκαλεί.²³⁴ Στο ίδιο κεφάλαιο της επιστολής του προς Ρωμαίους, ο Παύλος εντοπίζει την αμαρτία η οποία κατά την εποχή του επέτεινε την πτώση του ανθρώπου: «οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὃς ἐστὶν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.» (Ρωμ.1,25). Ἐτσι, με τον ὄρο «ματαιότης» παρουσιάζεται ἀπὸ τον ἀπόστολο Παύλο το σύνολο των αρνητικῶν καταστάσεων που οδηγούν τη φύση στις ωδίνες και τελικά στην πτώση και τη φθορά.

Ο ἀπόστολος Παύλος μέσα ἀπὸ τις παραπάνω θέσεις του παραπέμπει τους ἀναγνώστες του σε ἀντίστοιχα χωρία του Ησ.24,4-7 και Ωσ.4,1-3, τα οποία ἀναφέρονται στη φθορά της φύσης ἐξ αἰτίας της λάθος συμπεριφοράς του ἀνθρώπου.

Ερχόμαστε τώρα στη χρήση των ρημάτων «συστανάζει» και «συνωδίνει» με τα οποία ο Παύλος προσπαθεῖ να τονίσει τη δυσμενὴ κατάσταση της κτίσης, η οποία ζει κάτω ἀπὸ το κράτος της φθοράς ἐξαιτίας της αμαρτίας του ἀνθρώπου. Είναι π.χ. βέβαιο ὅτι για την Πατερική θεολογία η κτίση ἔχει υποταχθεῖ στη φθορά, ἐπειδὴ ο ἀνθρώπος ἔχασε την πορεία του πρὸς τη θέωση: «Καλῶς οὐκ εἶπε στενάζει καὶ ὠδίνει, ἀλλὰ συστενάζει καὶ συνωδίνει, ἐπειδὴ καὶ τὸ πᾶσα ἢ κτίσις ἐνταῦθα προσέθηκεν, ἄνω ἢ κτίσις εἰρηκῶς μόνον. βούλεται δὲ εἰπεῖν ὅτι συμφώνως ἐπιδεικνυται τοῦτο πᾶσα ἢ κτίσις, ἵνα καὶ τὸ παρὰ πάσης τὸ αὐτὸ γίνεσθαι

²³⁴ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολή», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 74, στ. 821bc: «Τῇ γὰρ ματαιότητι ἢ κτίσις ὑπετάγη. Ματαιότητα ἐνθάδε φησὶ τοὺς ζῶντας ἐν ματαιότητι, τουτέστιν ἐν φρονήματι σαρκικῶ περι ὧν ἂν λέγοιτο καὶ μάλα εἰκότως «Ἀνθρώπος ματαιότητι ὠμοιώθη» καὶ μὴν καὶ ὅτι «παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς» ματαιότης γὰρ ἀληθῶς τῶν τοιούτων ὁ βίος...».

όμοίως παιδεύση τούτους τὴν πρὸς ἅπαντας κοινωνίαν αἰρεῖσθαι τῇ τῶν λυπηρῶν καρτερίᾳ».²³⁵

Στους στίχους 20 και 21 της περικοπῆς (Ρωμ.8,19-23) χρησιμοποιείται ο όρος «φθορά», για να δηλωθεῖ ακριβῶς κάθε είδους παρακμή και καταστροφή που σταδιακά οδηγεί προς την απώλεια. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ερμηνείας μπορεί να ενταχθεῖ και η ερμηνεία Οικολογικῆς Κρίσης.

Για την περικοπή η «κτίσις» δεν είναι κάτω μόνο από τη φθορά αλλά και από τη ματαιότητα της αμαρτίας. Για τους Πατέρες της Εκκλησίας ο όρος «ματαιότητα» δηλώνει ἄλλο τρόπο για να ορισθεῖ η φθορά, η οποία απειλεί τη δημιουργία μετά την πτώση του ανθρώπου.²³⁶ Η σύγχρονη Βιβλική ερμηνευτική διατηρεῖ την ἄποψη των Πατέρων της Εκκλησίας και αντιλαμβάνεται τη ματαιότητα ως την κατάσταση της φθοράς που απειλεί την κτίση.²³⁷

Ο απόστολος Παύλος συνεπῆς προς τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεῖ παραδείγματα από τη ζωή των Ρωμαίων, προσπαθεῖ να εξηγήσει την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η κτίση. Ο Ρωμαῖος πολίτης ἔχει βιώσει αποτελέσματα των μάταιων πράξεων των ανθρώπων, που οδηγεί τελικά σε πόλεμο και πόνο.

Στην περικοπή Ρωμ.8,19-23 ο Παύλος συνδέει την κτίση με τις πράξεις του ανθρώπου. Στην προσπάθειά του να μιλήσει για την κτίση

²³⁵ Θεόδωρου Μομφουεστίας, «Εἰς τοὺς Ρωμαίους», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 66, 828b.

²³⁶ Ιω. Χρυσόστομος, «Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ὁμ. 14», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 60, στ. 530: «Τί ἐστὶ, τῇ ματαιότητι ἢ κτίσις ὑπετάγη; Φθαρτὴ γέγονε». Θεοδώρητου Κύρου, «Ἐρμηνεία τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς 8,20» *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 82, στ. 136d: «Ματαιότητα καλεῖ τὴν φθοράν». Ιω. Δαμασκηνού, «Εἰς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν 8,20», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 95, στ. 505d. Θεοφυλάκτου Αχρίδος, «Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς ἐξήγησις 8,20», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 214, στ. 448a.

²³⁷ Ιω. Γαλάνη, *Ἀνθρωπος και κτίση στη βιβλική παράδοση*, σ. 165.

κάνει αναφορά τόσο στο παρελθόν της Ρωμ.8,20 όσο και στο μέλλον της Ρωμ.8,21-22.²³⁸

2.4. Η κτίση θα σωθεί αν σωθεί και ο άνθρωπος

Ο απόστολος Παύλος δεν παραμένει μόνο στην αναφορά του για τη φθορά της φύσης και την υποταγή της στην αμαρτία, αλλά προχωρεί και αντιμετωπίζει θετικά την ελπίδα ότι τελικά η οδυνηρή κατάσταση θα λυθεί και η φύση θα απελευθερωθεί. Με τον στίχο 19 «ή γὰρ ἀποκαταδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἰῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται». Ο Παύλος δέχεται ότι τόσο οι άνθρωποι όσο και η φύση αναμένουν την τελική δόξα, «ἐν Χριστῷ» η οποία θα αποκαλυφθεί στον κόσμο. Η κτίση και ο άνθρωπος συνδέονται άμεσα, ώστε η υιοθεσία των ανθρώπων από τον Θεό θα αποτελέσει την επίλυση των δεινών της φύσεως.

Η «αποκαταδοκία» της φύσης είναι όρος που ο Παύλος τον χρησιμοποιεί και σε άλλη επιστολή του,²³⁹ για να δείξει την αναμονή της σωτηρίας από το έργο του Χριστού. Η αναμονή της αποκατάστασης του ανθρώπου στο αρχαίο κάλλος είναι μια συνεχής αναμονή, η οποία θα ολοκληρωθεί όταν ο Θεός πατέρας θα υιοθετήσει τα παιδιά του και θα τα επιστρέψει στον παράδεισο. Ο όρος «αποκαταδοκία» δίνει την ελπίδα ότι η τωρινή κατάσταση δεν είναι μόνιμη και ότι τελικά θα γίνουν τα πάντα καινά.²⁴⁰

²³⁸ Ιω Γαλάνη, *Η σχέση ανθρώπου και κτίσεως*, σσ. 87-88.

²³⁹ Φιλ.1,20: «κατὰ τὴν ἀποκαταδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνηθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παρῴρησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου εἴτε διὰ ζωῆς εἴτε διὰ θανάτου».

²⁴⁰ βλ. και: Β' Πέτρ.3,13 και Αποκ.21,5.

Συμπεράσματα

Η οικολογική κρίση αποτελεί τη συνέπεια ενός άκρατου υλισμού μέσα στον οποίο ζει ο σύγχρονος άνθρωπος. Αλλά και η εκκοσμίκευση του τρόπου ζωής εκτρέπει τον άνθρωπο από τον επιδιωκόμενο σκοπό της ύπαρξής του και τον γεμίζει με σειρά δυσχερών προβλημάτων με κυριότερο αυτό της Οικολογικής Κρίσης.²⁴¹

Η ανάγκη του ανθρώπου για απόκτηση υλικών αγαθών και κυρίως υλικού πλούτου έχει ως συνέπεια να αντιμετωπίζει τα πάντα στο πλαίσιο ενός ωφελιμισμού που δίνει το λάθος μήνυμα εκμετάλλευσης των πάντων. Έτσι ο άνθρωπος χάνει την ταυτότητά του τελικά δημιουργώντας γύρω του συνεχώς προβληματικές καταστάσεις. Η εκμετάλλευση των φυσικών πηγών ενέργειας, ο υπερκαταναλωτισμός, η αστυφιλία, ο υπερπληθυσμός της γης και μια σειρά άλλων προβλημάτων αποτελούν την κυρίαρχη αιτία της παρουσίας του Οικολογικού προβλήματος.

Η αδυναμία του ανθρώπου να αναπτύξει Οικολογική συνείδηση και ηθική γύρω από τον τρόπο συμπεριφοράς του απέναντι στη φύση, αυξάνει την Οικολογική Κρίση και τελικά ο άνθρωπος χάνει την επαφή του με το φυσικό περιβάλλον.²⁴² Η ανάγκη εύρεσης λύσεων είναι μια από τις πρώτες κινήσεις που καλείται να κάνει ο σύγχρονος άνθρωπος στην προσπάθεια επίλυσης του Οικολογικού προβλήματος.²⁴³ Ο άνθρωπος πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι η φύση είναι δεν είναι προϊόν εκμετάλλευσης και πως

²⁴¹ Μ. Βασιλείου, «Ὅτι οὐκ ἔστι αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός 8», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 31, στ.348a: «Ἀλλὰ τὸν μὲν διεσώσατο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τὸ ἀκόρεστον· τὸν δὲ ἀπόβλητον ἔδειξεν ἢ ἐκ Θεοῦ ἀναχώρησις· Τοῦτό ἐστι τὸ κακὸν, ἢ τοῦ Θεοῦ ἀλλοτριώσις· Μικρὰ περιστροφή ὀφθαλμοῦ ἢ μετὰ ἡλίου ἡμᾶς εἶναι ποιεῖ, ἢ μετὰ τῆς σκιᾶς τοῦ σώματος ἡμῶν».

²⁴² Χ. Τσέκου, *Η Περιβαλλοντική Ηθική*, σ. 30.

²⁴³ J. Lovelock, *Η εκδίκηση της Γαίας. Γιατί η Γη αντεπιτίθεται και πως μπορούμε ακόμα να σώσουμε την ανθρωπότητα*, μτφρ. Άγγελου Φιλιππάτου, (Αθήνα: εκδ. Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2007), σ. 254.

είναι υποχρεωμένος να τη σέβεται και να την προστατεύει.²⁴⁴ Άρα είναι αναγκαίο και πρέπει να επαναπροσδιοριστούν οι σχέσεις ανθρώπου και περιβάλλοντος προς όφελος αμφοτέρων.²⁴⁵

Η Παλαιά Διαθήκη ως θεόπνευστο κείμενο μεταφέρει στα μέλη της Εκκλησίας βασικές αρχές μιας Οικολογικής ευαισθησίας. Για τη Βιβλική Θεολογία το πρόβλημα της Οικολογικής Κρίσης είναι πρώτιστα θεολογικό έχει δε ως αφετηρία του την αδυναμία του ανθρώπου να υπακούσει στις εντολές του Δημιουργού της. Η αδυναμία αυτή είναι ο λόγος που ο άνθρωπος διασπά τελικά τη σχέση του με το φυσικό περιβάλλον με συνέπεια την Οικολογική Κρίση.²⁴⁶ Συνεπώς, για την παρουσία του Οικολογικού προβλήματος ευθύνεται κατά κύρια ευθύνη ο άνθρωπος ως υπαίτιος αυτού και όχι ο Θεός ως δημιουργός του κόσμου.

Η πορεία του ανθρώπου προς την αμαρτία αποτελεί την κυριότερη αιτία παρουσίας της φθοράς εντός του κόσμου.²⁴⁷ Αν και μέσα στη δημιουργία τα πάντα, κατά την Αγία Γραφή, είναι δημιουργημένα «καλά λίαν», η προοπτική για τη συνέχιση της ζωής κοντά στον Θεό, με αποτέλεσμα την αιωνιότητα ή την απομάκρυνση από Αυτόν, αποτελεί επιλογή του ανθρώπου και μόνο. Η «ἐξ οὐκ ὄντων» δημιουργία του κόσμου από το Θεό επιβεβαιώνει τη σχέση εξάρτησης που έχει ο κόσμος από τον Θεό, και την επικοινωνία που πρέπει να διατηρεί ο άνθρωπος με τον Θεό, αν τελικά επιθυμεί τη συνέχιση της ζωής. Στην παραπάνω θέση, αυτός που δεν

²⁴⁴ Γ. Μαντζαρίδης *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία*, σ. 197.

²⁴⁵ Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία*, σ. 197.

²⁴⁶ Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, σ. 95.

²⁴⁷ Θεοφίλου Αντιοχείας, «Πρὸς Αὐτόλυκον 2, 17», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 6, στ. 1080: «ἢ ἁμαρτία ἢ περὶ τὸν ἄνθρωπον κεκάκωκεν τοῦ γὰρ ἄνθρωπου παραβάντος καὶ αὐτὰ συμπαρέβη».

απομακρύνεται από τον κόσμο, δεν είναι άλλος από τον Θεό, ο Οποίος προνοεί συνεχώς για τα δημιουργήματά Του.²⁴⁸

Η αδυναμία του ανθρώπου να προστατεύσει τη φύση δείχνει ότι ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τη θέση του μέσα στην δημιουργία όχι ως θέση ευθύνης για την προστασία του ίδιου και του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά ως θέση εξουσίας της φύσης. Για τους Πατέρες της Εκκλησίας, η λύση του Οικολογικού προβλήματος βρίσκεται στη φιλική σχέση που πρέπει να αναπτύξει ο άνθρωπος με τη φύση. Γιατί ο άνθρωπος έχει χρέος να προστατεύει τη φύση. Η παρερμηνεία από τον άνθρωπο του σκοπού της ύπαρξής του οδήγησε τελικά στη δημιουργία της Οικολογικής Κρίσης με τις σοβαρές συνέπειες και για τον ίδιο και για το φυσικό περιβάλλον.²⁴⁹

Για τη θεολογία των Πατέρων της Εκκλησίας η οικολογική κρίση οφείλεται εξ ολοκλήρου στην αμαρτία του ανθρώπου, η οποία οδήγησε στην πλήρη αποτυχία σχέσης ανθρώπου και Θεού και όχι σε μια τυχαία εξέλιξη των πραγμάτων.²⁵⁰ Η «άκρα» και καταστροφική εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος από τον άνθρωπο είναι μια λάθος ενέργεια και διατάραξη της σχέσης μεταξύ ανθρώπου και φύσης.²⁵¹ Άλλωστε, η φύση δεν είναι για να ικανοποιεί απλώς τις ανθρώπινες ανάγκες αλλά για να βοηθά τον άνθρωπο στην πορεία του προς την είσοδο της Βασιλείας του Θεού.

²⁴⁸ Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, σσ. 51-52.

²⁴⁹ Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, σσ.115-121.

²⁵⁰ Ιω. Χρυσόστομος, «Εἰς τοὺς ἀνδριάντας 10,5», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 49, στ. 117· του ίδιου, «Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέρα του Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ 6», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 49, στ. 360· Γ. Μαρτζέλου, *Το προπατορικό αμάρτημα κατά την ορθόδοξη Παράδοση, ἐν τῷ Ορθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικῷ προβληματισμῷ*, τομ. Γ', (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2010), σ.32· Ιω. Γαλάνη, *Ἡ σχέση του ἀνθρώπου*, σσ.89 κ.ε.

²⁵¹ Γ. Μαντζαρίδη, *Ἡ ἐμπειρική θεολογία στην οικολογία*, σ.118.

Για την Αγία Γραφή και τους Πατέρες της Εκκλησίας, η υλική δημιουργία δεν υπάρχει μόνο για την ικανοποίηση των υλικών και βιολογικών αναγκών του ανθρώπου, και για την απόδοση τιμής και δόξας στον Δημιουργό της, ο οποίος κατά τη διδασκαλία της Αγίας Γραφής και κατά την πίστη μας είναι ο Λόγος του Θεού, ο ενανθρωπήσας Υιός του Θεού και Θεός, ο Ιησούς Χριστός.

Με την έρευνα της Οικολογικής Κρίσης μέσα από την Αγία Γραφή, είναι δυνατόν να φωτιστούν πτυχές της διαφαινόμενης Οικολογικής καταστροφής, να αξιολογηθούν τα σχετικά προβλήματα και να βρεθεί η λύση των δεινών που απειλούν τον πλανήτη μας.²⁵²

Η δημιουργία του φυσικού περιβάλλοντος από τον Θεό έχει μια ιδιαίτερη αξία για τη ζωή του ανθρώπου. Η φύση δημιουργήθηκε όχι τυχαία αλλά εξαιτίας της αγάπης του Θεού και γι' αυτό πρέπει ο άνθρωπος να τη σέβεται. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί για την Ορθόδοξη Θεολογία κεντρικό άξονα γύρω από τον οποίο αναπτύσσεται η Οικολογική προοπτική της ζωής του ανθρώπου. Για την Εκκλησία η επίλυση του Οικολογικού προβλήματος περνά μέσα από τη μετάνοια ως πράξη αλλαγής τρόπου σκέψης των ανθρώπων.²⁵³

Σύμφωνα, λοιπόν με τη θεώρηση της Ορθόδοξης Θεολογίας η Οικολογική Κρίση είναι πρώτιστα θεολογική. Γι' αυτό, ο άνθρωπος καλείται να εγκαταλείψει τον εγωισμό του, ώστε απελευθερωμένος από

²⁵² Μ. Βασιλείου, «Όροι κατ' έπιτομήν 1», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 31 ,στ. 1052d: «Εἰ ἕξεστιν ἢ συμφέρει τινὶ ἑαυτῷ ἐπιτρέπειν, καὶ ποιεῖν ἢ λέγειν ἃ νομίζει καλὰ, ἄνευ τῆς μαρτυρίας τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν».

²⁵³ Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική θεολογία*, σ. 111: «Τα φυσικά, κοινωνικά, οικονομικά και άλλα κακά, που συνεπάγεται, η οικολογική κρίση, είναι οδυνηρά ή και τραγικά. Παράλληλα όμως έχουν από ηθική άποψη και την θετική τους πλευρά: Ενοχλούν τον άνθρωπο και τον πληροφορούν ότι δε συμπεριφέρεται σωστά. Έτσι τον παραπέμπουν σε μετάνοια και διόρθωση».

την ατομικότητα του να μπορέσει να σχετισθεί με τους συνανθρώπους του και με τη φύση.²⁵⁴ Η Ορθόδοξη Χριστιανική Ηθική βοηθά τον άνθρωπο να αντιληφθεί τη σχέση του με το φυσικό περιβάλλον. Μεταξύ φύσης και ανθρώπου υπάρχει αλληλεξάρτηση με τον άνθρωπο να συναρτά την επιβίωσή του σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από το φυσικό περιβάλλον. Η Ορθόδοξη Θεολογία οφείλει ως εκ της θέσεως της να υποδεικνύει την εσχατολογική προοπτική του ανθρώπινου βίου σε άμεση σχέση και συνάρτηση με το Οικολογικό πρόβλημα. Ο άνθρωπος, επίσης, καλείται να επαναπροσδιορίσει τη σχέση του με τον Δημιουργό και να ανακαλύψει τον σκοπό της λειτουργίας της φύσης μέσα στον κόσμο: «πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα ἄρτιος ᾦ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρισμένος» (Β' Τιμ.3,16-17).

Τα μυστήρια της Εκκλησίας επιβεβαιώνουν τη σχέση αλληλεξάρτησης ανθρώπου και Δημιουργίας. Ο άνθρωπος προσφέρει δοξολογικά τη φύση στον Θεό και ο Θεός την επιστρέφει ως πηγή χάριτος και αγιασμού. Επιπλέον, ο άνθρωπος είναι ο Οικονόμος της δημιουργίας του Θεού ως το τελειότερο δημιούργημά Του.²⁵⁵ Η διακονία του ανθρώπου μέσα στη φύση έχει το χρέος να οδηγεί τη φύση στον Θεό εκμεταλλευόμενος την ελευθερία που του έδωσε ο Θεός.

Ο απόστολος Παύλος διασώζει με πυκνό λόγο στην προς Ρωμαίους επιστολή του τη θέση του γύρω από τη σχέση του ανθρώπου και της Οικολογικής Κρίσης στον κόσμο. Η κτίση στο σύνολό της υφίσταται τις συνέπειες της ηθικής φθοράς και της αμαρτίας του ανθρώπου. Η οδυνηρή θέση της κτίσης περιγράφεται μέσα από την παρουσία των ωδίνων της που την κάνουν να στενάζει και να βιώνει, ως μη ώφειλε, συνέπειες τις οποίες

²⁵⁴ Γ. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική Θεολογία*, σ. 15.

²⁵⁵ K. Ware (μητρ. Διοκλείας), *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, σ. 10.

η ίδια δεν δημιούργησε. Το κείμενο της προς Ρωμαίους επιστολής, αν και αναγνωρίζει ως υπαίτιο της Οικολογικής Κρίσης τον άνθρωπο, την ίδια στιγμή αναφέρεται στην ελπίδα ότι στο τέλος θα αλλάξουν όλα μέσα προς σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου.

Βιβλιογραφία

Πηγές

- Η παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο', *Septuaginta*, επιμ. A. Rahlfs, (Αθήνα: εκδ. Ελληνική Βιβλική Εταιρεία, 1990).
- Novum Testamentum Graece*, επιμ. B. και K. Aland, C. M. Martini, J. Karavidopoulos, B. M. Metzger, (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2006).
- Αριστοτέλης, *Φυσικά* 252b.
- Αριστοτέλης, *Φυσικῆς ἀκροάσεως Β'* 195b.
- Δημόκριτος, *Ἀπόσπασμα*. 27 (εκδ. Diels).
- Διογένης Λαέρτιος, VIII, 134.
- Πλάτων, *Τίμαιος* 33a.
- Πλάτων, *Τίμαιος* 42e.
- Πλάτων, *Φαίδρου* 264e.
- Γρ. Νύσσης, «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, Δ», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 44, στ. 1b-6d.
- Γρ. Νύσσης, «Λόγος Κατηχητικός», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 45, 25d.
- Γρ. Νύσσης, «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, 8», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 44, στ.145b.
- Γρ. Νύσσης, «Ὁμιλία εἰς Α' Κορινθίους 15, 28», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 44, 1312a.
- Γρ. Νύσσης, «Λόγος κατηχητικὸς ὁ Μέγας», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 45, στ. 48bc.
- Γρ. Νύσσης, «Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 46, στ. 28c.
- Γρ. Νύσσης, «Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 46, στ. 121b.
- Γρ. Παλαμάς, «Ὁμιλία ΚΕ'», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 151, στ. 325d.
- Ειρηναίος, «Κατὰ αἰρέσεων 5,32», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 7, στ. 1209c.
- Ευ. Ζιγαβηνός, *Ερμηνεία εἰς τὰς ἸΔ' Ἐπιστολάς του Ἀποστόλου Παύλου καὶ εἰς τὰς Ζ' Καθολικάς τ, Α'*, (Αθήναις: εκδ. ἀδελφῶν Πέτρη, 1887).
- Θεοδώρητος Κύρου, «Ἐρμηνεία τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς 8,20» *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 82, στ. 136d.

- Θεόδωρος Μομφουεστίας, «Εἰς τοὺς Ῥωμαίους», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 66, 828b.
- Θεόφιλος Αντιοχείας, «Πρὸς Αὐτόλυκον 2, 17», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 6, στ. 1080.
- Θεοφύλακτος, «Ἐξηγήσεις τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 124, στ. 445d.
- Θεοφύλακτος Αχρίδος, «Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς ἐξηγήσεις 8,20», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 214, στ. 448a.
- Ισαάκ Σύρος, *Ασκητικά - Λόγος ΠΑ'*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Ρηγόπουλος, 1871).
- Ιω. Δαμασκηνός, «Περὶ Εἰκόνων 1», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 94, 1300ab.
- Ιω. Δαμασκηνός, «Κατὰ Μανιχαίων Διάλογος», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 94, στ. 1545a.
- Ιω. Δαμασκηνός, «Περὶ τῶν ἐν Χριστῷ δύο θελημάτων», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 95, 147b.
- Ιω. Δαμασκηνός, «Εἰς πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολήν», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 95, στ. 505.
- Ιω. Χρυσόστομος, «Εἰς τοὺς ἀνδριάντας 10,5», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 49, στ. 117.
- Ιω. Χρυσόστομος, «Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέρα του Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ 6», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 49, στ. 360.
- Ιω. Χρυσόστομος, «Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν 12,4», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 53, στ. 103.
- Ιω. Χρυσόστομος, «Εἰς Γένεσιν, Λογ. Β', 1», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 54, στ. 587.
- Ιω. Χρυσόστομος, «Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία ΚΕ'», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 57, στ. 331.
- Ιω. Χρυσόστομος, «Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολήν», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 60, στ. 529a.
- Ιω. Χρυσόστομος, «Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ὁμ. 14», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 60, στ. 530.
- Κύριλλος Αλεξανδρείας, «Εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολή», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 74, στ. 821bc.
- Κύριλλος Ιεροσολύμων, «Κατήχησις IB'», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 33, στ. 732a.

- Μακάριος Αιγυπτίου, «Ὁμιλίας Πνευματικά», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 34, στ. 460-461.
- Μάξιμου Ομολογητής, «Σχόλια εἰς τὰ τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 4, στ. 137d.
- Μάξιμος Ομολογητής, «Πρὸς Θαλάσσιον», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 90, στ. 269-276.
- Μ. Αθανάσιος, «Ἐπιστολή Γ' πρὸς Σεραπίωνα», 45 *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 26, στ. 632bc.
- Μ. Αθανάσιος, «Κατὰ Ἑλλήνων 7, ΜΑ», Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων, τόμ. 30, (Ἀθήνα: εκδ. Ἀποστολική Διακονία, 1987).
- Μ. Βασίλειος, «Περὶ τῆς ἑξαήμερου», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 44, στ. 69:
- Μ. Βασίλειος, «Κατ' Εὐνομίου Λόγος Γ', - περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, στ. 653-670.
- Μ. Βασίλειος, «Εἰς τὴν ἑξαήμερον», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, 13b.
- Μ. Βασίλειος, «Ὁμιλίας εἰς τὴν Ἑξαήμερον», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, στ. 16a c.
- Μ. Βασίλειος, «Ὁμιλία εἰς τὴν Ἑξαήμερον», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, στ. 33.
- Μ. Βασίλειος, «Εἰς τὸν 32ο ψαλμόν 3», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29 στ. 329 bc.
- Μ. Βασίλειος, «Εἰς ΜΗ' ψαλμόν 8», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 29, στ. 449 bc.
- Μ. Βασίλειος, «Ὅτι οὐκ ἔστι αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός 8», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 31, στ. 348a.
- Μ. Βασίλειος, «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν 3», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 31, 392b.
- Μ. Βασίλειος, «Ὅροι κατὰ πλάτος, Ἀπόκρισις εἰς ἐρώτ. Β' 3», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 31, στ. 913b.
- Μ. Βασίλειος, «Ὅροι κατ' ἐπιτομήν 1», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 31, στ. 1052d.
- Συμεών Ν. Θεολόγος, *Κατηχήσεις 9*, Sources Chretiennes 104, (Paris:1969 – 1973).
- Συμεών Ν. Θεολόγος, *Λόγοι Ἠθικοί Α 25* Sources Chretiennes 122, (Paris:1969 – 1973),190
- Συμεών Ν. Θεολόγος, *Ἕμνοι 21*, Sources Chretiennes 174, (Paris:1969 – 1973),140.

Ωριγένης, «Περὶ ἀρχῶν 3.5.4.116-122» *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. εκδ., τόμ. 11, στ. 329.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αγγελίδης Ζ., *Εισαγωγή στην περιβαλλοντική εκπαίδευση*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Art of Text, 1993).
- Αγουρίδης Σ., *Τα απόκρυφα της Παλαιάς Διαθήκης*, τ. Β', (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1980).
- Ανδρουλιδάκης Κ., *Καντιανή Ηθική, Θεμελιώδη ζητήματα και Προοπτικές*, (Αθήνα: εκδ. Σμίλη, 2018).
- Αργυρόπουλος Α., *Θεολογία και Οικολογία. Συμβολή στην Περιβαλλοντική Αγωγή και την αειφόρο ανάπτυξη*, (Αθήνα: εκδ. Manifesto, 2011).
- Ατματζίδης Χ., *Θεολογία της Καινής Διαθήκης*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Ostrakon, 2014).
- Ατματζίδης Χ., *Η εσχατολογία στη Β' Επιστολή Πέτρου*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2005).
- Ατματζίδης Χ., *Η έννοια της δόξας στην παύλεια θεολογία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2000).
- Βάντσος Χρ., «Ποιμαντική και παιδαγωγική προσέγγιση του οικολογικού προβλήματος», στα πρακτικά του διατμηματικού συμποσίου *Ορθοδοξία και Φυσικό Περιβάλλον*, (Θεσσαλονίκη: 1997).
- Βάντσος Χ., *Η Μέριμνα της Εκκλησίας για την Προστασία του Περιβάλλοντος*, (Θεσσαλονίκη: 2007).
- Berdyaev N., *Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο*, μτφρ. Ευτ. Γιούλτση, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1980).
- Βερεσόγλου Δ., *Οικολογία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Γαρταγάνη, 2010).
- Βοϊκλής Γ. , *Οικολογισμός, Εναλλακτικές*, (Αθήνα: εκδ. Οικολογική Σκέψη, 1992).
- Βούλαρης Χρ., *Εισαγωγή εις τήν Καινήν Διαθήκην*, τομ. Α', (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1960).
- Βούλαρης Χρ., *Ιστορία της Αρχεγόνου Αποστολικής Εκκλησίας 33-70μ.Χ*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 2012).
- Βούλαρης Χρ., *Χρονολογία των γεγονότων του βίου του αποστόλου Παύλου*, (Αθήνα: εκδ. Σμπίλιας, 1981).

- Γαλάνης Ιω., *Ανθρωπος και κτίση στη βιβλική παράδοση*, Βιβλική Βιβλιοθήκη 44, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2009).
- Γαλάνης Ιω., *Η σχέση ανθρώπου και κτίσεως κατά την Καινή Διαθήκη*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1984).
- Γαλυφιανάκης Ε., *Το Δάσος ως Αντικείμενο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, (Θεσσαλονίκη: 2007).
- Γεωργιάδης Μ., «*Το Οικολογικό πρόβλημα υπό το πρίσμα των σχέσεων της χριστιανικής ηθικής και της σύγχρονης οικολογικής φιλοσοφίας*», Διδακτορική Διατριβή, (Κόρινθος: 2016).
- Γεωργοπούλου Α., *Περιβαλλοντική Ηθική*, (Αθήνα: εκδ. Gutenberg, 2006).
- Γεωργόπουλος Ν., *Ηθική της Οικολογικής Συνείδησης*, (Αθήνα: εκδ. Θυμέλη, 1995).
- Γιαγκάζογλου Στ., «*Ο Κόσμος και ο άνθρωπος. Μετα-οικολογικές πτυχές στη θεολογία του αγίου Γρηγορίου Παλαμά*», *Σύναξη* 53(1995).
- Γιανναράς Χ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, (Αθήνα: εκδ. Δόμος, 1999).
- Γιούλτσης Β., «*Δημιουργία και οικολογικό πρόβλημα στην Ορθόδοξη Θεολογία*», στο *Ανθρωπος και Περιβάλλον*, (Πάφος: 1994).
- Gray J., *Αχυρένια Σκυλιά - Σκέψεις για τους ανθρώπους και άλλα ζώα*, μτφρ. Γ. Λαμπράκου, (Αθήνα: εκδ. Οκτώ, 2012²).
- Γρηγόριος (ιερομ.), «*Ο κόσμος, τόπος λειτουργικός*», *Σύναξη* 90 (2004).
- Δεσπότης Σ., *Παύλειες Μελέτες: Στα «ίχνη» του αποστόλου των εθνών*, (Αθήνα: εκδ. Tremendum, 2014).
- Δημητράκος Δ., *Μέγα Λεξικό όλης της ελληνικής Γλώσσας*, (Αθήνα: εκδ. Δομή Α.Ε., 1953) ad loc.
- Diels H. και Kranz W., *Οι Προσωκρατικοί, οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*, τομ. Α' και Β', μτφρ. Β. Κύρκος, (Αθήνα: εκδ. Παπαδήμα, 2007).
- Ζάχου Ι., *Η Χαμένη Οικειότητα: η Οικολογική Κρίση υπό το φως του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητή*, (Λάρισα: εκδ. Έλλα, 1998).
- Zeller Ed. και Nestle W.: *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Χ. Θεοδωρίδη, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Εστία, 2008).
- Ζηζιούλας Ιω. (μητρ. Περγάμου), «*Η Ορθοδοξία και το πρόβλημα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος*», στο *Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον*, (Θεσσαλονίκη: 3-4 Απριλίου 1997).

- Ζήσης Θ, *Ορθοδοξία και Οικολογία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βρυέννιος, 1994).
- Ζήσης Θ., *Ηθικά Κεφάλαια*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βρυέννιος, 2002).
- Ζορμπάς Κ., *Εκκλησία και φυσικό περιβάλλον*, (Κατερίνη: εκδ. Τέρτιος, 1998).
- Καραβιδόπουλος Ιω., *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Βιβλική Βιβλιοθήκη 1, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2004).
- Καραντώνας Ρ, *Οικολογικά Κινήματα. Παρουσίαση και κριτική θεώρηση από άποψη ορθόδοξης οικολογικής ηθικής*, (Θεσσαλονίκη: 2016).
- Κεσελόπουλος Αν., *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον, σπουδή στον Άγιο Συμεών το Νέο Θεολόγο*, (Αθήνα: εκδ. Δόμος, 1989).
- Κεσελόπουλος Αν, «Το οικολογικό ως πνευματικό πρόβλημα», στο διατμηματικό συμπόσιο με θέμα: *Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον*, (Θεσσαλονίκη: 3-4 Απριλίου 1997).
- Κυριακίδης Π., *Εναισθητοποίηση για το περιβάλλον: θεωρία και έρευνα*, Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, (Ιωάννινα: 2003).
- Κυριακίδης Π., *Εναισθητοποίηση για το περιβάλλον: θεωρία και έρευνα*, (Ιωάννινα, 2003).
- Κωνσταντίνου Μ., *Ρήμα Κυρίου Κραταίον*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2005).
- Κωτσοβίνος Ν., *Ρύπανση και Προστασία Περιβάλλοντος: Θέματα τεχνολογίας και περιβάλλοντος*, (Αθήνα: εκδ. Πλάισιο, 1987).
- Λεκατσάς Π., *Ησιόδου Θεογονία, Αρχαίον κείμενον εισαγωγή, μετάφρασις, σχόλια*, (Αθήνα: εκδ. Πάπυρος, 1938).
- Lovelock J., *Η εκδίκηση της Γαίας. Γιατί η Γη αντεπιτίθεται και πως μπορούμε ακόμα να σώσουμε την ανθρωπότητα*, μτφρ. Άγγελου Φιλιππάτου, (Αθήνα: εκδ. Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2007).
- Lossky V., *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, μτφρ. Στέλα Πλευράκη, (Θεσσαλονίκη: 1964).
- Λούβαρης Ν., *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, (Αθήνα: εκδ. Νίκας, 2008).
- Μαγριπλής Δ., «Θρησκεία και Ιδεολογία: Ορθοδοξία και σύγχρονος κόσμος» στο του ιδίου, *Κριτικές προσεγγίσεις στον Ορθόδοξο Πολιτισμό. Όψεις του Ελληνικού*

- παραδείγματος, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Αντ. Σταμούλης, 2007).
- Μαντζαρίδης Γ., Εκκλησία και οικολογική κρίση, *Ανθρωπος και Περιβάλλον*, (Πάφος: 1994).
- Μαντζαρίδης Γ., *Η εμπειρική Θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1994).
- Μαντζαρίδης Γ., *Χριστιανική Ηθική, τόμ. Α*, (Αθήνα: εκδ. Πουρναρά, 2009).
- Μαράς Αν, «Σύγχρονα ζητήματα οικολογίας και βιοηθικής», στο Αθανασοπούλου-Κυπρίου, Σπ. Γιαγκάζογλου, Αν. Μαρά, επιτ. έκδ., *Η ορθοδοξία ως πολιτιστικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου, τόμ. Γ', Ορθοδοξία και [Μετά-] Νεωτερικότητα*, (Πάτρα: εκδ. Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, 2008).
- Μαρτζέλος Γ., *Το προπατορικό αμάρτημα κατά την ορθόδοξη Παράδοση, εν τω Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός, τομ. Γ'*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2010).
- Martin S., *Γνωστικοί - Όλη η αλήθεια για τους Πρώτους «Αιρετικούς» του Χριστιανισμού*, μτφρ. Νάσ. Κυριαζόπουλου, εισ. Κων. Ζάρρα, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Αρχέτυπο, 2006).
- Ματσούκας Ν., *Κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία κατά το Μάξιμο Ομολογητή*, (Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη, 1980).
- Ματσούκας Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία, τόμ. Α'*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1994).
- Μαυρίδου Θ., *Η Μελέτη του Π.Σ.Ε. «Πλούτος -Φτώχεια-Οικολογία: Η σχέση τους» Μια ορθόδοξη προσέγγιση*, (Θεσσαλονίκη: 2012).
- Μητσόπουλος Ν., *Η ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ δόξα τοῦ ἀνθρώπου*, (Αθήνα: εκδ. Παρισιάνος, 1972).
- Μπαλατσούκας Σ., *Οι άγιοι και το φυσικό περιβάλλον*, (Θεσσαλονίκη: 1996).
- Μπάρδας Σ., *Θρησκευτική Οικολογία & Παγκόσμιες Θρησκείες: ανάδειξη οικολογικών στοιχείων υπό το πρίσμα της περιβαλλοντικής ηθικής*, (Ρόδος: 2018).
- Μπισμπίκης Α., *Οικολογική κρίση και φυσικό περιβάλλον. Η ευθύνη των θρησκειών στην επίλυση του προβλήματος*, (Πάτρα: 2021).

- Μπουράντα Χ., *Το οικολογικό πρόβλημα εξ απόψεως Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού*, (Θεσσαλονίκη: 2012).
- Νάντσου Θ., «Η σημασία της οικολογικής δραστηριοποίησης της Εκκλησίας», στο: *Οικολογία και Εκκλησία: κείμενα και βιβλιογραφία*, (Αθήνα: εκδ. Ηλίβατον, 1999).
- Νησιώτης Ν., «Η πνευματολογική Χριστολογία της φύσεως και οι συνέπειές της για την οικολογία και τον ολικό ανθρωπισμό», στο, *Ανθρωπος και Περιβάλλον*, (Πάφος: 1994).
- Νικολαΐδης Α., *Οικολογία και ειρήνη*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1996).
- Οικονόμου Ηλ., «η Θεία Βούληση και η Κρίση» στο *Ορθοδοξία και Φυσικό Περιβάλλον*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1992).
- Οικονόμου Ηλ., *Θεολογική Οικολογία: Θεωρία και Πράξη*, (Αθήνα: εκδ. Μαυρομάτη, 1994).
- Παρακλητική (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1976).
- Παπαπέτρου Κ., *Κυβερνητική και Θεολογία Β'*, *Θεολογία* 37 (1966).
- Πελεγρίνης Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, (Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2005).
- Pryce P., «Προσεγγίσεις στο θέμα Άνθρωπος και Περιβάλλον, στο *Άνθρωπος και περιβάλλον, τόμ. Α'*, μτφρ. Χ. Ευθυμιάτου, (Αθήνα: εκδ. Κουτσουμπός, 1987).
- Σαχάρωφ Σοφρ. (ιερομ.), *Ο άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης*, (Έσσεξ Αγγλίας: εκδ. Ιεράς Σταυροπηγιακής Μονής Τιμίου Προδρόμου, 1999).
- Singer P., *Η απελευθέρωση των Ζώων*, (Αθήνα: εκδ. Αντιγόνη, 2010).
- Σταμούλης Χρ., *Έρως και θάνατος*, (Αθήνα: εκδ. Ακρόιτας, 2009).
- Στανιλοάε Δ., *Μυσταγωγία του αγίου Μαξίμου του Ομολογητού*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 2009).
- Στύλιος Ε. (επισκ. Αχελώου), *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1987).
- Στύλιος Ε. (μητρ. Αχελώου), *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον: Ιστορική και Θεολογική Θεώρηση του Οικολογικού προβλήματος: Μελέτες Χριστιανικής Ανθρωπολογίας και Κοσμολογίας*, (Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη, 1989).
- Στύλιος Ε. (επισκ. Αχελώου), *Το σύγχρονο αστικό περιβάλλον ως ποιμαντικό πρόβλημα*, (Αθήνα: εκδ. Επτάλοφος, 1980).

- Στύλιου Ε. (επισκ. Αχελώου), «Οι μεγαλουπόλεις ως οικολογικό πρόβλημα», στο «Προβλήματα του τρόπου ζωής των κατοίκων των μεγάλων πόλεων». Ειδική επιτροπή Θείας και πολιτικής οικονομίας και οικολογίας, (Αθήνα: Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2006).
- Sherrard Ph., *Ο βιασμός του ανθρώπου και της φύσεως, διερεύνηση των αρχών και των συνεπειών της σύγχρονης επιστήμης*, μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης, (Αθήνα: εκδ. Δόμος, 1994).
- Tocqueville de Alexis, *Το παλαιό καθεστώς και η Επανάσταση*, μτφρ. Μπάμπης Λικούδης, (Αθήνα: εκδ. Στοχαστής, 2012).
- Τρεμπέλας Π., *Υπόμνημα εις τὰς ἐπιστολάς τῆς Κ. Διαθήκης*, τομ. Α', (Αθήνα: εκδ. Σωτήρ 1978).
- Τσαλαμπούνη Αικ., *Οικολογική ερμηνεία και Καινή Διαθήκη*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Δεμέτη, 2013).
- Τσέκος Χ, *Η περιβαλλοντική ηθική αντιμετώπιση με την πρόκληση της παγκόσμιας αλλαγής του Κλίματος*, τομ. 7^{ος}, (Ορεστιάδα: εκδ. Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2015).
- Τσίγκας Θ., *Η συμμετοχή της φύσης (με έμφαση στη χώριδα) στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας· ιστορικοθεολογική και οικολογική προσέγγιση*, (Πάτρα: 2018).
- Τσιτσιγκός Σ., *Ο άνθρωπος και το φυσικό περιβάλλον*, Γρ. Παλαμάς 747 (1993).
- Χρήστου Π., *Το μυστήριο του Θεού*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Κυρομάνος, 1991).
- Ware K. (μητρ. Διοκλείας), *Ο ορθόδοξος Δρόμος*, (Αθήνα: εκδ. Επτάλοφος, 1984).
- Ware K. (μητρ. Διοκλείας), *Η ορθόδοξη Θεολογία στον 21^ο αιώνα*, μτφρ. Νίκος Ντόντος, (Αθήνα: εκδ. Ίνδικτος, 2005).
- Ware K. (μητρ. Διοκλείας), *Αρχή ημέρας*, (Ιωάννινα: εκδ. Ιερόν Προσκύνημα Αγ. Γεωργίου του εν Ιωαννίνους, 2007).
- Ware K. (μητρ. Διοκλείας), *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, Ορθοδοξία και Οικολογία 1, μτφρ. Π. Τσαλίκη-Κιοσόγλου, (Αθήνα: εκδ. Ακρίτα, 2008).

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Allaby M., *Basics of Environmental Science*, (London: Routledge, 2000).
- Barth K., *A Shorter Commentary in Romans. With an Introduction Essay by Maico Michielin*. Translation by D.H. van Daalen, (Aldershot-Burlington: Ashgate, 2007).
- Bauckham R., *Living with other creatures. Green Exegesis and Theology*. Waco 2011, TX, USA: Baylor University Press, Available on <https://ebookcentral.proquest.com/lib/aegeangr/reader.action?docID=1037005>., (ημερομηνία ανάκτησης: 10.10.2022).
- Blackburn S., *The Oxford Dictionary of Philosophy*, (Oxford: Oxford University Press, 1996).
- Carroll J., Catholicism and Deep Ecology. In D. L. Barnhill & R. S. Gottlieb, (Eds.). *Deep ecology and world religions. New Essays on Sacred Grounds*. Albany, (New York: State University of New York Press, 2001). Available on <https://ebookcentral.proquest.com/lib/aegeangr/reader.action?docID=3407883>, (ημερομηνία ανάκτησης: 10.10.2022).
- Castriota D., *The Ara Pacis Augustus and the Imagery of Abundance in Later Greek and Early Roman Imperial Art*, (Princeton: Princeton University Press, 1995).
- Chryssangis J. και Foltz Br. (επιμ.), *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation*, (New York: Fordham University Press, 2013).
- Collins P., *Dictionary of Environment & Ecology*, (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2004).
- Horta O., *What is Speciesism*, *The Journal of Agricultural and Environmental Ethics* (23).
- Marshall E., *Jesus and the Environment: How Green is Christianity?*, *Modern Churchman* 33 (1992).
- Norton B.G., *Why Preserve Natural Variety*, (New Jersey: Princeton University Press, 1987).
- Francione G., *Introduction to Animal rights: Your child or the Dog?*, (Philadelphia: Temple University Press, 2000).
- Francione G. & Charlton A., *Animal rights, the Abolitionist Approach*, (USA: Exempla Press, 2015).
- Frye N., *Anatomy of Criticism. Four Essays*, (Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2000).

Jenkins W., Tucker M-E., και J. Grim, *Routledge Handbook of Religion and Ecology*, (London and New York: εκδ. Routledge, 2017).
White L., *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, *Science* 155 (1967) 1203-1207.